Ovo je prva knjiga u Hrvatskoj koja bez kompleksa razotkriva mit o Ivi Andriću budući da dosad nijedan hrvatski autor na ovakav način nije objavio kritički pristup Andrićevom diplomatskom i političkom angažmanu.

Činjenice o Andriću koje su bile skrivane od šire javnosti uključuju njegove programe etničkog čišćenja Albanaca muslimana i Turaka u Kraljevini Jugoslaviji, Andrićevo poticanje na ubijanje pristaša republikanizma u Zagrebu 1918., njegov zaziv atentata na Stjepana Radića, Andrićevu pohvalu Hitleru koji „s toliko uspjeha i dostojanstva stoji na čelu Velikog njemačkog Reicha", Andrićevu potporu četničkom vođi Draži Mihailoviću, njegovu osudu Sayke, Tripala i Stepinca, traženja od Krleže da u enciklopediji izostavi da je hrvatskog podrijetla, uz Andrićevo veličanje Staljina i Tita.

Knjiga predstavlja dosad u Hrvatskoj nezabilježen pristup Andrićevom diplomatskom i političkom djelovanju, potkrijepljena izvorima iz književne građe i arhivskih materijala. Ova je knjiga dala glas onima koji su znali tko je doista Ivo Andrić.

IVO ANDRIĆ
KRONIKA JEDNOG BEŠČAŠĆA

SKENIRAJ KOD!

Cijena: 149,90 kn
ISBN: 978-953-366-048-6
www.mojaknjizara.hr

HRVATSKA POVIJEST

DESPOT INFINITUS

DAVOR KRISTIĆ

IVO ANDRIĆ - Kronika jednog beščašća

IVO ANDRIĆ

KRONIKA JEDNOG BEŠČAŠĆA

POLITIČKI I DIPLOMATSKI ŽIVOTOPIS IVE ANDRIĆA

DAVOR KRISTIĆ

DESPOT INFINITUS

HRVATSKA POVIJEST

DAVOR KRISTIĆ

IVO ANDRIĆ

KRONIKA JEDNOG BEŠČAŠĆA

POLITIČKI I DIPLOMATSKI ŽIVOTOPIS IVE ANDRIĆA

Zagreb, rujan 2021.

Nakladnik
Despot infinitus d. o. o.
Zagreb, Uskopska ulica 9
www.despot-infinitus.com
www.mojaknjizara.hr

Za nakladnika
Zvonimir Despot

Izvršni urednik
Danijel Tatić

Biblioteka
Hrvatska povijest

Lektura
Lucija Kobić - Despot infinitus d. o. o.

Prijelom i priprema za tisak
Alan Prikratki – Despot infinitus d. o. o.

Naslovnica
Dražen Štebih

Tisak
Liberi print j.d.o.o.
Zagreb, Ulica Drage Gervaisa 8

ISBN 978-953-366-048-6

CIP zapis dostupan je u računalnomu katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001110961.

© Despot infinitus d. o. o., Zagreb, 2021.

Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati i na bilo koji način reproducirati bez pismenoga dopuštenja nakladnika.

Fotografije na naslovnici:
Andrić na njemačkom vojnom mimohodu u Berlinu sa zapovjednikom grada Berlina 1939. godine. (Bundesarchiv Berlin, Bild 183-EO5315)
Andrić na prijamu kod Tita 1962. godine. (Muzej Grada Beograda, IAF 301)

SADRŽAJ

SAŽETAK 9

PROLOG 15

IVO ANDRIĆ I SARAJEVSKI ATENTAT 1914. GODINE 21

„Kad će doći kraljeve vojske?“ 26

Sarajevski atentat – povod izbijanju Prvoga svjetskog rata 26

OSNIVANJE KRALJEVINE SHS-a 1918. GODINE I ANDRIĆEVA ULOGA U SEKCIJI ZA AGITACIJU 41

Andrić o republikanskim pristašama 1918. godine: „Ovo bi trebalo sve pobiti“ 45

Andrić o Stjepanu Radiću: „Ujedinjenje valja provesti ponovo, ono prvo je za Zagreb bilo *prejevtino*“ 50

ANDRIĆEVA DIPLOMATSKA KARIJERA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI 53

Andrić i masonerija 59

Andrićevi programi etničkoga čišćenja: *Konvencija o planskom iseljavanju Turaka iz Jugoslavije* iz 1938. i *Elaborat o Albaniji* iz 1939. 62

Andrićevo priklanjanje njemačkoj i talijanskoj vanjskoj politici i poslanički mandat u Hitlerovu Berlinu 68

Trojni pakt i dodjela Soluna Jugoslaviji 80

Andrić i NDH 90

Andrić: „Draža Mihailović je naš novi Karađorđe" 92

ANDRIĆEVI POVIJESNI ROMANI I PRIPOVIJETKE U KOJIMA UGLAVNOM NE POSTOJE RIJEČI HRVAT I HRVATSKA 95

ANDRIĆEVO NACIONALNO IZJAŠNJAVANJE 101

Andrićevi dokumenti o nacionalnome izjašnjavanju 104

Andrić o smjeni Savke i Tripala 1971. godine 107

Andrić i Stepinac 108

Zašto Krleža psuje majku Andriću 117

Andrić i Krleža 118

NA DRINI ĆUPRIJA – POVIJESNI ROMAN O TURCIMA I SRBIMA U BOSNI I HERCEGOVINI, S HRVATIMA KAO DOSELJENIM STRANCIMA 125

ANDRIĆIZAM: ESTETIKA ZA GENOCID - BOŠNJAČKO-MUSLIMANSKA DOMINANTNA OCJENA ANDRIĆEVE KNJIŽEVNOSTI 135

Dvije sporne točke bošnjačkih i muslimanskih autora u tumačenju Andrića 141

SRPSKA UPOTREBA ANDRIĆEVE KNJIŽEVNOSTI U RATU U BIH 1992. – 1995. 147

TRAVNIČKA KRONIKA – BILJEŠKE FRANCUSKIH I AUSTRIJSKIH KONZULA I FRANJEVAČKIH LJETOPISA 153

ANDRIĆ NAKON 1945. GODINE: „MUDRO VODSTVO GENERALISIMUSA STALJINA I NAŠEG NARODNOG VOĐE TITA" 159

EPILOG 167

LITERATURA 169

FOTOGRAFIJE 175

KAZALO IMENA 177

BILJEŠKA O AUTORU 181

SAŽETAK

- Andrićev roman *Na Drini ćuprija,* koji glorificiraju i međunarodni politički predstavnici konzultirajući ga za političke odluke, nije samo književno djelo, nego i politički tekst u kojemu se Bosna označava kao dio „srpskih zemalja". Brojni međunarodni političari od lorda Owena, Klausa Kinkela, do Paddyja Ashdowna smatraju Andrićevu književnost obveznim štivom pri razmatranju političkih odluka spram jugoistočne Europe.

- Slobodan Milošević na Haškome sudu izjavljuje da je pokolj Muslimana u Višegradu 1992. godine započeo zbog muslimanskoga rušenja biste Ive Andrića „samo zato što je Srbin". Radovan Karadžić dijelio je svojedobno stranim novinarima i diplomatima Andrićevu pripovijetku *Pismo iz 1920.* kao objašnjenje konteksta velikosrpske opsade Sarajeva.

- Andrić je na prijamnome ispitu za primitak u diplomaciju Kraljevine SHS-a na upit „koliko je bilo srpskih država" napisao sastav u kojemu, uz Nemanjićevu Srbiju, navodi: „Bosna, Crna Gora i Republika Dubrovačka."

- Za prosvjednike u Zagrebu koji traže uspostavu republike 1918. godine, po svjedočenju Krleže, Andrić kaže da bi „ovo trebalo sve pobiti". U pismu zaziva atentat na Stjepana Radića nakon izbornoga uspjeha 1923. godine: „Ujedinjenje valja provesti ponovo, ono prvo je, bar za Zagreb, bilo *prejevtino*, a platit ćemo ga ili mi ili taj Stjepan Radić i fukara koja je oko njega kao rulja seoskih pasa oko slepca."

- Kao pomoćnik ministra vanjskih poslova u jugoslavenskoj monarhističkoj vladi, izrađuje službeni *Elaborat o Albaniji 1939.* u kojemu preporučuje da i Jugoslavija napadne Albaniju, podijeli je s Mussolinijevom Italijom, te protjera albansko stanovništvo muslimanske vjeroispovijesti u Tursku: „Ne bi bilo nikakve jače akcije da se to sprečava." Prethodno sudjeluje u pripremi *Konvencije o planskom iseljavanju Turaka iz Jugoslavije 1938.*, uz njegov memorandum: „Iseljavanjem Turaka oslobodile bi se velike površine plodne zemlje na kome bi se mogao smjestiti veliki broj naših sunarodnjaka."

- Andrić kao jugoslavenski poslanik u Berlinu 1939. godine odaje priznanje Hitleru koji „s toliko uspjeha i dostojanstva stoji na čelu Velikog njemačkog Reicha" (mjesec dana prije Andrićeva odavanja priznanja Hitler je okupirao Čehoslovačku, pripojio Austriju 1938. godine, prethodno proveo *Kristalnu noć*, a rasističke zakone donio još 1935. godine). Kao dio službenoga izaslanstva Andrić sudjeluje u potpisivanju pristupa Trojnomu paktu s Hitlerovom Njemačkom – prije potpisivanja Andrić je osobno napravio zadnji pregled tekstova nota Pakta i komentirao da „ne može biti bolje", svjedoči jugoslavenski premijer Dragiša Cvetković.

- Andrić provodi Drugi svjetski rat u Nedićevoj Srbiji gdje je simpatizirao Dražu Mihailovića, svjedoči dokumentacija u kartoteci Saveza komunista Jugoslavije. Memoari iz srbijanskih emigrantskih krugova potvrđuju kako je Andrić smatrao da je „Draža Mihailović naš novi Karađorđe".

- Nakon Drugoga svjetskog rata učlanjuje se u Komunističku partiju Jugoslavije, sudjeluje na Prvomajskoj paradi 1946. godine u Moskvi na tribini sa Staljinom, a potom u članku hvali „mudro vodstvo generalisimusa Staljina, kao i mudro vodstvo našega narodnog vođe maršala Tita".

- Na dodjelu Nobelove nagrade u Stockholmu Andrić je ponio ploču srbijanske pjesme *Marš na Drinu* tražeći da mu svira tijekom dodjele nagrade.

- *Andrićizam je estetika za genocid*, ocjenjuje većina bošnjačkih i muslimanskih političkih javnih osoba i znanstveno-kulturnih autora, koji smatraju da Andrićeva književnost predstavlja moralno pokroviteljstvo nad četničkim izvršiteljima dvaju genocida nad bosanskim Muslimanima u ratovima 1941. – 1945. te 1992. – 1995. godine.

- Andrića je „obradovala iz dna duše" smjena Savke i Tripala 1971. godine, a u povodu imenovanja Alojzija Stepinca kardinalom 1952. godine Andrić objavljuje prosvjednu izjavu.

- U poznatim Andrićevim povijesnim romanima i pripovijetkama uglavnom se ne spominje riječ Hrvat, niti riječ Hrvatska, uz rijetke iznimke. Premda rođen kao etnički Hrvat, Ivo Andrić se od 1918. godine sustavno u svim službenim dokumentima izjašnjava kao Srbin, pri čemu nije riječ samo o ljudskome pravu na slobodni osobni odabir, nego i prihvaćanju velikodržavnoga koncepta koji susjedne zemlje smatra dijelom srpskih zemalja.

- Kada je Andrić zatražio da se u Enciklopediji Jugoslavije briše podatak da je on „hrvatskog podrijetla", Miroslav Krleža, kao glavni urednik enciklopedije, doslovce je odgovorio: „Da mu ja jebem hrvatsku majku, brisat ću da je hrvatskog podrijetla. Ma zamislite samo, on od mene traži da brišem njegovo hrvatsko podrijetlo jer se stidi da je Hrvat."

- U kontekstu kasnijih tumačenja da je Andrić u studentskome razdoblju bio neprihvaćen u književnome Zagrebu, činjenice potvrđuju da je to neistina: sve što je tada Andrić ponudio za objavu bilo mu je tiskano u Zagrebu – poezija u zborniku *Mlade hrvatske lirike*, potom *Ex Ponto* te *Nemiri*, s obzirom na to da je tada pisao samo lirsku prozu. Andrić u to doba uopće nije pisao romane i pripovijetke, a prvi je roman napisao tek 23 godine nakon odlaska iz Zagreba. Srbijanski književnik Miloš Crnjanski svjedoči o svojim susretima s Andrićem u njegovu studentskom razdoblju u Zagrebu, gdje je Andrić „imao mnogo uspjeha", a zbog svojega slabog zdravlja bio „skoro mažen".

WHAT'S PAST IS PROLOGUE

W. Shakespeare, The Tempest, Act 2, scene I.

ONO ŠTO SE DOGODILO NIJE PROŠLOST NEGO UVOD.

W. Shakespeare, Oluja, II. čin, 1. prizor

PROLOG

Sekularni kult Ive Andrića kao tvorca mudrih izreka u digitalnome dobu društvenih mreža nije ostao dominantan samo u javnome prostoru i školskoj lektiri, nego njegovi romani predstavljaju i savjetodavni priručnik međunarodne politike spram jugoistočne i središnje Europe.

Andrićevi povijesni romani i pripovijetke utjecali su na oblikovanje mišljenja i odluka spram prostora bivše Jugoslavije kod brojnih međunarodnih političkih predstavnika. Posebice je roman *Na Drini ćuprija* uziman kao obvezno štivo pri razmatranju političkih odluka, zajedno s Andrićevom pripovijetkom *Pismo iz 1920.*, koju je čelnik bosanskih Srba Radovan Karadžić dijelio na Palama tijekom rata stranim novinarima i diplomatima kao objašnjenje razloga srpske opsade Sarajeva, s obzirom na to da Andrić u navedenoj pripovijetki opisuje Bosnu isključivo kao zemlju tradicionalne mržnje.

Međunarodni političari pritom ne hvale prvenstveno samo Andrićev književni talent, nego koriste njegovu literaturu kao političkoga savjetodavca. U galeriji utjecajnih osoba koje su odlučivale o ljudskim sudbinama i pritom držale na noćnome ormariću Andrića kao konzultanta izdvajaju se sljedeći politički likovi:

Lord David Owen u svojim političkim memoarima *Balkanska odiseja* piše da se „nije mnogo toga promijenilo otkako je Ivo Andrić koji je dobio Nobelovu nagradu za svoju knjigu *Na Drini ćuprija*, te napisao u svojoj kratkoj priči *Pismo iz 1920.* da je Bosna

zemlja mržnje i straha".[1] Uz Ivu Andrića, lord Owen, „za razumijevanje Balkana", preporučuje i studiranje putopisa britanske autorice Rebecce West *Crno janje i sivi sokol: putovanje kroz Jugoslaviju*. Bitno je navesti da je Rebecca West dobila od jugoslavenske vlade Milana Stojadinovića (u kojoj je Andrić bio pomoćnik ministra vanjskih poslova) oko 100 000 dolara za putovanje po Kraljevini Jugoslaviji u drugoj polovici 1930-ih godina i pisanje knjige *Crno janje i sivi sokol*.[2] Primjerak putopisa Rebecce West, s oznakom *Samo za upotrebu UNPROFOR-a*, kružio je glavnim stožerom UN-a u Sarajevu tijekom rata te pojačavao predrasude s kojima su britanski časnici došli u Bosnu i kroz optiku knjige stjecali sliku o Srbima kao „našim saveznicima u dva svjetska rata".[3]

Paddy Ashdown, visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH, naziva Andrićev roman *Na Drini ćuprija* „remek djelom"[4], a u svojim memoarima iz Bosne prenosi duži isječak iz Andrićeva *Pisma iz 1920.* kao opravdanje složenosti političke situacije u BiH.

Njemački ministar vanjskih poslova Klaus Kinkel na povjerljivome sastanku s novinarima *Deutsche Wellea* 1993. godine rekao je da će na odmor ponijeti Andrićev roman *Na Drini ćuprija* „kako bi shvatio bit jugoslavenskog sukoba".[5]

Francuski mvp Alain Juppé izjavio je 1994. godine kako je „Ivo Andrić mnogo prije rata 1992., napisao da je Sarajevo grad mržnje"[6],

[1] Owen, David. 1996. *Balkanska odiseja*. Radio B92. Beograd. 63.

[2] *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj, Snaga*, Profil, Zagreb, 2014., 241. Novac je isplaćen Rebecci West preko Stanislava Vinavera, činovnika državnoga ureda za tisak Kraljevine Jugoslavije, koji ju je pratio na njezinu putovanju. Vinaver je Andrićev raniji suradnik u časopisu *Književni jug*. Naveden je pod pseudonimom Konstantin u politički utjecajnoj knjizi *Crno janje i sivi sokol* koju preporučuje lord Owen, te koji dodaje da je, pripremajući se za misiju mirovnoga posrednika, čitao i Fitzroya McLeana – *Rat na Balkanu* te Mishu Glennya – *The fall of Yugoslavia: the third Balkan war*.

[3] Simms, Brendan. 2003. *Najsramniji trenutak: Britanija i uništavanje Bosne*. Buybook Sarajevo. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd. 145.

[4] http://www.ohr.int/remarks-by-high-representative-paddy-ashdown-on-the-occasion-of-the-re-opening-of-mostar-old-bridge-2/

[5] https://www.nedjelja.ba/hr/iz-zivota/razmisljanje/mrznja-po-andricu-i-li-mrziti-andrica/16759

[6] Juppé, Alain, *Le Monde*, 21. svibnja 1994., citat prenesen iz: Magaš, B.; Žanić, I. 1999. *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*. Jesenski i Turk. Dani. Zagreb – Sarajevo (za The Bosnian Institute London). 197.

nastojeći time opravdati Mitterandovu politiku sprječavanja strane vojne intervencije protiv bosanskih Srba. Pritom i francuski zapovjednik UNPROFOR-a za BiH (1992. – 1993.), general Philippe Morillon, navodi kako je, ponukan savjetom francuskoga veleposlanika u Beogradu, na noćnome ormariću držao Andrićeve romane s temama iz bosanske prošlosti.

Vojni zapovjednik mirovne misije u hrvatskome Podunavlju UNTAES, belgijski general Joseph Schoups, izjavio je na tadašnjoj srpskoj Televiziji Vukovar kako „mnogo bolje razumije Srbe otkako je pročitao Andrićev roman *Na Drini ćuprija*", a koji su mu darovali tamošnji srpski vlastodršci.[7]

Ivo Andrić najvažniji je svjedok za teoriju o drevnoj, biološkoj mržnji na Balkanu za knjigu američkoga autora Roberta Kaplana *Balkanski duhovi*, koja je utjecala na političko javno mnijenje u SAD-u i Billa Clintona početkom 1990-ih godina.[8]

Nobelovac Peter Handke u svome putopisu poznatom pod naslovom *Pravda za Srbiju* opisuje kako čuči pokraj rijeke Drine i misli na Andrićev Višegrad opisan u knjizi *Na Drini ćuprija*. Handke se pita zašto ne može biti „tako mračno vidovit kao Ivo Andrić u svom trajno poučnom epu o Drini", s Andrićevom „točnom slikom o ratnoj katastrofi koja prirodnom nužnošću izbija u svakom vijeku među bosanskim narodima".[9] Pritom zvučno halucinira kako „na bosanskoj obali ciganske trube zatreštaše, iz Kusturičinog filma, čuveni *Marš na Drinu*, ali ne, ničega nije bilo". (Handke nema pojma da se u Kusturičinu filmu *Underground* ne svira *Marš na Drinu* nego, među ostalim, Bregovićev plagijat *Mesečina* u kojemu je ukradena melodija pjesme Šabana Bajramovića *Djeli Mara)*.

[7] Žanić, Ivo. 1996. Pisac na osami: upotreba Andrićeve književnosti u ratu u BiH. *Erasmus: časopis za kulturu demokracije*.

[8] Martens, Michael. 2020. *Vatra u vatri, Ivo Andrić – jedan europski život*. Zagreb. 377.

[9] Handke, Peter. 1996. *Zimsko putovanje do rijeka Dunava, Save, Morave i Drine* ili *Pravda za Srbiju*. Oktoih. Podgorica. 76–77.

Čestitajući Handkeu dodjelu Nobelove nagrade, srbijanski predsjednik Aleksandar Vučić, koji je odlikovao Handkea Ordenom Karađorđeve zvijezde zbog „iznimnog doprinosa predstavljanju Srbije u sferi kulture", istaknuo je u poruci Handkeu: „Srbija Vas smatra za istinskog prijatelja i, biću slobodan da kažem, Vašu Nobelovu nagradu doživljavamo kao da je dobio neko od nas. Sada, uz Ivu Andrića, slavimo još jednog našeg Nobelovca."[10]

Čak se i u *mainstream* narativu Andrićeva književnost uzima kao politički udžbenik za objašnjenje nedavnih ratova. Primjerice, u najgledanijem sportsko-dokumentarnom filmu u 2020. godini o najboljem košarkašu svijeta Michaelu Jordanu, *The Last Dance*, košarkaški trener Phil Jackson u Chicago Bullsima uručuje 1990-ih godina košarkašu Toniju Kukoču Andrićev roman *Na Drini ćuprija*, „radi boljeg razumijevanja razloga rata u bivšoj Jugoslaviji" (Kukoč mu je mirno odgovorio: „To sam pročitao još u srednjoj školi za lektiru").

U Hrvatskoj nikad u posljednjih 80 godina nijedan autor nije napisao sveobuhvatnu biografiju o Ivi Andriću (tek je prije nekoliko godina u Zagrebu prvu monografsku studiju objavio Krešimir Nemec). U Srbiji su o Andriću tiskani načelni panegirici unatoč povijesnim dokumentima o njegovoj potpori totalitarnim režimima, dok u BiH većina autora Bošnjaka ima izrazito kritičan stav prema Andrićevu antimuslimanstvu u njegovim romanima. Oni ih opisuju kao „estetiku za genocid nad Muslimanima u dva rata"[11], uz iznimku sarajevskoga titoističkog kulturološkog kruga Bošnjaka i Hrvata koji se zadržavaju na hvaljenju Andrićeva pripovjedačkog dara, te dijelova zagrebačkoga okruženja gdje književnik Dubravko Horvatić nastoji usidriti ranoga Andrića u hrvatsku književnost zbog toga što mu je lirska proza i rana novelistika pisana ijekavicom i hrvatskim leksikom.[12]

[10] https://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/saopstenja/cestitka-austrijskom-piscu-peteru-handkeu

[11] Mahmutčehajić, Rusmir. Andrićism: An Aesthetics for Genocide. *East European Politics and Societies: and Cultures*. July 30, 2013.

[12] Horvatić, Dubravko. 1995. *Ivo Andrić u sklopu hrvatske književnosti*. Predgovor izdanja: *Ivo Andrić: Ex, Ponto, Nemiri, Novele*. Zagreb.

Politički životopis Ive Andrića i njegovi pisani programi etničkoga čišćenja Albanaca i Turaka iz Jugoslavije predstavljaju svjetovni *tabu* u većini *mainstream* medija. Estetska vrijednost Andrićeva književnog djela i dodjela Nobelove nagrade opravdavali su i prikrivali sve aspekte njegovih političkih stavova i programa.

Pritom oni branitelji Ive Andrića isključivo kao književnika ne objašnjavaju kako to da, poput Karadžića, Miloševića ili srpskoga zapovjednika u Višegradu, Milana Lukića, nijedan ratni zločinac nije zazivao kao opravdanje svojih postupaka literaturu Branka Ćopića, Meše Selimovića ili Miroslava Krleže, a koji su također bili dijelom školske lektire.

Jorge Luis Borges napisao je zbirku pripovijedaka *Opća povijest gadosti* čiji naslov može zrcaliti pregled povijesnih zbivanja koji slijedi.

IVO ANDRIĆ I SARAJEVSKI ATENTAT 1914. GODINE

U svojim formativnim godinama Ivo Andrić postaje kao gimnazijalac predsjednik tajne organizacije *Srpsko-hrvatska napredna omladina* osnovane 1911. godine u Sarajevu. Osobno je poznavao Gavrila Principa koji je također bio član te organizacije, a čiji je cilj bilo ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom, pri čemu se na Srbiju gledalo kao na *Pijemont* južnoslavenskih zemalja.

Iste godine, u svibnju 1911., u Srbiji je osnovana tajna organizacija *Ujedinjenje ili smrt,* spominjana i kao *Crna ruka,* koja u svome ustavu ističe: „U cilju ostvarenja narodnih ideala – ujedinjenja Srpstva, sprovodimo revolucionarnu organizaciju po svim teritorijama, na kojima Srbi žive. Vrhovnu Centralnu Upravu sastavljaju, pored članova iz Kraljevine Srbije, i jedan opunomoćeni delegat organizacije ovih srpskih pokrajina: Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Slavonije i Srema, Vojvodine i Primorja."[13] Ustav naglašava i da se organizacija izvan tadašnjih granica Srbije „bori svim sredstvima protiv svih neprijatelja ove ideje".

Andrićev politički pokrovitelj u gimnazijskim danima je Tugomir Alaupović, profesor sarajevske gimnazije i kasniji ministar u Kraljevini SHS-a, koji je predavao i aktivnim sudionicima Sarajevskoga atentata Gavrilu Principu, Trifku Grabežu i Mladenu Stojanoviću, te

[13] *Srpska konservativna misao*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2003. Ustav organizacije *Ujedinjenje ili smrt*, 43–48.

je kao izraziti protivnik Austro-Ugarske sanjao da će Srbija osloboditi Južne Slavene.

Ivo Andrić nije bio iznimka u kulturološkome krugu radikalnoga romantičnog jugoslavenstva toga doba: Ivan Meštrović još 1908. godine počinje s izradom *Kosovskog ciklusa* u kojemu slavi srpska junaštva u borbi protiv Turaka, Miroslav Krleža prijavljuje se kao dobrovoljac u srpsku vojsku 1912. godine, koja ga prvo uhićuje za špijunažu, a potom odbija primiti, Tin Ujević piše ekavicom i drži vatreni govor protiv Austro-Ugarske kao student Filozofskoga fakulteta u Beogradu 1912. godine, dok Ivo Vojnović i Ante Tresić Pavičić razvijaju vidovdanski kult u umjetnosti pjesmama o snazi srpskoga oružja.[14]

Intenzivnom razvoju ideje koja je u Srbiji vidjela predvodnika u ujedinjenju Hrvata i Srba, te stvaranju zajedničke države, pridonijeli su Balkanski ratovi od 1912. do 1913. godine. *Prvi balkanski rat* u koaliciji Srbije, Grčke, Crne Gore i Bugarske protiv Turske, dok su *Drugi balkanski rat* za podjelu teritorija Makedonije početno vodile Srbija i Grčka protiv Bugarske. Neposredno prije Prvoga svjetskog rata Srbija je svoje granice tijekom balkanskih ratova proširila na Kosovo (koje više od 500 godina nije bilo dijelom Srbije), na vardarsku Makedoniju i dijelove Sandžaka.

Međutim, neutemeljeni su bili tadašnji panegirici u dijelu hrvatskoga tiska o pravednome kultu srbijanske vojske u balkanskim ratovima. *Međunarodno izvješće zaklade Carnegie za ispitivanje uzroka i vođenja Balkanskih ratova* opisalo je kako su sve vojske sudionice balkanskih ratova koristile sustavni teror i protjerivanje domicilnoga stanovništva, te navelo sustavnu transformaciju etničkoga karaktera regija koje su naseljavali isključivo Albanci, i to metodom potpunoga uništavanja stanovništva i sela koje su provodili srbijanski vojnici. Riječ je bila o pokušaju mijenjanja demografske slike da bi se opravdalo uključivanje

[14] Despot, Igor. 2013. *Balkanski ratovi 1912. - 1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*. Zagreb. 187–275. O hrvatskim umjetnicima zanesenima srbijanskom mitologijom u razdoblju prije izbijanja Prvoga svjetskog rata i kod: Banac, Ivo. 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Globus. Zagreb. 105. kao i u poglavlju s međunaslovom: *Rasno mesijanstvo u kulturi*, 195–204.

Kosova i dijelova Albanije u državu Srbiju. Međunarodno izvješće zaklade Carnegie zaključuje da su balkanski ratovi bili inspirirani idejama Velike Grčke, Velike Bugarske i Velike Srbije.[15]

Jednako je tako i Dimitrije Tucović, čelnik Socijaldemokratske partije Srbije, kao pričuvni časnik srpske vojske koji je sudjelovao u vojnome pohodu na Albaniju 1913. godine, čiji je cilj bio teritorijalni izlazak Srbije na Jadransko more, opisivao sustavna masakriranja albanskoga stanovništva i paljenja njihovih sela: „Srpska soldateska pretvarala arbanaska sela u zgarišta i varvarske krematorijume u kojima je sagorelo stotine živih žena i dece." O dvama balkanskim ratovima 1912. – 1913., koji su pak glorificirani u dijelu tiska u Hrvatskoj toga doba, Dimitrije Tucović s druge je strane iznio zastrašujući zaključak: „Valja se setiti da su vojske koje su na području stare Turske upale s četiri strane počinile tamo više zla za godinu dana nego što bi sultanova vojska učinila za sto godina."[16]

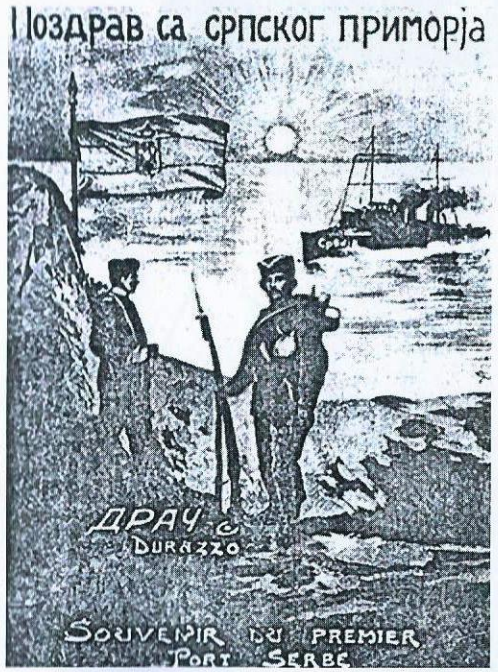

Razglednica srbijanske vojske s albanske obale iz 1913. godine. Okupacija Albanije trajala je od studenoga 1912. do kolovoza 1913. godine, nakon čega se pod međunarodnim pritiskom srbijanska vojska povukla s albanske obale. Nakon ovoga rata Kosovo je pripalo Srbiji.

[15] Zanimljivo je da *Međunarodno izvješće zaklade Carnegie o balkanskim ratovima* po dostupnim podatcima nitko nije preveo za vrijeme komunističke Jugoslavije na bilo koji jezik Južnih Slavena zbog narativa izvješća koje donosi svjedočenja o sustavnome državnom teroru Srbije, Crne Gore, Bugarske i Grčke u razdoblju 1912. – 1913.: *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington D. C., 1914.

[16] Tucović, Dimitrije. 1946. *Srbija i Arbanija – jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*. S predgovorom Milovana Đilasa.

Kako je to izgledalo na operativnoj razini prije izbijanja Prvoga balkanskog rata, svjedoče i konzularna izvješća pjesnika Milana Rakića koji je, radeći u srbijanskim konzulatima u Skopju i Prištini u razdoblju od 1905. do 1911. godine, osobno prenosio oružje i bombe koji su dijeljeni tamošnjemu srpskom stanovništvu i u prostorijama konzulata.[17] U ovoj osebujnoj diplomatsko-konzularnoj praksi Milan Rakić kao konzularni djelatnik bio je zadužen i za organiziranje redovitoga ubacivanja četničkih odreda s područja Srbije na područje Makedonije i Kosova koji su tada bili pod Osmanskim Carstvom. Politički cilj svih tih operacija bio je proširenje teritorija Srbije, te kasnije sučeljavanje s Austro-Ugarskom Monarhijom. Ivo Andrić kasnije će se susretati s Milanom Rakićem u Ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu u vrijeme Kraljevine Jugoslavije.

Konzulat Srbije u Prištini u kojemu je u razdobljima od 1905. do 1911. godine u više mandata radio pjesnik Milan Rakić, a koji je, po vlastitim službenim izvješćima, organizirao podjelu oružja i bombi lokalnomu srpskom stanovništvu.

Српски конзулат у Приштини.

Косово, опис земље и народа, издање са сликама. Написао Бранислав Ђ. Нушић. II свеска. Књиге Матице српске број 9. Нови Сад 1903.

[17] Službena izvješća o dijeljenju oružja po Makedoniji i Kosovu u organizaciji konzulata Srbije objavljena su u knjizi: Rakić, Milan. 1985. *Konzulska pisma 1905-1911*. Prosveta. Beograd.

Nakon završetka Drugoga balkanskog rata 1913. godine teritorij Srbije bio je povećan za 82 posto u odnosu na njezine međunarodno priznate granice na Berlinskome kongresu 1878. godine. Granice Srbije 1878. godine. (Hammer, Joseph. 1979. *Historija turskog (osmanskog) carstva*. Knjiga 3. Zagreb. 530.)

Granice Srbije s pripojenim teritorijima 1913. godine.

„Kad će doći kraljeve vojske?"

U proljeće 1914. godine Ivo Andrić kao student objavljuje pjesmu koju će službeni Beč shvatiti ozbiljno tek nakon Sarajevskoga atentata. U pjesmi pisanoj u zanosu nakon balkanskih ratova i neposredno prije izbijanja Prvoga svjetskog rata, sa zazivom „Kad će doći kraljeve vojske?", Andrić iščekuje kraljevu vojsku, što se smatralo pozivom na srpsko osvajanje austrijskih pokrajina:

„Ja slutim radosti: kad procvatu brda strašnim sjajem njihova oružja, kad posiju plamene cvjetove po poljima, kad se začuje prva truba, kad se pojave prvi konjanici, umorni, prašni.

Kad će doći kraljeve vojske? Oblaci nebom plove kao vojska; ja slutim dane velikih djela.

Kad će doći kraljeve vojske?"

Upravo je ta pjesma, uz poznanstva s članovima Mlade Bosne, bila jedan od razloga Andrićeva uhićenja nakon Sarajevskoga atentata: ona je doživljena kao politički pamflet protiv Austro-Ugarske jer zaziva nadu u oslobođenje Bosne uz pomoć Srbije. Poslije je i Andrić potvrdio da je „kao mladi student želio da bukne rat na Balkanu".[18]

Sarajevski atentat – povod izbijanju Prvoga svjetskog rata

Atentatori, s kojima se većinom osobno poznavao Ivo Andrić, obučavali su se po vlastitome priznanju u Srbiji na službenome vojnom vježbalištu Topčideru, a nekoliko njih, uz Gavrila Principa,

[18] Popović, Radovan. 1976. *Kazivanja o Andriću, uspomene savremenika*. Beograd. 43.

vježbalo je gađanje iz revolvera u organizaciji pripadnika srbijanske obavještajne službe.[19]

Oružje i bombe koje su trebali donijeli su iz Srbije, zajedno s otrovom cijanidom koji su trebali popiti nakon atentata kako bi se, u slučaju da budu otkriveni, mogli ubiti prije nego što policiji izgovore nešto o svojoj vezi sa Srbijom. Prvi atentator N. Čabrinović uzeo je otrov nakon atentata, ali je na koncu samo povraćao.

U organizaciji prijevoza atentatora iz Srbije u Bosnu sudjelovali su srbijanski pogranični i financijski stražari koji su atentatorima dali krivotvorene putne isprave.

Princip je ubio i Ferdinandovu trudnu suprugu Sofiju. Pokušao je popiti kapsulu otrova cijanida odmah nakon atentata, ali su ga policajci preduhitrili pri uhićenju.

Austrijsko je tumačenje da se, kao pristaša trijalizma, Franjo Ferdinand pojavio s idejom da se Hrvatska združi s Bosnom i Hercegovinom, Slovenijom i Dalmacijom u jedan habsburški blok unutar Austro-Ugarske, a time bi put prema proširenju Srbije bio blokiran. Ako nadvojvoda Ferdinand postane car i provede taj program, srbijanski premijer Nikola Pašić i Dragutin Dimitrijević-Apis, šef srpske vojne obavještajne službe i tajne organizacije *Crna ruka*, shvatili su da neće moći provesti projekt Velike Srbije. Upravo je Apis pisano potvrdio da je organizirao i proveo u djelo Sarajevski atentat u svojoj predstavci tijekom Solunskoga procesa 1917. godine kada mu je suđeno zbog sumnje za pripremu atentata na regenta Aleksandra Karađorđevića.[20]

Franjo Ferdinand dolazi u Sarajevo 28. lipnja, kada se na Vidovdan dogodila Kosovska bitka 1389. godine u kojoj su se Osmanlije

[19] Svi citati u prikazu Sarajevskoga atentata preneseni su iz: Bogićević, Vojislav. 1954. *Izvorne stenografske bilješke s glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova – Sarajevski atentat*. Državni arhiv NR Bosne i Hercegovine. Sarajevo. Istražni sudac Pfeffer, Leo. 1938. *Istraga u sarajevskom atentatu*. Zagreb. Trišić, N. 1960. *Sarajevski atentat u svjetlu bibliografskih podataka*. Sarajevo.

[20] MacKenzie, David. 2014. *Apis – čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat*. Zagreb. 156–157.

pod sultanom Muratom sukobili s vojskom koju je predvodio srpski knez Lazar. Inače, na dan svetoga Vida u kršćanstvu se slavi svetca kojega su u antičkome Rimu anđeli spasili od mučenja, međutim, u srbijanskoj političkoj svijesti Vidovdan se slavi radi prisjećanja na Kosovsku bitku i Miloša Obilića koji je ubio sultana Murata. Mladi sarajevski atentatori metaforično su percipirali Franju Ferdinanda kao novoga sultana Murata.

Na mjesto prvoga atentatora pokraj kojega prolazi Ferdinandova kolona određen je Muhamed Mehmedbašić, jedini bosanski Musliman među atentatorima. Njemu je dodijeljeno najistaknutije mjesto, jer kada bi bosanski Musliman ubio Franju Ferdinanda, bio bi to poseban uspjeh za srbijansku politiku, s nakanom dokazivanja da nisu samo bosanski Srbi oni koji žele protjerati Austriju iz Bosne (Mehmedbašić na koncu nije pucao jer je pokraj njega stajao policajac).

Istražni sudac Sarajevskoga atentata Leo Pfeffer potvrđuje da su atentatori „namjerno htjeli da u atentatu sudjeluju jedan musliman i jedan katolik", ali kada „jedini Hrvat i rimokatolik, 18-godišnji Ivo Kranjčević, nije htio izravno sudjelovati, upotrijebili su ga za skrivanje oružja".[21] Kranjčević je izjavio da mu je atentator Vasa Čubrilović prethodno najavio da će „Ferdinanda dočekati Srbi u Bosni i neće izaći živ iz Bosne". U pripremi atentata političko-marketinški bilo je također bitno da se atentatore percipira kao ujedinitelje Južnih Slavena, a ne kao proširitelje Srbije.

Drugi je atentator budući akademik *Srpske akademije nauke i umetnosti* Vasa Čubrilović, tada sarajevski gimnazijalac, Andrićev osobni prijatelj, koji nije pucao jer je vojvotkinja Sofija sjedila preblizu Ferdinanda. Čubrilović je poslije kao savjetnik jugoslavenskih vlada sastavio Memorandum za masovno protjerivanje Albanaca s Kosova 1937. godine te projekt *Manjinski problem u novoj Jugoslaviji 1944.*, predlažući iseljenje svih neslavenskih manjina iz komunističke Jugoslavije. Čubrilović je s Ivom Andrićem ostao u kontaktu sve do njegove smrti i poklanjao mu svoje knjige.

[21] Pfeffer, Leo. 1938. *Istraga u sarajevskom atentatu*. Zagreb. 73–75.

Treći je atentator Nedeljko Čabrinović koji je bacio bombu na automobil Franje Ferdinanda, koja se pak odbila od platnenoga krova vozila i eksplodirala na ulici, ozlijedivši civile koji su stajali pokraj ceste i putnike u drugome vozilu. Aleksandar Karađorđević prigodom posjeta *Državnoj štampariji* u Beogradu u ožujku 1914. godine, tri mjeseca prije Sarajevskoga atentata, sastao se u odvojenoj sobi s budućim atentatorima Gavrilom Principom i Nedeljkom Čabrinovićem koji su u to vrijeme bili zaposlenici beogradske Državne štamparije, prenio je istražni sudac Sarajevskoga atentata.[22]

Članovi organizacije *Ujedinjenje ili smrt / Crna ruka* – četnički vojvoda Tankosić i dužnosnik srbijanske vlade Milan Ciganović – potvrdili su Gavrilu Principu i N. Čabrinoviću prije atentata u Beogradu da su članovi slobodnih zidara, te prenijeli kako su „slobodni zidari još ranije osudili Ferdinanda na smrt".[23] U austrijskome ultimatumu Srbiji iz srpnja 1914. godine izričito se imenuje i traži uhićenje Tankosića i Ciganovića zbog izravnoga sudjelovanja u atentatu. Princip i Čabrinović u sudskome postupku pak naglašavaju da je politički razlog njihova atentata ujedinjenje Južnih Slavena pod Karađorđevićevom dinastijom, a ne slobodnozidarski.

Gavrilo Princip priznao je u davanju iskaza da je Sarajevskim atentatom postignut cilj: „Izazvan je europski rat kad je trebalo da Jugoslaveni i Srbi budu tako jaki da se od Austrije otcijepe, to su moje misli i omladine, a ima đubreta koje drukčije misli."[24] Na upit predsjednika sudskoga vijeća kako su mislili oživotvoriti ujedinjenje svih Južnih Slavena pod vodstvom dinastije Karađorđevićeve Srbije, Princip je odgovorio: „Terorom. To znači uopće ubijati, ukloniti one koji smetaju ujedinjenju i koji čine zlo."[25]

[22] Trišić, N. 1960. *Sarajevski atentat u svjetlu bibliografskih podataka*. Sarajevo. 469–470.

[23] Bogićević, Vojislav. 1954. *Izvorne stenografske bilješke s glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova – Sarajevski atentat*. Državni arhiv NR Bosne i Hercegovine. Sarajevo. 74–75.

[24] Pfeffer, Leo, *Istraga u sarajevskom atentatu*, 133.

[25] *Izvorne stenografske bilješke s glavne rasprave protiv Gavrila Principa...* 58.

Princip je na sudu potvrdio kako je prije Sarajevskoga atentata zajedno s ostalim urotnicima noću odlazio na grob Bogdana Žerajića, člana srbijanske *Crne ruke*. Žerajić je 1910. godine pokušao atentat na austrougarskoga upravitelja BiH Marijana Varešanina prosvjedujući zbog austrijske aneksije BiH. Princip se pred ostalim sudionicima atentata „zakleo na grobu Bogdana Žerajića da će učiniti isto što i on“,[26] poput nekoga sotonskog kulta s noćnim okupljanjima na groblju i davanja prisege o daljnjim ubojstvima.

Milan Stojadinović, kasniji jugoslavenski premijer koji je u vrijeme atentata bio službenik u srbijanskome Ministarstvu financija, istaknuo je u svojim memoarima: „Da su atentatori morali imati veze s našom Narodnom obranom, ili Udruženjem četnika, ili sa *Crnom rukom*, to je nama u Srbiji odmah bilo jasno još prije bilo kakve sudske istrage u Sarajevu.“[27]

Sveukupno je 25 osoba bilo optuženo za izravno sudjelovanje u Sarajevskome atentatu.

[26] *Izvorne stenografske bilješke s glavne rasprave...* 85.
[27] Stojadinović, Milan. 1970. *Ni rat, ni pakt – Jugoslavija između dva rata*. Rijeka. 66.

1) Razbijena radnja (kafana i prženo kafe) Vase Čabrinovića (oca atentatorova), u Franje Josipa ulici. 2) Razorena radnja (trgovina tkaninâ) Sime Prnjatovića, Veliki Ćurčiluk (postoji još, na istom mestu). 3) Srpska škola (danas Bogoslovija), u Ferhadiji-ulici. — 4) Fotografija predmetâ izbačenih na ulicu (Čemaluša): kola, fijakera, i drugih, vlasništvo Gligorija Jeftanovića (sa gradilišta, levo, gde je danas palata Jeftanovića).

Nakon atentata na Franju Ferdinanda gradom su se proširile vijesti o razmjeru sudjelovanja više atentatora koji su imali pomoć nekih lokalnih Srba. Pobješnjela masa prosvjednika devastirala je i opljačkala srpske trgovačke radionice u Sarajevu.

Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler objavio je proglas u kojemu je osudio izgrede nakon atentata i pozvao na prekid nasilja: „Razumijem tugu i očaj što je zavladao među hrvatskim katoličkim narodom nakon što je bezbožna ruka uništila dva dragocjena života (nadvojvodu Ferdinanda i njegovu suprugu). Ali kao nadpastir vas umoljavam usrdno da toj svojoj prevelikoj žalosti ne dajete oduška načinom koji nije u skladu sa zakonom Božjim i koji se kosi sa pravdom. U mnogim mjestima u našoj zemlji dogodili su se zadnjih dana izgredi proti narodu grko-istočne vjere nemili izgredi, koji se nipošto ne mogu odobriti i koji se sigurno protive svetoj volji Božjoj. Time što su nesretni bezbožni urotnici koji su počinili umorstvo pripadnici grko-istočne vjere, ne može se ipak smatrati odgovornim sav narod koji toj vjeri pripada. Molim vas kao vaš

nadbiskup da ne prekoračite granice zakona, da se ne ogriješujete o tuđe vlasništvo, a još manje o tuđi život."[28] Nadbiskup Stadler zatražio je da se ovaj proglas pribije na vrata svih crkava i pročita vjernicima.

Katolici!

Nedokučiva Providnost Božja pripustila je, da se dogodi u glavnom gradu naše Bosne jedan strahoviti zločin, koji je bacio u neizmjernu tugu našega premilostivoga, tako teško iskušanoga Vladara; zavio u crno cijelu našu monarhiju i narode njezine, a uprav neutješivo rastužio našu domovinu i cijeli narod hrvatski.

Bezbožna ruka uništila je dva dragocjena života, nama svima tako draga i nenaknadiva, da nam se kida srce nad njihovim gubitkom i da je bol naša zaista neizmjerna. Satrveni plačemo nad odrom, gdje leži mrtva nada i ljubav naša, prejasni nasljednik habzburškoga prijestolja, Nj. c. i kr. Visost nadvojvoda **Franjo Ferdinand** i njegova uzvišena supruga, Nj. Visost vojvotkinja **Hohenberška.**

Razumijem veliku tugu Vašu, shvaćam takogjer onaj očaj, što je zavladao megju hrvatskim katoličkim narodom u svim krajevima naše domovine. Ali kao nadpastir Vaš umoljavam Vas usrdno, **da toj svojoj prevelikoj žalosti ne dajete oduška načinom, koji nije u skladu sa zakonom Božjim i koji se kosi sa pravdom.**

U mnogo mjesta u našoj zemlji dogodili su se zadnjih dana proti narodu grčko-istočne vjere nemili izgredi, koji se nipošto ne mogu odobriti i koji se sigurno protive svetoj volji Božjoj. Pošto čujem, da se srdžba i žalost u nekim mjestima namjerava još i nadalje izražavati na ovakav nedoličan i nepravedan način, te **pozivam i molim sve katolike, da se okane takvih misli** i da savjesno poštivaju naredbe, što su ih izdale zemaljske oblasti.

Time, što su nesretni i bezbožni urotnici, koji su spremali i počinili umorstvo na našem dobrom Prijestolonasljedniku i njegovoj uzvišenoj suprugi, pripadnici grčko-istočne vjere, **ne može se ipak i ne smije činiti i smatrati odgovornim sav narod, koji toj vjeri pripada.** A s druge strane nijesu pozvani pojedinci, da vrše osvetu za počinjeni bogumrski zločin. „Moja je osveta i plata" — veli Gospodin Bog. A krivci će bez sumnje osjetiti ruku pravde i primiti kaznu za strašno svoje nedjelo.

Molim stoga sve Vas, kao Vaš nadbiskup, **da ne prekoračite granica zakona, da se ne ogriješujete o tugje vlasništvo, a još manje o tugji život.** Kao katolici najbolje ćemo učiniti svoju dužnost u tim teškim danima tuge i nesreće, ako sklopimo ruke u pobožnoj molitvi, pa zaprosimo svemogućega Boga, da štiti i tješi Njegovo Veličanstvo našega sijedoga Vladara, da čuva i brani habzburšku monarhiju i da se smiluje našoj domovini Hrvatskoj.

U Sarajevu, dne 3 srpnja 1914

† **Josip,** nadbiskup.

Neka se pročita vjernicima u crkvi i pribije na crkvena vrata.

Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler objavio je proglas u kojemu je osudio izgrede nakon atentata i pozvao na prekid nasilja.

[28] *Sarajevski atentat 1914. i Prvi svjetski rat u dokumentima arhiva samostana u Fojnici*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2014., 16.

Mnogo godina kasnije Andrić je u počasnome govoru 1954. godine, u povodu proslave 40-godišnjice atentata na Ferdinanda, istaknuo: „Borcima i mučenicima iz vremena borbe za oslobođenje - to je mladi naraštaj koji je ustao protiv režima Austro-Ugarske onako kako je u danim okolnostima bilo neizbježno."[29]

Premda se Gavrilo Princip izjašnjavao kao 'ateist'[30], njegov je spomenik u Beogradu 2015. godine posvetio episkop bihaćko-petrovački Srpske pravoslavne Crkve. Obred se odvijao u nazočnosti socijaldemokrata Milorada Dodika, predsjednika Republike Srpske, monarhista Tomislava Nikolića, srbijanskoga predsjednika, te čelnika Pokreta socijalista Aleksandra Vulina, ministra obrane. Brončani kip Principa od dva metra postavljen je u beogradskome parku gdje su se Princip i drugi članovi okupljali prije odlaska u Sarajevo i ubojstva Ferdinanda i njegove žene. Inače, još je 1939. godine crkvena općina Srpske pravoslavne Crkve podigla 'Kapelu Vidovdanskih heroja' na sarajevskome groblju, na mjestu gdje su pokopani atentatori.

[29] M. Martena, 54.

[30] *(Izvorne stenografske bilješke s glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914.*, 87.)

Slično je na ulicama Andrićgrada prikazana rekonstrukcija Sarajevskoga atentata u scenskome prikazu *Pobunjeni anđeli*, rađenomu prema ideji Emira Kusturice. U parareligijskome zanosu predstave Gavrilo Princip prikazan je kao nositelj zapaljenoga križa koji „simbolizira križ koji nosi cijeli srpski narod zarad svoje slobode, a taj križ nosi Gavrilo Princip već cijeli jedan vijek".[31]

U vrijeme Sarajevskoga atentata Ivo Andrić boravio je na studiju u Krakovu, a kao osobni prijatelj sarajevskoga profesora Danila Ilića, koordinatora Sarajevskoga atentata, Andrić je uhićen u Splitu nakon povratka sa studija u Poljskoj. Kasnije će objaviti memento pod naslovom *U Ulici Danila Ilića* sa zazivom: „Pogledaj nas, Gospode... radi ovog velikog pravednika i mučenika, sarajevskog učitelja, Danila Ilića."[32]

U Splitu se Andrić prije uhićenja susreo s Oskarom Tartagliom u srpnju 1914. godine, s kojim je kasnije bio zatvoren u Mariboru, a koji je prepričao kako je 1912. godine zajedno sa 156 akademičara iz Hrvatske otputovao na višednevni izlet u Beograd: „Bila je javna tajna da u Beogradu postoji tajna teroristička organizacija *Crna ruka* u kojoj se okuplja cvijet i elita srpske vojske. Na večeri na koju sam pozvan bio je, među ostalima, Apis-Dragutin Dimitrijević i vojvoda Tankosić. Primljen sam u organizaciju *Ujedinjenje ili smrt* 27. travnja 1912., potpisao zakletvu pokraj stola na kojemu je bio nož, križ, revolver i crno platno, a pročitan mi je Ustav i poslovnik organizacije *Ujedinjenje ili smrt*. Član organizacije mi je rekao da im je moj pristup dvostruko mio: 'Ovo je prva zakletva potpisana latinicom. Ti si prvi katolik, Hrvat, Dalmatinac, član Ujedinjenja ili smrt'. Obred se odvijao u večernjim satima u redakciji lista *Pijemont* u Beogradu", zaključno opisuje Oskar Tartaglia svoj prijam u velikosrpsku tajnu organizaciju.[33]

[31] https://www.andricgrad.com/2014/06/scenski-prikaz-sarajevskog-atentata-pobunjeni-andeli/

[32] Ivo Andrić, *Staze, lica, predeli*, 145–147.

[33] Šömen, Branko. 2012. *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj, Mudrost*. Profil. Zagreb. 704–705.

Andrić je proveo osam mjeseci u istražnome zatvoru u Mariboru i s Nikom Bartulovićem, jednim od budućih osnivača ORJUNA-e (Organizacija jugoslavenskih nacionalista), a potom je pušten na slobodu s obvezom javljanja policijskoj postaji. Oslobođen je služenja vojnoga roka na bojištu zbog zdravstvenih razloga. U razdoblju od 1915. do 1917. godine Andrić boravi u župnome uredu kod franjevačkoga redovnika Alojzija Perčinlića u Ovčarevu pokraj Travnika i Zenici, gdje je Andrićeva majka bila kućna pomoćnica.[34]

Odatle potječe lokalna predaja da je biološki otac Ive Andrića franjevački redovnik. Postoji i anegdota iz 1960-ih godina kada je komunistički čelnik Džemal Bijedić pohodio u Bosni franjevački samostan koji je djelomice bio pretvoren u dom za djecu s mentalnom retardacijom. Bijedić je pritom zatražio da „pogledam i tu vašu djecu", a gvardijan mu je otpovrnuo. „Ovo su vaša djeca. Fratarska djeca dobivaju Nobelovu nagradu."[35]

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata Andrić obilazi franjevačke samostane po središnjoj Bosni, proučava samostanske arhive, razgovara sa starijim redovnicima koji su još doživjeli osmanlijsku vladavinu, a sve ga to poslije nadahnjuje za njegovih deset fratarskih pripovijetki i roman *Travnička kronika*.

Inače, naziv *Mlada Bosna*, kojom je tek kasnije označena skupina sarajevskih atentatora, dan je po uzoru na organizaciju *Mlada Italija, La Giovine Italia*, koja je bila tajna politička organizacija koju

[34] Fra Alojzije Perčinlić rođen je u Docu pokraj Travnika, pohađao je gimnaziju kod isusovaca u Travniku, odakle je prešao franjevcima kod kojih je stupio u novicijat 1891. godine (Andrić je rođen 1892. godine). Perčinlić je zaređen 1898. godine, a u franjevačkoj župi u Ovčarevu pokraj Travnika postavljen je kao župnik u vrijeme izbijanja Prvoga svjetskog rata, te je potom premješten u Zenicu 1915. godine. Podignuo je kapelu na *Gospinom vrelu*, mjestu tradicionalnoga hodočašća na izvoru blizu Travnika. Zapisi navode da je kao glazbeno nadaren poučavao župljane tako da su prednjačili u crkvenome pjevanju svim župama travničke okolice toga doba. Izvori: *Travnička spomenica 1882-1932., prigodom pedesete godišnjice Nadbiskupijskog sjemeništa i Nadbiskupijske velike gimnazije u Travniku*, Sarajevo, 1932., 314–315.; o. Miroslav Džaja, *Lašvansko-travnička župa i franjevački samostan u Gučoj Gori*, 141–142.

[35] Donat, Branimir. 1998. *Politika hrvatske književnosti i književnost hrvatske politike*. Matica hrvatska. Zagreb. 349.

je osnovao mason revolucionar G. Mazzini u 19. stoljeću s ciljem stvaranja ujedinjene Italije. Po tome posuđenom nazivu pripadnici *Mlade Bosne* kao *Pijemont* Balkana vide Srbiju, kojoj treba pripojiti Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku, kao jezgru buduće Jugoslavije.

Kuriozitet je pak da Ivo Andrić smatra da uopće nije postojao naziv *Mlada Bosna* za njegovu skupinu, s obzirom na to da to ime nije bilo u upotrebi 1914. godine.[36] Jednako se tako u literaturi o Sarajevskome atentatu toga vremena rijetko može pronaći naziv *Mlada Bosna*, stoga je moguće tumačiti kako su, posebice nakon 1945. godine, u svrhu propagiranja bratstva i jedinstva komunisti odlučili skupinu Srba, obučenih i naoružanih u Srbiji, prikazivati kao višenacionalnu bosansku organizaciju.

Sarajevski atentat nije jedina teroristička operacija u kojoj je logistički sudjelovala Kraljevina Srbija u tome razdoblju. Po svjedočenju koje je preneseno tijekom sudskoga postupka 1914. godine, jedan od sudionika ranijega neuspjelog atentata na hrvatskoga bana Slavka Cuvaja u Zagrebu 1912. godine, Dragan Bublić, izjavio je: „Sav pokret među omladinom u Hrvatskoj prije izbijanja Prvog svjetskog rata u razdoblju 1910-1914. potječe od srbijanske Narodne odbrane iza koje se kriju službene osobe beogradske Vlade i Dvora. Svrha pokreta bila je da hrvatska i srpska omladina dignu revoluciju kad bi srpska vojska prešla granicu da okupira Bosnu i Hercegovinu."[37]

Atentator na hrvatskoga bana Cuvaja, Luka Jukić, pokušao je ubiti bana nakon povratka iz Beograda, gdje je bio primljen u audijenciju kod Aleksandra. Jukić je bombe i revolver za izvršenje atentata također dobio od Vojina Tankosića, instruktora komitske škole u Srbiji, u kojoj su se, u organizaciji Crne ruke, vježbali mladi studenti za provedbu terorističke djelatnosti. Ivo Andrić nakon pokušaja atentata na hrvatskoga bana 1912. godine piše u svome dnevniku: „Danas je Jukić počinio atentat na Cuvaja. Kako je

[36] Ljubo Jandrić, *Sa Ivom Andrićem*, 90.
[37] *Izvorne stenografske bilješke s glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova – Sarajevski atentat*, 321.

lepo da se zatežu konci dela i buna. Kako radosno slutim dane velikih dela."[38]

Također je, po navodima zapisnika sa suđenja nakon Sarajevskoga atentata, Rudolf Hercigonja, Hrvat iz Zagreba, ranije pokušao bombama atentat na hrvatskoga bana baruna Ivana Skerletza 1914. godine, a Hercigonja je prije atentata boravio u Beogradu i surađivao sa srbijanskom Narodnom obranom.

I dok je ranije tisak u Hrvatskoj panegirično opisivao studentska putovanja po Srbiji 1912. godine, gdje su ispaljivani topnički plotuni na dočeku hrvatskih studenata u Kragujevcu uz vojnu glazbu, očito da su tada uspostavljeni kontakti sa srbijanskim tajnim službama koje su pojedine studente počele opskrbljivati bombama i revolverima (Luka Jukić i Rudolf Hercigonja bili su u toj studentskoj skupini posjeta Srbiji 1912. godine).

Naime, razdoblje od 1912. do 1914. godine predstavljalo je prekretnicu u prihvaćanju jugoslavenske ideje na području Austro-Ugarske Monarhije: Hrvatski je sabor bio raspušten u veljači 1912. godine, uvedene su cenzura i iznimne mjere *Komesarijata*, dok je istodobno srbijanska propaganda podupirala sve protivnike takve austrougarske politike i uvjeravala ih da uvijek mogu naći pomoć u Srbiji.

Uspjeh balkanskih saveznika u borbama protiv Osmanskoga Carstva, te stanje cenzure i komesarijata u Hrvatskoj kada se počelo tražiti saveznika u borbi protiv mađarskoga pritiska, pridonio je stvaranju mentalnoga stanja i razvoja jugoslavenske ideje koja je u Srbiji vidjela predvodnika u ujedinjenju Hrvata i Srba i stvaranju zajedničke države. Razlozi za potporu balkanskim saveznicima mogu se pronaći i u izraženoj protuturskoj poziciji tijekom proteklih stoljeća, ideji slavenske, jugoslavenske uzajamnosti, te u suspendiranju ustavnoga stanja u Hrvatskoj, što dovodi do želje naroda za izlaskom iz Austro-Ugarske Monarhije.[39]

[38] Bogičević, Vojislav. 1954. *Mlada Bosna, pisma i prilozi*. Sarajevo. 135.
[39] Opširniji prikaz o utjecaju balkanskih ratova u Hrvatskoj kod: Igor Despot, *Balkanski ratovi 1912. - 1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 187–275.

Sa srbijanske službene strane ujedinjenje se pak shvaća kao pitanje srpskoga ekspanzionizma. O pravim ciljevima srbijanske vanjske politike i proširenju na teritorije susjednih zemalja moglo se doznati iz javno objavljenoga dokumenta *Načertanije* tek 1906. godine, a koji je napisao nekadašnji ministar unutarnjih poslova Kneževine Srbije Ilija Garašanin, još 1844. godine, i koji je držan u tajnosti do 1906. godine. Prethodno je srbijanska organizacija *Ujedinjenje ili smrt / Crna ruka* ubila kralja Aleksandra Obrenovića 1903. godine jer je bio u korektnim odnosima s Austro-Ugarskom koja je smatrana glavnom zaprekom za teritorijalno proširenje Srbije na Bosnu i Hercegovinu, a potom je na prijestolje iznova ustoličena dinastija Karađorđevića.

Manje je poznato da se dio Londonskoga ugovora iz Prvoga svjetskog rata 1915. godine – s granicom Srbije do Rogoznice u Hrvatskoj – do siječnja 2021. nalazi na službenoj stranici Ministarstva vanjskih poslova Srbije[40]. Naime, Britanija, Francuska i Rusija tajnim su Londonskim ugovorom iz 1915. godine, osim Italiji, ponudile i Srbiji granicu prema zapadu, ne samo s cijelim BiH, nego čak do Rogoznice u Hrvatskoj: „Na južnom Jadranu, u oblasti za koju su zainteresirane Srbija i Crna Gora, cijela obala od rta Planka do rijeke Drim, s važnim lukama Split, Dubrovnik, Kotor, Bar."

Inače, o stanju političke svijesti u Srbiji prije izbijanja Prvoga svjetskog rata, odnosno netom nakon austrijske aneksije BiH 1908. godine, svjedoči i podatak da je Branislav Nušić, najveći srpski komediograf, predvodio masovne prosvjede u Beogradu tražeći srbijanski vojni upad u Bosnu i pokretanje rata protiv Austrije. Pritom je organizirao upisivanje srpskih dobrovoljaca u tzv. Legiju smrti. Tijekom prosvjeda ušao je na konju do ulaznih vrata Ministarstva vanjskih poslova Srbije, smatrajući Bosnu srpskom otadžbinom: „Braćo, otadžbina je u opasnosti! Pustite me unutra, nije ovo prvi

[40] https://hrloga.com/login/351821d/londonski-ugovor-italije-sa-silama-antante-26-april-1915-

ni poslednji konj koji ulazi u Ministarstvo vanjskih poslova."[41] Na sastanku s predstavnicima srbijanske vlade traženo je proglašenje mobilizacije i pokretanja rata, no premda se srbijanska vlada složila s ocjenama prosvjednika, prenijela je da Srbija 1908. godine još nije dovoljno spremna za vojni upad u Bosnu.

[41] http://www.politika.rs/sr/clanak/33767/Drustvo/I-Nusic-je-predvodio-demonstracije

OSNIVANJE KRALJEVINE SHS-a 1918. GODINE I ANDRIĆEVA ULOGA U SEKCIJI ZA AGITACIJU

U vrijeme završetka Prvoga svjetskog rata, raspada Austro-Ugarske i osnivanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, u listopadu 1918. godine „Ivo Andrić nosi po Zagrebu veliku srpsku trobojnicu", a potom se nalazi na balkonu Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu zajedno sa skupinom pristalica ujedinjenja sa Srbijom, dok na trgu masa pjeva „himne Kralja Petra i Lijepu našu", opisuje u svome dnevniku dubrovački književnik Ivo Vojnović.[42]

Andrić objavljuje i politički tekst u listu *Novosti* u Zagrebu, u kojemu u studenome 1918. godine upozorava sve protivnike ujedinjenja s Karađorđevićevom Srbijom pod misionarskim naslovom *Nezvani neka šute*. Naime, za raspravu hoće li buduća država biti republika ili monarhija, Andrić smatra da je to „raspra dokonih purgara", te se retorički pita: „Zar su srpski vojnici, koji su još jučer na Savi i Dunavu, umirući mislili da li umiru za monarhiju ili republiku?"[43]

Andrić u tome članku osuđuje one koji smatraju da bi Hrvati trebali imati jamstva o ravnopravnosti u novoj državi: „Oni su pošli da ispituju čvrstoću veza između naših plemena ili da traže garancije (!!)

[42] Ivo Vojnović, *Bolnički dnevnik 1918.* (strojopis), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga. Dnevnički zapis od 21. – 22. 10. 1918.

[43] Andrić, Ivo. Nezvani neka šute. *Novosti*, 8. studenoga 1918., Zagreb. Članak je prenesen u zborniku Andrićevih kritičko-esejističkih radova: *Istorija i legenda*, Sabrana djela, knjiga dvanaesta, Sarajevo, 1981., 193–194.

da Hrvati u Jugoslaviji ne budu 'zapostavljeni' (op. a. Andrićevi uskličnici i navodnici u izvorniku). Oni su stavili u sumnju pitanje našega jedinstva. To je činjenica preko koje jugoslavenski intelektualac ne može mirno preći... To je alarm za sve borce narodnog jedinstva."

Pritom je u fanatičnome zanosu nazvao neprijateljima i izdajicama one koji problematiziraju takav način jedinstva: „Ko god, pa ma pod kojom izlikom, potresa tim jedinstvom, koje radom i žrtvama mnogih pokoljenja danas postaje Ujedinjenje, neprijatelj je slobode i izdajica naše tek oslobođene otadžbine." Zaključno je pritom zaprijetio: „A svi mi koji smo misao ujedinjenja pronijeli neokaljanu kroz bratoubilačke bojeve i nismo je zatajili pred krivokletničkim austrijskim sudovima, znat ćemo je obraniti i od besavjesnih žurnalista i prgavih, samozvanih politikanata."

To je vrijeme sudbonosne rasprave u Hrvatskome saboru o ujedinjenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom. Ivo Andrić tada radi u Sekciji za organizaciju i agitaciju Narodnoga vijeća SHS u Zagrebu koju vodi Grga Angjelinović.[44] Narodno vijeće SHS osnovano je kao političko tijelo u listopadu 1918. godine, te je, predstavljajući Slovence, Hrvate i Srbe u Austro-Ugarskoj Monarhiji, preuzelo cjelokupnu vlast.

Zanimljivo da je austrijski car Karlo objavio manifest 16. listopada 1918. u kojemu je ponudio da „Austrija postane savezna država, u kojoj svako pleme na svojem teritoriju tvori svoju vlastitu državnu zajednicu, te da, ne dirajući u cjelokupnost zemlje ugarske krune, jamči svakoj narodnoj zasebnoj državi njezinu samostalnost".[45] Narodno vijeće SHS otklonilo je ponudu dinastije austrijskoga cara te pristupilo dogovoru s dinastijom srbijanskoga kralja.

Jedini koji se u tome političkom krugu otvoreno suprotstavljao bezuvjetnomu ujedinjenju s monarhističkom Srbijom i zalagao za

[44] Milošević, Miladin. 1992. *Ivo Andrić-diplomatski spisi*. Prosveta. Beograd. 9.
[45] Krizman, Bogdan. 1977. *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Školska knjiga. Zagreb. 57–60.

republiku bio je Stjepan Radić na saborskoj sjednici Središnjega odbora Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba.

Stjepan Radić trebao je biti ubijen u Hrvatskome saboru prije legendarnoga govora 24. studenoga 1918. („ne idite kao guske u maglu"), a među organizatorima atentata bio je i Svetozar Pribičević, tadašnji čelnik Hrvatsko-srpske koalicije i član Srpske samostalne stranke, izvješćuje Ivan Meštrović u svojoj biografiji.[46] Meštrović citira razgovor s Pribičevićem, koji mu je kasnije osobno potvrdio da je na Radića bio organiziran atentat u Saboru u studenome 1918. godine. Međutim, župnik Svetozar Rittig i jedan saborski službenik izvukli su Radića na stražnja vrata Sabora i sakrili ga tu noć u župnome uredu kod Rittiga u crkvi svetoga Marka.

Stjepan Radić u svome je saborskomu govoru poimence kritizirao Andrićeva političkog sponzora Tugomira Alaupovića, budućega ministra vjera u Kraljevini SHS-a. Opominjući hrvatske političare iz Dalmacije, Vojvodine i Bosne da ne srljaju kao guske u maglu, Radić je imenovao upravo Alaupovića: „Vaš jedan prvak, dr. Alaupović, govori čak: 'Vi Hrvati', kao da želi time pokazati da on nije više Hrvat."[47] Naime, Alaupović je bio paradigma one političke struje toga doba koja je, zanesena jugoslavenskom idejom, odstupala i odricala se svoga etničkog hrvatskog podrijetla. Kasnije je pristupio Jugoslavenskoj demokratskoj stranci te je 1919. godine izjavio kako ne želi biti tretiran kao predstavnik Hrvata u BiH, nego kao predstavnik cijeloga troimenog jednog naroda.

Tri dana nakon Radićeva govora izaslanstvo Narodnoga vijeća putuje u Beograd 27. studenoga 1918., unatoč prigovorima da još nema obavijesti Jugoslavenskoga odbora iz inozemstva, te da ni u Beogradu nema svih članova Srpske narodne skupštine. Zapravo se većina članova Središnjega odbora Narodnoga vijeća SHS prethodno razišla 26. studenoga u uvjerenju da je zaključeno da se

[46] Meštrović, Ivan. 1969. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Zagreb. 205. Navod potvrđuje i: Kulundžić, Zvonimir. 1967. *Atentat na Stjepana Radića*. Zagreb.
[47] Radić, Stjepan. 1971. *Politički spisi*. Znanje. Zagreb. 330.

sutradan uopće ne putuje u Beograd, no Svetozar Pribičević okupio je svoje pristaše u maloj saborskoj dvorani koji su odlučili poslati izaslanstvo kod regenta Karađorđevića i proklamirati ujedinjenje sa Srbijom 1. prosinca 1918. godine.[48]

Bitan podatak iz razdoblja povijesne saborske rasprave o ujedinjenju Države SHS sa Srbijom bio je i da su se hrvatski vojnici u sklopu austrougarske vojske vraćali s bojišta s kompletnom vojnom opremom. Međutim, predsjedništvo Narodnoga vijeća novoosnovane Države SHS naredilo je demobilizaciju hrvatskih vojnika koji su bili većinom republikanskoga raspoloženja, te je potom pozvalo kraljevu vojsku iz Srbije na teritorij Hrvatske i BiH.[49]

Feldmaršal Svetozar Borojević nastojao se staviti na raspolaganje Narodnomu vijeću SHS te je predlagao organizirani povratak vojnika s Talijanskoga bojišta kako bi oni mogli odigrati svoju ulogu u zaustavljanju napredovanja talijanske vojske koja je završetkom rata krenula u zaposjedanje teritorija određenih Londonskim ugovorom. Borojević je bio odbijen jer je u čelništvu Narodnoga vijeća SHS vladalo nepovjerenje prema hrvatskim časnicima bivše austrougarske vojske i latentna se opasnost po novu državu vidjela upravo s vojničke strane. Naime, dio pripadnika 53. zagrebačke pukovnije koji su se vratili s bojišta izlazio je na ulice i uzvikivao „Živila hrvatska republika", nakon čega je Narodno vijeće SHS donijelo odluku o raspuštanju postrojbe, jer je među vojnicima dominiralo republikansko raspoloženje.[50]

Stoga je veći broj zastupnika Narodnoga vijeća tvrdio da je potrebno što prije stvoriti zajedničku državu sa Srbijom i već je 4. studenoga 1918. – samo pet dana nakon proglašenja samostalne Države Slovenaca, Hrvata i Srba – Narodno vijeće zatražilo pomoć sila

[48] Šišić, Ferdo. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914. - 1919.* Matica hrvatska. Zagreb. 278–279.

[49] Opširnije u knjizi: Kulundžić, Zvonimir. 1967. *Atentat na Stjepana Radića.* Zagreb. O okolnostima ujedinjenja 1918. godine i kod: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 128–138.

[50] Mislav Gabelica i Stjepan Matković, *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918.: prva vojna akcija protiv jugoslavenske države*, 26.

Antante brzojavom u kojemu naglašava kako je „zaključilo i prije da zatraži pomoć srpske vojske i poslalo izaslanike u Beograd" u misiji upućivanja zahtjeva za dolaskom srpske vojske na teritorij Hrvatske, Bosne i Hercegovine.[51]

Zanimljivo da se u tome brzojavu od 4. studenoga 1918. uopće ne spominje upad talijanske vojske na hrvatski teritorij, nego Narodno vijeće SHS glavnim problemom smatra „rasute vojske bivše austro-ugarske monarhije", te pritom navodi: „Narodno vijeće SHS gleda s najvećom zabrinutošću na velike opasnosti koje prijete mladoj slobodi i opstanku nezavisne države SHS sa strane raspuštenih masa od više stotina tisuća, koje u svom očajnom položaju, razriješene od svake discipline, bezobzirno uništavaju pred sobom sva dobra, koja su dugo potlačivanom jugoslavenskom (*sic*) narodu preostala u ovom ratu."

Andrić o republikanskim pristašama 5. prosinca 1918. u Zagrebu: „Ovo bi trebalo sve pobiti"

Kada je Srbija poslala nekoliko stotina srpskih vojnika i konjanika da prođu Zagrebom 1918. godine, Miroslav Krleža svjedoči da su republikanci organizirali velike demonstracije te da je stajao zajedno s Ivom Andrićem koji je izjavio da bi republikanske prosvjednike „trebalo sve pobiti". Krleža precizira kako je „prosvjednička povorka išla od Kačićevog spomenika prema Frankopanskoj ulici i na samom tom uglu stajali smo Andrić i ja. Kad je vidio demonstrante, rekao je: 'Ovo bi trebalo sve pobiti'."[52]

[51] Šišić, Ferdo. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914. - 1919.* Matica hrvatska. Zagreb. 228–229.

[52] Čengić, Enes. 1985. *S Krležom iz dana u dan – Trubač u pustinji duha.* Globus. Zagreb. 167.

Premda Krleža ne navodi točan dan, moguća su dva datuma: 16. studenoga 1918. kada srbijanska vojska s konjanicima javno prolazi zagrebačkom Ilicom i postaje osloncem članovima Narodnoga vijeća SHS koji zagovaraju brzo ujedinjenje sa Srbijom. Međutim, prigodom prolaska konjanika u studenome nema zabilježenih većih demonstracija.

Druga je vjerojatnija mogućnost da je riječ o datumu 5. prosinca 1918. kada su nakon formalnoga ujedinjenja s Karađorđevićevom Srbijom dvije pukovnije hrvatske vojske u Zagrebu izrazile nezadovoljstvo političkim promjenama i zajedno s ostalim civilima prosvjednicima krenuli prema Trgu bana Jelačića. Tamo je na njih otvorena vatra iz nekoliko puškostrojnica u organizaciji Grge Angjelinovića, povjerenika za sigurnost za grad Zagreb i voditelja Sekcije za organizaciju i agitaciju, koji je zapovijedao odredom *mornara* i *sokolaša* (srbijanska vojska u tome trenu pružala je samo pozadinsku i logističku potporu). Ubijeno je 16 osoba, od toga četiri civila, a ranjeno 12, od toga pet civila.[53]

Angjelinović je kasnije pred beogradskom skupštinom potvrdio svoju odluku o pucanju na prosvjednike u Zagrebu: „Ja se s tim krvavim rukama ponosim, kao uvjereni jugoslavenski nacionalist imao sam dužnost tu pobunu ugušiti."[54]

[53] Opširni dokumentirani prikaz pobune i tragedije 5. prosinca 1918. nalazi se u knjizi: Gabelica, Mislav; Matković, Stjepan. 2018. *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918.* Zagreb.

[54] Gabelica, Mislav; Matković, Stjepan. 2018. *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918.* Zagreb. 99. Angjelinovićevo očitovanje pred beogradskom skupštinom iz 1921. godine.

Dana 5. prosinca 1918. prosvjednici idu na Jelačićev trg, snimka na Ilici kod Gundulićeve. Ivo Andrić i Miroslav Krleža vjerojatno su tada stajali zajedno na prethodnome križanju Frankopanske i Ilice kada je Andrić rekao da bi 'ovo trebalo sve pobiti'.

Opisujući ubojstva hrvatskih prosvjednika na trgu 5. prosinca 1918., književnik Ivo Vojnović prenosi da mu je taj događaj prepričao Ivo Andrić, navodeći da su prosvjed i žrtve djelo „hulje Radića" te zaključuje: „Za sreću je srpska regimenta i konjica uljegla u grad i sve se pohvatalo. Spašen Zagreb od boljševika samo pomoću Srba. I sve mi to priča moj Ivo Andrić."[55]

Sudeći i po Krležinu svjedočenju o Andrićevoj izjavi da prosvjednike kao pristaše republikanizma „treba sve pobiti" i odluci Andrićeva izravno nadređenoga Grge Angjelinovića u Sekciji za organizaciju i agitaciju da otvori vatru na prosvjednike vojnike

[55] Ivo Vojnović, *Bolnički dnevnik 1918.*, zapis 6. 12. 1918.

i civile, očito je da je bila riječ o stavovima koji su dominirali unutar vodstva Narodnoga vijeća kada je riječ o modelu državne vlasti Kraljevine SHS-a.

O sličnome načinu razmišljanja u Andrićevu kulturološkom okruženju u Zagrebu svjedoče i zapisi njegova prijatelja, književnika Ive Vojnovića koji u svome dnevniku ističe kako bi rado da se srbijanska vojska „prošeta Ilicom za naše hrvatske purgare", te dodaje: „Ja bih sve ovo bio dao Srbima da ih željezom opašu."[56]

Navodi iz dnevnika odražavaju antidemokratski i represivni svjetonazor prema političkim neistomišljenicima – kada je u studenome 1918. godine srbijanska vojska ušla u Zagreb, Vojnović piše: „Samo grizljice 'čistih' Hrvata počinju rovati proti jedinstvu naroda. Da sam na vlasti dao bih sve zatvoriti, a ovako filozofiram s mojim Ivom Andrićem – najprije blagost pa sve veći radikalizam – Doći će masakr kao u Francuskoj i Rusiji."[57]

Pritom kritizira sluganski odnos prema Habsburgovcima, ali dok opisuje svoje susrete s Andrićem, Vojnović prenosi tko bi trebao biti novi gospodar: „Svi smo jedne misli – Srbi su nas spasili i oni će sami zapovijedati – inače nema Jugoslavenstva!" Vojnović odbacuje ideju federalizma u jugoslavenskoj zajednici i komentira: „Kajkavci ili zagrebački *presvijetli* purgari hoće Republiku, jer oni nečeju Vlaha kakti Krala", te dodaje: „Srbi će ih isprašiti i preporoditi."[58]

Istovjetan je bio i politički mentalni sklop većine u Narodnome vijeću Države Slovenaca, Hrvata i Srba koja uopće nije zastupala stav o potrebi samostalnosti te države, nego ju je shvaćala samo kao prijelazno stanje do ujedinjenja sa Srbijom.

Pritom se dogodio povijesni i politički apsurd: feldmaršal Borojević i hrvatski vojnici u sklopu austrougarske vojske koji su uspješno na bojištu odolijevali teritorijalnim pretenzijama Italije tijekom Prvoga svjetskog rata raspušteni su odlukom Narodnoga vijeća

[56] Ivo Vojnović, *Bolnički dnevnik 1918.*, zapis 12. – 13. 10. 1918.
[57] Ivo Vojnović, *Bolnički dnevnik 1918.*, zapisi 1. 11. 1918.; 12. – 17. 11. 1918.
[58] I. Vojnović, *Bolnički dnevnik 1918.*, zapis 18. 11. 1918.

SHS, dok je, s druge strane, isto to vijeće pozvalo vojsku iz Srbije, iako već ima hrvatske vojnike koji su ranije zaustavili Talijane na bojištu u Soči. Štoviše, beogradska je vlada dvije godine kasnije potpisala Rapalski ugovor prema kojemu su Talijanima dodijeljeni Istra, Zadar, otoci Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža, uz stvaranje Slobodne Države Rijeke.

Nakon proglašenja ujedinjenja sa Srbijom 1. prosinca 1918. Narodno vijeće SHS uvodi cenzuru tiska u Hrvatskoj, proglašava policijski sat, uhićuje bivšega bana Pavla Raucha i dio vodstva Stranke prava, te umirovljuje profesore Isidora Kršnjavog i Milana Šufflaya.[59] Potom Narodno vijeće već 3. prosinca 1918. prihvaća da se pitanje reorganizacije vojske prepusti vojnomu ministarstvu u Beogradu, tako da je odlučeno da će se stare vojne postrojbe na prostoru bivše Države Slovenaca, Hrvata i Srba raspustiti te stvoriti nova vojska, sastavljena iz kadra srbijanskih jugoslavenskih legija, koja će sa srbijanskim vojnim postrojbama činiti jedinstvenu vojsku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Time se na koncu ostvario zaziv iz Andrićeve predratne pjesme „Kad će doći kraljeve vojske?"

Hrvatski sabor više nije sazvan kako bi ratificirao Prvoprosinački akt ujedinjenja s Karađorđevićevom Srbijom, raspušten je Jugoslavenski odbor, kao i Narodno vijeće kratkotrajne Države Slovenaca, Hrvata i Srba, te se pristupilo centralističko-monarhističkomu uređenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Opisujući kasnije svoju ulogu u tome razdoblju, Ivo Andrić je u svojoj predstavci upućenoj skupštini Kraljevine SHS-a 1922. godine, tražeći priznanje nacionalnoga rada, isticao da je bio „član Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba od 29.10. 1918., odsjek za propagandu", te da je unutar Narodnoga vijeća „radio svim silama da se misao državnog ujedinjenja pod dinastijom Karađorđevića proširi i popularizira u širokim masama".[60]

[59] M. Gabelica i S. Matković, 46–47.
[60] Glišović, Dušan. 2012. *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći Rajh 1939-1941.* Službeni glasnik. Beograd. 50–51.

U predstavci je dodao kako je još kao đak u Sarajevu, prije balkanskih ratova, bio osnivač i predsjednik omladinske organizacije koja je bila povezana sa sličnim studentskim organizacijama u Beogradu, te radila na tome da među srpskom i hrvatskom omladinom proširi i učvrsti ideju oslobođenja i ujedinjenja sa Srbijom. Andrić navodi i da je radi svoje pjesme „Kad će doći kraljeve vojske?", odgovarao pred austrijskim sudom, te da je kao student u Zagrebu sudjelovao u pokretanju lista *Književni Jug* u kojemu se prvi put za rata pojavila ćirilica. Zaključno u predstavci beogradskoj skupštini Andrić traži da mu se „u godine službe" uračuna petogodišnje razdoblje od srpnja 1914. do rujna 1919. godine.

Andrićevu predstavku komentirao je Dušan Glišović, profesor Filološkoga fakulteta u Beogradu i autor dviju opsežnih studija o Andriću: „Ako je Andrićeva 'tajna organizacija' radila na ujedinjenju sa Srbijom, onda su austrougarske vlasti bile u pravu kada su atentat i uzrok rata pripisivale Srbiji, optužujući je za stvaranje velikosrpske države."[61]

Andrić o Stjepanu Radiću: „Ujedinjenje valja provesti ponovo, ono prvo je za Zagreb bilo *prejevtino*"

Kada je nekoliko godina kasnije Stjepan Radić na parlamentarnim izborima 1923. godine dobio oko 473 000 glasova i postao druga stranka po snazi na političkome programu u kojemu se zalagao za republikansko uređenje, navodeći pritom da su Hrvati u Kraljevini SHS-a potlačeni kao nikad u svojoj povijesti, Ivo Andrić piše književnici Zdenki Marković: „Ujedinjenje valja provesti ponovo, ono prvo je, bar za Zagreb, bilo *prejevtino*, a platićemo ga ili mi ili taj Stjepan Radić i fukara koja je oko njega kao rulja seoskih pasa oko slepca."[62]

Ovo Andrićevo pismo napisano je tijekom njegova mandata kao jugoslavenskoga vicekonzula u Grazu nakon donošenja oktroiranoga centralističkog Vidovdanskog ustava 1921. godine kojim su kralju Karađorđeviću dane diktatorske ovlasti, te nakon provedenih parlamentarnih izbora 1923. godine. Andriću nisu sporni samovoljni postupci vlasti prigodom donošenja Vidovdanskoga ustava i donošenja rigidnoga Zakona o zaštiti države 1921. godine, kojim su bili ograničeni sloboda govora i pravo na okupljanje i javno djelovanje, nego ga zabrinjavaju hrvatske kritičke reakcije prema autoritarnome ponašanju vladajuće dinastije. Prethodne rečenice Andrića u navedenome pismu su: „Jugoslavenska kriza blizu je vrhunca; sve što je zla i nevaljalo diglo se i uzavrelo. Banut ću jednom u sav taj kaos i baciti se svom težinom kao 1912. godine."

Andrić s mandata u Bukureštu pismo upućuje i ministru Alaupoviću 1922. godine, otvoreno se stavljajući na stranu centralističko-monarhističkoga koncepta: „Ne možete pojmiti moj bol i stid kada vidim kako se sa svih strana bezumno kida jedinstvo i sve njegove tekovine."[63]

Kada su pak ta Andrićeva pisma ministru Alaupoviću kasnije objavljena u izdanju franjevačke udruge Dobri pastir 1962. godine, Andrić je izjavio: „Do groba neću oprostiti fratrima što su objavili dio moje prepiske s Alaupovićem."[64]

Općenita je Krležina ocjena toga razdoblja da je Ivo Andrić od 1918. godine postao „otvoreni agent režima" te da pripada skupini

[61] Dušan Glišović, 52.

[62] Karaulac, Miroslav. 2008. *Andrić u diplomatiji*. Beograd. 32.

[63] Sveske Zadužbine Ive Andrića, Beograd, 2/1983., *Andrićeva pisma Tugomiru Alaupoviću*, 295–313.

[64] Ljubo Jandrić, *Sa Ivom Andrićem*, 245., 434. U razgovoru se prenosi da je Andrića razljutilo što je fra Rastislav Drljić pod naslovom *Pabirci o životu i radu Ive Andrića*, u izdanju Dobri pastir 1962. godine, objavio Andrićeva pisma upućena njegovu političkom sponzoru Tugomiru Alaupoviću.

koju je nazvao „sitna boranija: Alaupović, Andrić i Crnjanski – svi oni odoše u kraljevsku omladinu. To je elita duha – jugoomladina, mlada jugoslavenska Orjuna."[65]

[65] Krleža, Miroslav. 1988. *Zapisi sa Tržiča*. Sarajevo. 104., 238.

ANDRIĆEVA DIPLOMATSKA KARIJERA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

Nakon formiranja Kraljevine SHS Ivo Andrić piše iz Zagreba ministru za vjerska pitanja Tugomiru Alaupoviću u Beogradu, svomu bivšem profesoru iz sarajevske gimnazije, tražeći posao u nekome veleposlanstvu na način da „ne bih samo htio da me moje zvanje potpuno odbije od književnog posla".[66]

Andrić se u Zagrebu nikad nije dobro osjećao, još od studentskih dana u pismu 1912. godine navodi da je „Zagreb najbjednije mjesto u Hrvatskoj", „crvotočni i alkoholični grad", gdje se za godinu dana postaje „životinja, bestia zagrabiensis".[67] Pritom nalaže prijatelju da to pismo ne smije posmrtno objaviti jer mu onda Zagrepčani ne bi nikad podignuli spomenik.

Stoga Andrić odabire nealkoholični Beograd, a ministar Alaupović za početak zapošljava Andrića u Ministarstvu za vjerska pitanja, no nakon samo dva mjeseca Andrić traži premještaj s „dosadne kancelarijske dužnosti".[68] Upućuje potom pismo Anti Trumbiću, ministru vanjskih poslova, ističući kako „želim da radim i budem od koristi našoj narodnoj i državnoj stvari u tuđini".[69]

[66] Juričić, Želimir Bob. 1989. *Ivo Andrić u Berlinu*. Sarajevo. 11.
[67] Poljak, Željko. 2002. *Hrvatski književnik Ivo Andrić, zagrebačko razdoblje na temelju Andrićevih neobjavljenih pisama*. Zagreb. 58.
[68] Maštrović, Tihomil. 1981. *Nepoznata korespondencija Ive Andrića: 118 pisama Zdenki Marković*. JAZU. Zagreb.
[69] Želimir Bob Juričić, *Ivo Andrić u Berlinu*, 13.

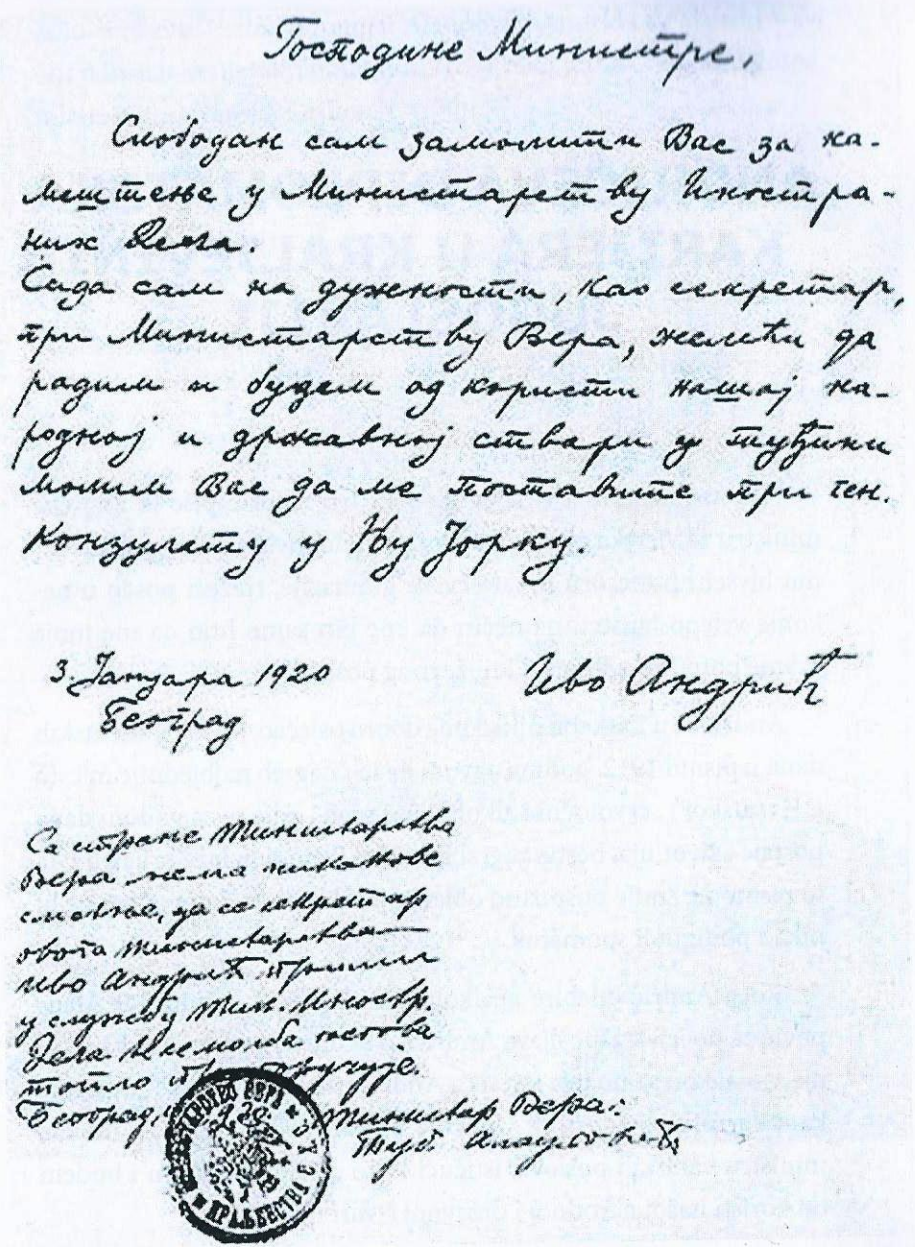

Господине Министре,

Слободан сам замолити Вас за намештење у Министарству Иностраних Дела.
Сада сам на дужности, као секретар, при Министарству Вера, желећи да радим и будем од користи нашој народној и државној ствари у туђини молим Вас да ме поставите при ген. Конзулату у Њу Јорку.

3. Јануара 1920
Београд

Иво Андрић

Са стране Министарства Вера нема никакове смелње, да се секретар овога Министарства Иво Андрић прими у службу Мин. Иностр. Дела. Ме молба његова топло пр[illegible]ручује.
Београд, [illegible] 1920.

Министар Вера:
Туб. Алаусовић

Molbu za prijam u MVP višenacionalne Kraljevine SHS Ivo Andrić piše ministru vanjskih poslova Anti Trumbiću na srpskoj ćirilici, jednako kao i ministar vjera Alaupović, ističući kako želi da bude od koristi 'našoj narodnoj i državnoj stvari u tuđini'.

Andrić dobiva posao kao vicekonzul treće klase u New Yorku, no ubrzo traži dobivanje mandata u nekome od veleposlanstva u Europi kako bi mogao surađivati s jugoslavenskim književnim časopisima. U roku od nekoliko dana prijestolonasljednik Karađorđević poništava svoj ukaz o odlasku Andrića u konzulat u New York, pa potpisuje novi edikt o odlasku Ive Andrića u poslanstvo Kraljevine SHS-a pri Svetoj Stolici 1920. godine.

Andrić se zapošljava kao diplomat bez ispunjenih zakonskih preduvjeta u Ministarstvu vanjskih poslova: nije polagao prijamni diplomatski ispit, a od formalnoga obrazovanja imao je završenu srednju školu. Nije prošao ni formalne pripreme za odlazak na rad u inozemstvo, a potom je četiri godine proveo na mandatima u zvanju vicekonzula, premda su položen fakultet i prijamni ispit bili obveza po Uredbi o organizaciji MVP-a Kraljevine SHS-a iz 1919. godine.[70] Umjesto zakonske obveze završavanja fakulteta i polaganja ispita, Andrić nakon godinu dana boravka u Rimu polaže zakletvu kralju Aleksandru na koju su bili obvezni diplomatski službenici: „Zaklinjem se svemogućim Bogom da ću vladajućem Kralju Aleksandru vjeran biti…“[71]

Tijekom diplomatskoga mandata u Svetoj Stolici Andrić je „imao mnogo uspjeha za vrijeme pokušaja povratka austrijskog cara Karla I. na prijestolje“, ocjenjuje srbijanski književnik Miloš Crnjanski.[72] Naime, Karlo I., ugarsko-hrvatski kralj i austrijski car od 1916. godine, pokušao je 1921. godine nakon sloma Mađarske Sovjetske Republike uz pomoć monarhista uspostaviti vlast u Mađarskoj. Međutim, uslijedio je ultimatum Kraljevine SHS-a o objavi rata Mađarskoj u slučaju njegove krunidbe ugarsko-hrvatskim kraljem. Na koncu je deportiran na portugalsku Madeiru, gdje je i umro. Tijekom Prvoga svjetskog rata pokušavao je s državama Antante sklopiti separatni mir, a Katolička Crkva beatificirala ga je 2004. godine. Kuriozitet je da je Andrić svojedobno bio obuhvaćen

[70] Milošević, Miladin. 2013. Andrićev ispit za prijem u diplomatsku i konzularnu službu. Časopis Arhiv, godina XIV, broj 1-2. Beograd.
[71] Dušan Glišović, 77.
[72] Crnjanski, Miloš. 1983. *Embahade I.* Beograd. 44.

amnestijom koju je upravo Karlo I. donio tijekom Prvoga svjetskog rata, a da je Andrić u Svetoj Stolici prenosio ultimatum Kraljevine SHS -a o objavi rata Mađarskoj u slučaju njegove krunidbe.

U prvih 13 godina diplomatske službe Ivo Andrić nije radio u sjedištu Ministarstva vanjskih poslova, osim dvogodišnjega boravka u Beogradu, nego je prelazio s jednoga mandata na drugi (Rim, Bukurešt, Trst, Graz, Marseille, Pariz, Madrid, Bruxelles, Ženeva). U pravilu bi nakon samo godinu-dvije boravka u određenome gradu, a ponekad i nakon par mjeseci, tražio premještaj u novu diplomatsku misiju, navodeći kao povod zdravstvene razloge. Političke sponzore imao je u ministru Tugomiru Alaupoviću koji je bio članom Jugoslavenske demokratske stranke koji je dužnost ministra obnašao i nakon ubojstva Stjepana Radića i proglašenja Šestojanuarske diktature 1929. godine. Kasnije je Andrića kao štićenika preuzeo premijer Milan Stojadinović, čelnik vladajuće stranke Jugoslavenske radikalne zajednice.

Kada ni nakon četiri godine na mandatima u inozemstvu Andrić nije ispunio zakonski uvjet polaganja prijamnoga ispita i dovršenja fakulteta, Ministarstvo vanjskih poslova nakratko ga otpušta iz diplomatske službe 1923. godine. Međutim, u svojoj pisanoj zamolbi iz konzulata u Grazu upućenoj osobno ministru vanjskih poslova, Andrić ističe svoju „lojalnost prema dinastiji Karađorđevića koju sam još kao gimnazijalac izrazio u stihovima", te ostaje raditi u konzulatu kao administrativni djelatnik, „dnevničar", i to s plaćom vicekonzula II. razreda kao da je završio fakultet.[73]

Potom upisuje Filozofski fakultet u Grazu i za vrijeme konzularnoga mandata sluša predavanja na sveučilištu, da bi na koncu napisao doktorsku disertaciju *Razvoj duhovnog života pod utjecajem turske vladavine*, koju su jugoslavenski sistemi skrivali za objavljivanje sve do 1980-ih godina. Naime, pod proklamiranom politikom bratstva i jedinstva nije bilo uputno javno objaviti Andrićevu doktorsku disertaciju zbog njegova izrazito kritičkoga opisa islama i bosanskih

[73] Želimir B. Juričić, 19.

muslimana. No ta mu je doktorska disertacija iznova omogućila povratak u diplomatsku službu Kraljevine SHS-a.

U sklopu diplomatskoga ispita Andrić je izradio pisani zadatak na temu „Koliko je bilo srpskih država i kako su one postale". U svome radu pisanom ćirilicom Andrić je, osim srednjovjekovne Nemanjićeve Srbije, u srpske zemlje ubrojio: „Bosnu, Crnu Goru i republiku Dubrovačku."[74]

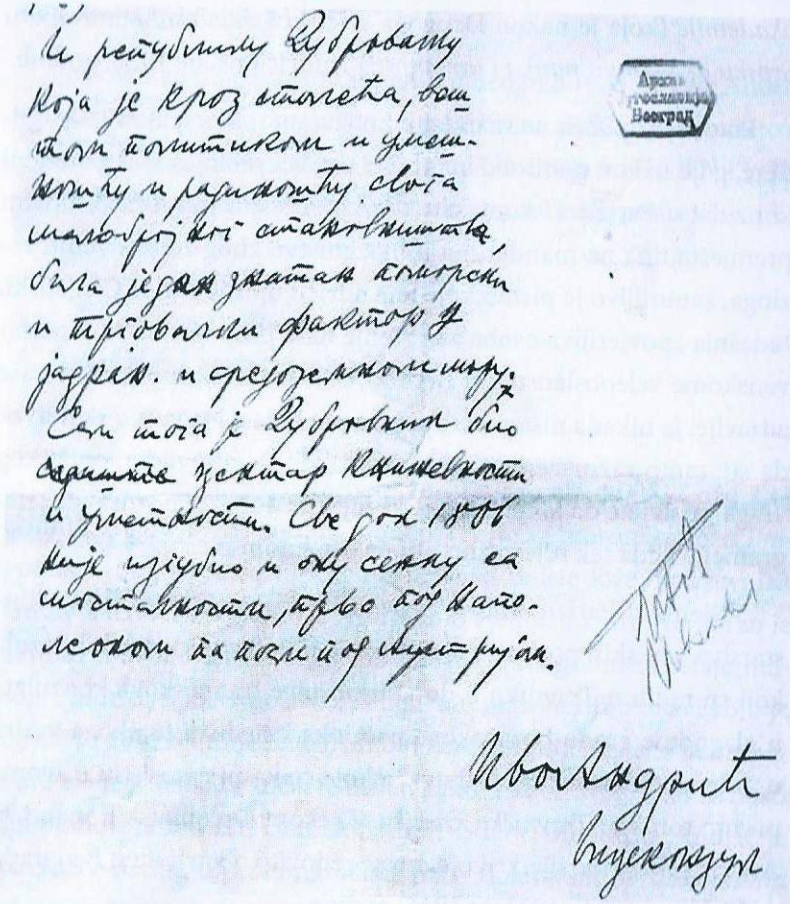

Izvod iz zaključnoga dijela Andrićeva rada u kojemu na pitanje 'Koliko je bilo srpskih država' navodi: 'I republiku Dubrovačku koja je kroz stoleća...' s njegovim potpisom i zvanjem.

[74] Milošević, Miladin. 2013. Andrićev ispit za prijem u diplomatsku i konzularnu službu. *Časopis Arhiv*, godina XIV, broj 1-2. Beograd.

Nakon povratka u Beograd iz konzulata u Grazu ujesen 1924. godine Ivo Andrić, koji je diplomirao u svojoj 32. godini, prvi put počinje kratko raditi u sjedištu ministarstva nakon četiri diplomatsko-konzularne destinacije, zbog ispunjenja zakonskoga uvjeta boravka od barem dvije godine u sjedištu Ministarstva kako bi mogao ubuduće biti raspoređen na mandat u inozemstvo. Za vrijeme službe u Beogradu stanuje u hotelu. Dopisnim članom *Srpske kraljevske akademije* (koja je nakon Drugoga svjetskog rata preimenovana u *Srpsku akademiju nauka i umetnosti*) Andrić postaje 1926. godine.

Potom je upućen na mandat u konzulatu u Marseilleu 1926. godine, gdje nakon godinu dana traži i dobiva premještaj u generalni konzulat u Parizu. U kontekstu njegovih čestih zahtjeva za novim premještajima na mandatima u inozemstvu zbog zdravstvenih razloga, zanimljivo je pismo koje je Andriću uputio Miloš Crnjanski, tadašnja „povjerljiva osoba za vršenje naše propagande" u jugoslavenskome veleposlanstvu u Berlinu: „Šta mi uvek spominjete vaše zdravlje, ja nikada nisam verovao u vašu bolest i smatrao sam uvek da ste samo razmaženi. Ako ste zbilja zlo sa zdravljem, onda kog vraga pristajete da idete u takve klime gde dobijate pozdravne telegrame? Valjda tek nije važno biti na otmenom mestu."[75]

Vrijeme u Parizu Andrić provodi u arhivu francuskoga Ministarstva vanjskih poslova gdje istražuje bilješke francuskih konzula koji su radili u Travniku u doba uspostave francuskoga konzulata u glavnome gradu bosanskoga pašaluka i sjedištu turskoga vezira u vrijeme Osmanskoga Carstva, a koje će kasnije koristiti u svome prvom romanu *Travnička kronika*. Tijekom diplomatskih mandata Andrić piše pripovijetke koje mu se redovito objavljuju u Beogradu u zbirkama 1924., 1931. te 1936. godine.

Andrić je radio i kao otpravnik poslova u Stalnoj kraljevskoj delegaciji u Ligi naroda u Ženevi (prethodnice UN-a) od 1930. do 1933. godine. Zabilježeno je kako su brojna prosvjedna pisma hrvatskih iseljeničkih udruga diljem svijeta, koja su upućena

[75] Popović, Radovan. 1988. Žudnja za frakom – pisci u diplomatiji. Beograd. 155.

Ligi naroda s traženjem da se „Hrvatskoj vrati njezina sloboda i neovisnost i da se srpska vojska evakuira iz Hrvatske", u Tajništvu Lige naroda svi ti prosvjedi „bačeni u akta", piše Andrić.[76] Također, Andrić je oštro reagirao prema Tajništvu Lige koje je dostavilo na očitovanje makedonsku prosvjednu peticiju o srpskoj dominaciji – on smatra da je peticija „uvredljiva, jer se naš režim u Južnoj Srbiji karakterizira kao srpska dominacija"(Andrić označava Makedoniju pojmom Južna Srbija).[77]

Po povratku u sjedište ministarstva u Beograd 1933. godine Andrić je nakon dvije godine postavljen na treće hijerarhijski najviše mjesto u jugoslavenskoj diplomaciji kao načelnik Političkoga odjela, da bi 1937. godine bio imenovan pomoćnikom ministra vanjskih poslova.

Andrić i masonerija

Tijekom diplomatske karijere Andrić se učlanjuje u Ložu slobodnih zidara 1925. godine, no izbačen je iz masonske lože *Preporođaj* zbog afere sa suprugom masona iz iste lože, književnika Gustava Krkleca, kojemu je Andrić bio vjenčani kum. No ubrzo je afiliran u drugu ložu *Dositej Obradović* 1926. godine i ostaje mason. Andrić je potvrdio svoje članstvo u masoneriji u izjavi koju je dostavio 1942. godine *Izvanrednom komesarijatu za personalne poslove* vlade Milana Nedića, te naveo kako je zbog svoje neaktivnosti spontano prestao biti član slobodnih zidara. Međutim, Andrić je izrekao neistinu o prestanku članstva – dokument *Spisak masona aktivnih činovnika i penzionera* iz Drugoga svjetskog rata navodi njegovo ime i pripadnost loži *Dositej Obradović*.[78]

[76] Milošević, Miladin. 1992. *Ivo Andrić – Diplomatski spisi*. Beograd. 95–96.
[77] M. Milošević, 127–128.
[78] Branko Tošović, *Andrićev život i njegovo staralaštvo u periodu od 1925. do 1941. godine*, 15. Autor prenosi navode iz: Nenad Petrović, *Masonski dosje Ive Andrića iz 1942. godine*.

Bio je član i *Rotary kluba Beograd*[79], a u knjizi *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj* navodi se da slobodni zidari, među ostalim, uče i „disciplinu šutnje što je potvrdio i slobodni zidar, nobelovac Ivo Andrić, u svojoj sažetoj pjesničkoj rečenici: 'U šutnji je sigurnost'."[80]

Zanimljiv je osvrt na Andrićevu *pripovijetku o masonskom umijeću* pod naslovom *Most na Žepi*, koji je iznio Dušan Glišović. Naime, upravo u godini kada je postao mason, Andrić objavljuje svoju kratku priču *Most na Žepi* u izdanju Srpskoga književnog glasnika 1925. godine. Taj je most sagrađen neposredno po završetku mosta u Višegradu u 16. stoljeću, a u Andrićevoj pripovijetci „zidanje mosta prikazano je kao masonska djelatnost".[81] Talijanski graditelj „nije htio stanovati ni u Višegradu ni u kojoj od kršćanskih kuća ponad Žepe", kako piše Andrić, nego sebi gradi brvnaru u koju se povlači „kao u masonsku ložu u kojoj neupućenima nema pristupa", navodi Glišović. Koristi *zeleni konac* o kojemu visi visak, što „masonskom simbolikom tumačeno, asocira na masonsko svevideće oko". Kada Andrić opisuje kako su „kopali dok nisu našli široku i duboku žilu kamena, koji je bio jedriji i bijelji od onog kojim je zidan višegradski most", Glišović navodi da „to asocira na masonski grb koji nosi devizu *Posjeti unutrašnjost zemlje i, pročišćavajući, naći ćeš skriveni kamen*" (skraćeno V.I.T.R.I.O.L. – *Visita Interriora Terrae, Rectifican Invenies Occultum Lapidem*).

Dok Andrić iznosi vezirove misli o „mračnoj zemlji Bosni, koju ni sama svjetlost islama nije mogla nego samo djelomice obasjati", Glišović se poziva na prizor u pripovijetki gdje talijanski graditelj obilazi skele i nasipe „s lučem u ruci". Glišović misli da je time u pripovijetki naglašeno „nošenje Svjetlosti" te

[79] *Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske, Ljepota*, uredili Branko Šömen i Goran Krstić, za nakladnika Marijan Hanžeković, Hanza media, Zagreb, 2017., 34–35.

[80] Šömen, Branko. 2012. *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj, Mudrost*. Profil. Zagreb. 26.

[81] Dušan Glišović, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći Rajh 1939-1941*, osvrt o masonskim simbolima u Andrićevoj pripovijetki, 218–225.

da se „tek s unošenjem svjetlosti osniva jedna masonska loža". On dodaje da se u tome značenju spominje riječ svjetlost: *svjetlo islama* nije kadro da obasja *mračnu zemlju Bosnu*, i *sunce* koje obasjava vezirov vrt.

U Andrićevoj pripovijetki opisuje se i kako je veziru iznesen prijedlog da se na most na Žepi ukleše vezirova deviza *U šutnji je sigurnost*, „a to je masonsko načelo da se ne govori tko je mason i što masoni rade", zaključuje Glišović. Pritom iznosi istovjetnu ocjenu kao i Branko Šömen, koji je uvodniku knjige *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj* naveo, kako je već spomenuto, da slobodni zidari, među ostalim, uče i „disciplinu šutnje što je potvrdio i slobodni zidar, nobelovac Ivo Andrić, u svojoj sažetoj pjesničkoj rečenici: 'U šutnji je sigurnost'".

Inače, u Sarajevu je 2005. godine osnovana masonska loža *Ivo Andrić* koja na svojim službenim stranicama iznosi program: „Naš zadatak je da poput Mehmed Paše-Sokolovića, na način kako ga je opisao naš Brat i književni nobelovac Ivo Andrić u svom djelu *Na Drini ćuprija*, gradimo mostove između obala, gradova, kultura i naroda. Ti mostovi bratstva trajniji su i jači od svih granica koje su izvan nas, ali i onih koje su u nama."[82]

[82] Logo masonske lože *Ivo Andrić* i tekst programa dostupan na: https://glbih.org/velika-loza-bih/

Andrićevi programi etničkoga čišćenja: *Konvencija o planskom iseljavanju Turaka iz Jugoslavije* iz 1938. i *Elaborat o Albaniji* iz 1939.

Andrićev uspon prema vrhu jugoslavenske diplomacije uslijedio je dolaskom čelnika vladajuće stranke *Jugoslavenska radikalna zajednica* Milana Stojadinovića na dužnost premijera Jugoslavije. Andrić postaje pomoćnik ministra vanjskih poslova, što predstavlja praktično najvišu funkciju u Ministarstvu, s obzirom na to da je premijer Stojadinović zadržao i dužnost ministra vanjskih poslova. Andrić tada postaje provedbenom desnom rukom Stojadinovićeve vanjske politike približavanja Mussoliniju i Hitleru.

Govoreći o vanjskoj politici Kraljevine Jugoslavije, premijer Stojadinović opisao je proces donošenja odluka u svojim memoarima, ističući tri ključna savjetodavca: „Unaprijed sam se konzultirao s 1. Knezovim namjesnikom; 2. Generalštabom vojske Jugoslavije; te 3. Ivom Andrićem, svojim pomoćnikom u Ministarstvu vanjskih poslova koga sam vrlo cijenio i polagao na njegovo mišljenje u svim važnijim pitanjima. On je bio Srbin, katoličke vjere."[83]

Andrić je u svojstvu pomoćnika ministra vanjskih poslova bio jedan od političkih pregovarača planskoga iseljavanja Turaka iz Kraljevine Jugoslavije. Naime, Stojadinovićeva je vlada radi srpske homogenizacije na južnim dijelovima Jugoslavije podupirala plansko iseljavanje Turaka i drugih muslimana s područja južne Srbije i Kosova u Tursku. Andrić u svome službenom izvješću o ovoj temi ističe kako „za iseljavanje nema političkih prepreka, turski mvp je izjavio da Turska treba stanovništvo koje je srodno po turskom mentalitetu". Potom je Andrić napisao memorandum svim veleposlanicima Kraljevine Jugoslavije u kontekstu

[83] Stojadinović, Milan. 1970. *Ni rat, ni pakt*. Rijeka. 514.

pregovora s Turskom u ljeto 1938. godine i potpisane bilateralne *Konvencije o iseljavanju Turaka i stanovništva s turskom kulturom iz Jugoslavije*: „Socijalni razlozi nam naročito nalažu da se što pre ostvari plan o iseljavanju turskog življa. Iseljavanjem Turaka oslobodile bi se velike površine plodne zemlje na kome bi se mogao smestiti veliki broj naših sunarodnika."[84]

U sklopu priprema za razgovore Mussolinijeva ministra vanjskih poslova grofa Ciana i jugoslavenskoga premijera Stojadinovića, u siječnju 1939. godine, a slijedom talijanskoga plana anektiranja Albanije, Andrić izrađuje Elaborat o Albaniji. U tekstu preporučuje da i Jugoslavija napadne Albaniju, podijeli je s Mussolinijevom Italijom, te protjera albansko stanovništvo muslimanske vjeroispovijesti u Tursku, s obzirom na to da „ne bi bilo nikakve jače akcije da se to sprečava".[85]

Andrić u Elaboratu naglašava kako bi „Severna Arbanija – u okviru Jugoslavije – omogućila stvaranje novih saobraćajnih veza Severne i južne Srbije sa Jadranom. Podelom Arbanije nestalo bi privlačnog centra za arbanašku manjinu na Kosovu, koja bi se, u novoj situaciji, lakše asimilovala... Pitanje iseljavanja Arbanasa muslimana u Tursku takođe bi se izvelo pod novim okolnostima, jer ne bi bilo nikakve jače akcije da se to sprečava".

Andrić, dakle, ne piše samo o teritorijalnim promjenama granica i pripajanju sjeverne Albanije Jugoslaviji, nego zaključno ističe i *izvođenje* iseljavanja cijeloga stanovništva Albanaca muslimana s toga teritorija.

Taj je Andrićev elaborat službeno skrivan u komunističkoj Jugoslaviji, a tek ga je nakon Andrićeve smrti povjesničar Bogdan Krizman objavio 1977. godine u Časopisu za suvremenu povijest. Premda je Krizman ranije bio pravovjerni jugoslavenski diplomat u komunizmu, zbog objave Andrićeva elaborata bio je

[84] Miladin Milošević, *Ivo Andrić – Diplomatski spisi*, 134–135., 193–194.
[85] Krizman, Bogdan. 1977. Elaborat dr Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 9, No. 2.

na političkome udaru partijskoga čelnika Rodoljuba Čolakovića. Po riječima Bogdana Krizmana, glavnomu je uredniku Časopisa za suvremenu povijest Ivanu Jeliću prosvjedno pismo uputio Rodoljub Čolaković u tadašnjem svojstvu predsjednika Upravnoga odbora Zadužbina Ive Andrića.[86]

Kada je pročitao Andrićev Elaborat o Albaniji potkraj 1970-ih godina, albanski pjesnik Esad Mekuli i glavni urednik Enciklopedije Jugoslavije za Kosovo, napisao je pjesmu *Avet tame* u kojoj se o Andriću pita: „Zar sanjar onaj, sužanj iz tamnice da tamniči druge, otvara put tami?"[87]

Sličan je takav memorandum za Stojadinovićevu vladu pod naslovom *Isterivanje Arnauta* izradio Andrićev prijatelj dr. Vasa Čubrilović, sarajevski atentator, akademik SANU-a, koji je 1937. godine predložio načine za rješavanje „albanskog problema totalnim etničkim čišćenjem Kosova od Albanaca".[88] Čubrilović smatra da se može održati samo ona zemlja koja je naseljena svojim vlastitim narodom i da je imperativna dužnost države ne dopustiti da njezino važno strateško zemljište u rukama drži „nama neprijateljski i strani element".

Poput Ive Andrića iz Elaborata o Albaniji, Čubrilović je u posebnome predavanju u Srpskome kulturnom klubu u Beogradu 1937. godine ocijenio da se ne treba bojati reakcija svjetskoga javnog mnijenja zbog masovnoga protjerivanja Albanaca jer je svijet navikao i na mnogo gore stvari. „Kad može Njemačka da iseljava na desetine tisuća Židova, Rusija da prebacuje milijune s jednog dijela kontinenta na drugi – neće doći do nekog svjetskog rata zbog koje stotine tisuća iseljenih Albanaca", ocjenjuje Čubrilović.[89]

Neposredno nakon ulaska sovjetske Crvene armije i jugoslavenskih partizana u Beograd, Vasa Čubrilović je komunističkim vlastima 3. studenoga 1944. predstavio i svoj novi projekt pod nazivom

[86] Vasilije Kalezić, *Ivo Andrić u našim sporovima*, 121.
[87] V. Kalezić, 115.
[88] Srbija i Albanci, Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913. – 1945. (knjiga druga). *Časopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 1989., 67–70.
[89] *Srbija i Albanci, Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913.-1945.*, 67–70.

Manjinski problem u novoj Jugoslaviji, predlažući iseljenje svih neslavenskih manjina iz Jugoslavije. Čubrilović smatra da su se sve manjinske skupine u Jugoslaviji (Nijemci, Mađari, Albanci, Talijani, Rumunji) same odrekle svojih građanskih prava istupajući „otvoreno neprijateljski prema državi u kojoj žive", zbog čega ih treba „ukloniti iz naše države, jer su to i zaslužili".[90]

Čubrilović naglašava kako smo „danas svi složni u jednom da sa folksojčerima u Jugoslaviji treba jednom zauvek prečistiti račune", da se „moramo potruditi da u Istri, Gorici i Gradišci, iselimo sve one Talijane koji su se tamo naselili posle 1. decembra 1918.", kao i da bi „ukloniti iz Bačke 200.000 Mađara, značilo rešiti mađarski manjinski problem kod nas". Pritom je iznio krajnji politički cilj: „Ako bi mi uspeli da izbacimo iz Bačke, Banata i Srema 500.000-600.000 Nemaca i Mađara, i na njihovo mesto naselimo naš svet, Vojvodina bi jednom zauvek ostala naša." Čubrilović naglašava da za manjine, koje nisu južnoslavenskoga podrijetla, „treba stvoriti koncetracione logore, njihova imanja zapleniti, a porodice im isto poslati u logore, pa prvom prilikom prebaciti u njihove države".

Pritom zaključno poziva: „Treba što pre uputiti precizna uputstva Narodnooslobodilačkim odborima po celoj zemlji šta i kako imaju da rade. Ti odbori imaju da organizuju proterivanje manjina...može biti vrlo korisno da Maršal Tito, kao Vrhovni komandant Narodno-oslobodilačke vojske, izdajući uputstva vojsci, izda što pre i posebna uputstva Narodnooslobodilačkim odborima, kako da se postupa po ovom pitanju."

Ubrzo nakon navedenoga elaborata Vase Čubrilovića, Antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) donosi odluku 21. studenoga 1944. u kojoj primjenjuje institut kolektivne krivnje i proglašava sve Nijemce na području Jugoslavije neprijateljima i oduzima im imovinu, osim onih koji su sudjelovali u

[90] Šerbo Rastoder, *Jedan manje poznati elaborat Vasa Čubrilovića o rješavanju manjinskog problema u novoj Jugoslaviji od 3. nov. 1944*, uz integralni plan Vase Čubrilovića, rad dostupan na academia.edu.

NOB-u. Po nekim podatcima, oko 67 000 njemačkih civila u Jugoslaviji izgubilo je život u poslijeratnim komunističkim logorima i masovnim odmazdama, a po izvješću MUP-a Federativne Narodne Republike Jugoslavije, samo u siječnju 1946. godine u Jugoslaviji se u logorima nalazilo, dotad preživjelih, oko 117 000 pripadnika njemačke manjine, od toga oko 24 000 djece.[91]

Dok je prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Kraljevini Jugoslaviji živjelo 497 000 Nijemaca, na prvome poslijeratnom popisu 1948. godine ostalo je samo 54 000 pripadnika njemačke nacionalnosti. Po popisu stanovništva 2011. godine, u Vojvodini je živjelo 3270 Nijemaca, a u Hrvatskoj 2965 osoba njemačke nacionalnosti.

Mađarsko je stanovništvo, koje je spominjao Čubrilović, također stradalo nakon završetka ratnih operacija: po pojedinim istraživanima, jugoslavenski partizani odgovorni su za smrt 25 000 – 30 000 Mađara koji su izravno likvidirani ili umrli u komunističkim logorima i zatvorima od gladi i bolesti.[92]

Nakon Drugoga svjetskog rata iseljeno je 163 000 Talijana i 25 000 Hrvata samo s područja Istre, Rijeke i Zadra, te otoka Cresa i Lošinja.[93]

U južnoslavenskoj ideologiji komunističke Jugoslavije odnos prema manjinama ne-južnoslavenskoga podrijetla sustavno je bio represivan čak i prema Poljacima: 15 000 Poljaka po nacionalnoj osnovi protjerano je iz komunističke Jugoslavije i transportnim vagonima iseljeno iz BiH u Poljsku 1946. godine, u skladu s Protokolom Jugoslavije i Poljske o iseljenju Poljaka iz Jugoslavije. Kao

[91] Bognar, Andrija; Horvath, Laszlo M.; Geiger, Vladimir. 2018. *Stradanje Mađara i Nijemaca u Hrvatskoj i Bačkoj 1944./45. i u poraću*. Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj. Nova stvarnost. Zagreb. Croatica. Budimpešta. 113–117.

[92] Opširnije u knjizi: Andrija Bognar, Laszlo M. Horvath i Vladimir Geiger, *Stradanje Mađara i Nijemaca u Hrvatskoj i Bačkoj 1944./45. i u poraću*.

[93] Žerjavić, Vladimir. Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910. – 1971. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 2., No. 4-5 (6-7), srpanj 1993.

jedan od razloga za iseljavanje iz komunističke Jugoslavije Poljaci su u službenim zapisnicima naveli kako ih „u BiH Srbi seljaci u zajednici s četničkim elementima pljačkaju i ubijaju".[94]

Čubrilović, koji je iznio elaborat o manjinama i raniji plan *Isterivanje Arnauta*, imenovan je 1945. godine ministrom poljoprivrede, učlanjuje se u Komunističku partiju Jugoslavije, a postavljen je i za dekana Filozofskoga fakulteta u Beogradu.

U kontekstu planova o protjerivanju Albanaca, u novijoj povijesti izvršena je operacija srbijanske vojske na Kosovu 1999. godine, po nekim izvorima pod nazivom *Potkovica*, kada je, prema statistici UNHCR-a, ukupan broj albanskih prognanika s Kosova do lipnja 1999. godine iznosio čak oko 850 000 Albanaca.[95] Naime, čim je NATO počeo sa zračnim udarima po Srbiji 24. ožujka 1999., isti su dan srbijanska vojska i policija započele s operacijom protjerivanja Albanaca s Kosova. Miloševićeva vojna kampanja sastojala se od masovnih deportacija i ubijanja albanskih civila: 6901 Albanca ubila je srpska vojska od ožujka do lipnja 1999. godine. Od NATO bombardiranja na teritoriju same Srbije stradalo je 260 ljudi, dok je na Kosovu od bombardiranja NATO-a stradalo 274 srpskih vojnika i 454 civilne osobe: Albanci (219 civila), Srbi (207 civila) i Romi (14 civila) te 14 osoba drugih nacionalnosti, po podatcima Fonda za humanitarno pravo iz Srbije.[96]

[94] Kamberović, Husnija. 1998. Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. Institut za historiju, Sarajevo. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 30, No. 1.

[95] https://www.unhcr.org/excom/standcom/3ae68d19c/kosovo-refugee-crisis-independent-evaluation-unhcrs-emergency-preparedness.html

[96] *Fond za humanitarno pravo*, izvješće od 23. ožujka 2018.: https://www.hlc-rdc.org/?p=34890

Andrićevo priklanjanje njemačkoj i talijanskoj vanjskoj politici i poslanički mandat u Hitlerovu Berlinu

U razdoblju mandata jugoslavenskoga premijera Milana Stojadinovića Andrić se učlanjuje u vladajuću stranku *Jugoslavenska radikalna zajednica*, dobiva *Orden svetog Save prvog reda*, te biva jednoglasno izabran za redovnoga člana Srpske kraljevske akademije (budući SANU) 1939. godine. *Jugoslavenska radikalna zajednica* vodi centralističku politiku unutar Jugoslavije, a premijer Stojadinović po Mussolinijevu i Hitlerovu uzoru osniva paravojne udruge, tzv. Zelene košulje, organizira mitinge s poklicima „vođa, vođa", uz rimski pozdrav s naglašenom fašistoidnom scenografijom i česte kontakte s čelnicima njemačkoga Reicha.

Stojadinović i Mussolini na mimohodu na forumu u Rimu.

Andrić u to doba postaje važnim zagovornikom realpolitike približavanja nacionalsocijalističkoj Njemačkoj. Nakon posjeta Hitlerova ministra vanjskih poslova Neuratha Beogradu 1937. godine, službeni Berlin Andriću dodjeljuje odličje *Veliki križ Reda njemačkog orla*.

U svojim vanjskopolitičkim komentarima objavljivanim u beogradskome diplomatskom listu *XX vek*, u razdoblju 1938./1939. godine, pod pseudonimom *Patrius*, Andrić slijedi Stojadinovićevu politiku *stabilnosti i mira*, odnosno diplomatsko povezivanje s Mussolinijevom Italijom i Hitlerovom Njemačkom.

Hitlerovo pripojenje Austrije u ožujku 1938. godine Andrić pozitivno komentira u izdanju za ožujak iste godine u diplomatskome listu *XX vek*: „Naš narod može danas dočekati Njemačku na svojim granicama bez uznemirenja, bez nespokojstva za budućnost, jer je siguran da u njoj ima prijatelja, s kojim će u njegovom novom položaju moći razvijati normalne i srdačne odnose zajamčenog dobrosusjedstva, na dobro oba naroda i cijele europske zajednice."[97]

Prethodno se u članku Andrić raduje što je Hitlerova Njemačka pripojenjem Austrije pridonijela nestajanju „habsburških protagonista i agenata", čime je „sudbina ovih zakletih i povijesnih neprijatelja našeg naroda i naše države zapečaćena ovih dana za sva vremena". Pritom Andrić poučava: „Suština Anschlussa leži u njemačkom karakteru velike većine naroda nastanjenog u bivšoj Austrijskoj Republici, u želji ovog naroda, što je sasvim prirodno, da se ujedini s bratskim narodom Njemačkog Reicha; i naposljetku u snazi koju Hitlerova Njemačka ima, da ostvari ovu razumljivu želju. Režim koji se u Austriji zalagao protiv njemačkog ujedinjenja iščeznuo je, a s njim i svi megalomanski i opasni snovi legitimističko-habsburških protagonista i agenata, upereni neposredno protiv novih nacionalnih država Srednje Europe, pa stoga i protiv naše Kraljevine. Sudbina ovih

[97] Članak: Značajni preokreti spolja. *XX vek: književnost, nauka, umetnost, društvo*. Izdavačko knjižarsko preduzeće Geca Kon. God. 1., broj 3. Beograd. 1938. Andrićevi komentari pod pseudonimom *Patrius* izvorno su tiskani ćirilicom i pisani srpskim jezikom, a ovdje ih donosimo u prijevodu na hrvatski jezik.

zakletih i povijesnih neprijatelja našeg naroda i naše države zapečaćena je ovih dana za sva vremena."

Službena politika Kraljevine Jugoslavije nije se suprotstavljala mogućnosti pripojenja Austrije Njemačkoj, a Andrić je u svojstvu pomoćnika ministra vanjskih poslova rekao austrijskomu veleposlaniku Wimmeru u Beogradu da „Jugoslaveni drže Njemačku i Austro-Ugarsku jednom jedinkom".[98]

Minhenski sporazum europskih sila u listopadu 1938. godine, kojim se Hitleru ustupilo Sudete koji su dotad bili u sklopu teritorija Čehoslovačke, Andrić je komentirao u dvama člancima objavljenima u listopadu i studenomu iste godine: „Spomenuta pogranična područja treba odmah ustupiti Njemačkoj na miran način... Na osnovu načela narodnosti Sudetski Nijemci postigli su ujedinjenje s Njemačkom. To je ujedinjenje omogućilo kancelaru Reicha Hitleru da javno i pred cijelim svijetom izjavi kako Njemačka nema više nikakvih teritorijalnih pretenzija u Europi... Čehoslovaci će poslije ovoga ostati u svojoj čisto nacionalnoj državi čiji su glavni vanjski problemi riješeni, a dobri odnosi sa susjedima osigurani."[99]

U studenome 1938. godine Andrić je dodatno prisnažio: „Nacional-socijalistička Njemačka za krajnji je cilj svoje ekspanzije istaknula načelo narodnosti, načelo koje je u naše doba bilo i u svim drugim slučajevima priznavano i primjenjivano... Kancelar Hitler formulirao je i prakticirao ovu ideju vodilju, pokazujući i ističući svakom prilikom da Njemačka traži samo svoje i neće ništa tuđe... Naša zemlja, ne napuštajući svoja stara prijateljstva, na vrijeme je vezala čvrste i solidne diplomatske odnose s Italijom i Njemačkom... Jugoslavija može mirno gledati u budućnost."[100]

Prethodno se u svibnju 1938. godine, nekoliko mjeseci prije njemačke aneksije Sudeta i okupacije Čehoslovačke, moglo pročitati Andrićev mjesečni komentar koji jasno kaže: „Suradnja nacional-socijalističke

[98] Hoptner, Jacob. 1972. *Jugoslavija u krizi 1934-1941*. Rijeka. 137.
[99] *XX vek*, komentar pod naslovom *Spoljnji potresi i naša zemlja*, listopad 1938.
[100] *XX vek*, komentar pod naslovom *Naša spoljnja politička sigurnost*, studeni 1938.

Njemačke i fašističke Italije... Ova miroljubiva suradnja predstavlja jedan važan element za daljnji razvitak dva naroda i cijele Europe."[101]

Taj je diplomatski časopis financirao tadašnji jugoslavenski premijer i ministar vanjskih poslova Milan Stojadinović, a uvodnici i prilozi jasno su pokazivali orijentaciju lista: „mistično veličanje jugoslavenske narodne srži, etičke osobine naših naroda kao jednog naroda u duhu režimske ideologije, snaga rase i nacionalne postojanosti, uz oslanjanje na suradnju s Njemačkom i Italijom."[102] U uvodniku prvoga broja lista *XX vek* također se naglašava da je „naša vizija o domovini velika od Alpa do Soluna".[103]

Premda je Andrić opisivan kao književnik koji je primjećivao svaku važniju pojavu u društvu i imao iznimnu moć oblikovanja psiholoških nagovještaja, u svojim vanjskopolitičkim komentarima on u potpunosti ignorira nacističke progone Židova iz Njemačke od 1933. do 1941. godine, rasističke Nürnberške zakone, a odobrava pripojenje Austrije i prisvajanje Sudeta.

Kasniji pokušaji opravdanja kako je Andrić pisao takve članke kao diplomatski činovnik u sklopu svoje službe neopravdani su, jer je vjerovao u ispravnost vanjske politike Kraljevine Jugoslavije, što će u nastavku pokazati i službene njemačke bilješke. Andrić je svoje vanjskopolitičke komentare shvaćao i kao domoljubnu dužnost potpisujući se pseudonimom *Patrius*.

Potvrda da je Andrić navedene vanjskopolitičke članke pisao pod pseudonimom *Patrius* nalazi se u knjizi *Književni godišnjak: pisci jugoslavenskih naroda* objavljenoj 1961. godine u Zagrebu, gdje se u poglavlju *Značajni pseudonimi književnika i društvenih radnika XIX. i XX. stoljeća* navodi Ivo Andrić i njegov pseudonim *Patrius*.[104]

[101] *XX vek*, komentar pod naslovom *Daljnji napori na osiguranju međunarodnog mira*, svibanj 1938.
[102] Vasilije Kalezić, 21.
[103] Uvodnik u prvome broju u siječnju 1938. godine u časopisu *XX vek: književnost, nauka, umetnost, društvo*.
[104] *Književni godišnjak: pisci jugoslavenskih naroda*, Lykos, Zagreb, 1961., 319.

Istovjetan podatak o Andrićevu korištenju toga pseudonima navodi se i u *Jugoslavenskom književnom leksikonu* u izdanju Matice srpske 1971. godine.[105] Ti su podatci objavljeni u razdobljima dok je Andrić još bio živ i utjecajan i nije ih javno demantirao.

Naslovnica časopisa 'XX vek' – u popisu autora suradnika u broju od svibnja 1938. godine nalazi se Ivo Andrić s pripovijetkom 'Poručnik Murat' i vanjskopolitičkim komentarom pod pseudonimom Patrius s naslovom 'Dalji napori na osiguranju međunarodnog mira'.

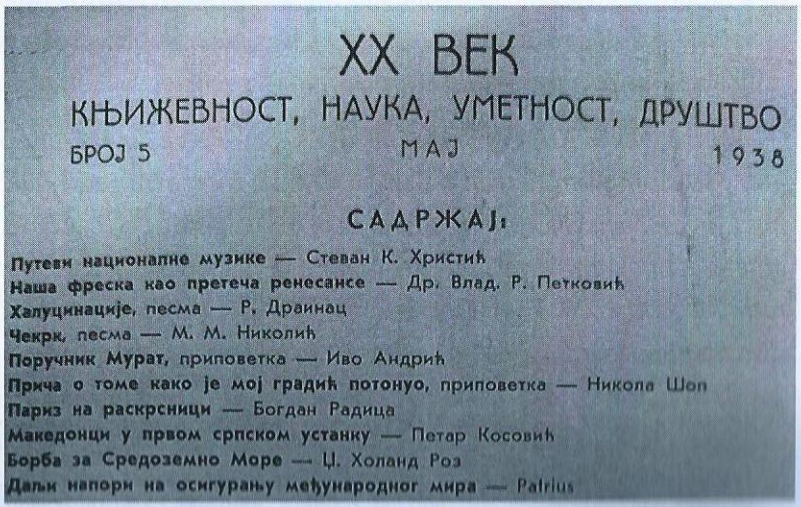
XX ВЕК

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, УМЕТНОСТ, ДРУШТВО

БРОЈ 5 МАЈ 1938

САДРЖАЈ:

Путеви националне музике — Стеван К. Христић
Наша фреска као претеча ренесансе — Др. Влад. Р. Петковић
Халуцинације, песма — Р. Драинац
Чекрк, песма — М. М. Николић
Поручник Мурат, приповетка — Иво Андрић
Прича о томе како је мој градић потонуо, приповетка — Никола Шоп
Париз на раскрсници — Богдан Радица
Македонци у првом српском устанку — Петар Косовић
Борба за Средоземно Море — Џ. Холанд Роз
Даљи напори на осигурању међународног мира — Patrius

[105] *Jugoslavenski književni leksikon*, Matica srpska, Novi Sad, 1971., 111.

Kao primjer Andrićeva političkog stava toga doba, svjedoči i njegovo suprotstavljanje da njegova prijateljica održi predavanje o Cervantesu koju je organiziralo veleposlanstvo republikanske Španjolske. Naime, u vrijeme Španjolskoga građanskog rata, u Beogradu je srpska književnica Isidora Sekulić trebala održati predavanje o Cervantesu na književnoj večeri *Antifašističke udruge znanstvenika, umjetnika i pisaca*. Ona je naposljetku odbila poziv i organizatorima iznijela obrazloženje: „Moj prijatelj Ivo Andrić radi u Ministarstvu vanjskih poslova i on mi je objasnio da je vaša predstava inspirirana iz španjolskog veleposlanstva. Rekao mi je kako su jedne pariške književne novine ovih dana izašle na prvoklasnom svilenom papiru, bogato ilustrirane – posvećene republikanskoj Španjolskoj. Znači, plaćene novcima španjolske republikanske vlade. Iz istih je novaca (možda?) financirana i vaša priredba."[106]

Nakon što je knez Pavle smijenio premijera Stojadinovića 1939. godine zbog unutarnjopolitičkih razloga, pokazalo se da je Stojadinović bio izraziti kritičar sporazuma Cvetković-Maček i osnivanja Banovine Hrvatske 1939. godine. Stojadinović je smatrao da je tim sporazumom „izvršen državni udar", jer je „ne samo od hrvatskih, nego i od čisto srpskih krajeva stvorena država Hrvatska".[107] Vlatko Maček u svojim je memoarima Milana Stojadinovića opisao kao „uvjerenog Veliko-Srbina koji nije imao ni najmanju želju za sporazum s Hrvatima", a Stojadinović je tu Mačekovu ocjenu prenio u svojoj navedenoj knjizi. Stojadinović je kasnije izradio program Srpske radikalne stranke.

Ocjenu o Stojadinoviću potvrdio je i jugoslavenski premijer Dragiša Cvetković, koji je izjavio da je jedan od razloga Stojadinovićeve smjene njegovo nastojanje da „u Hrvatskoj zavede režim jake ruke".[108] Cvetković objašnjava kako je u sporazumu s Mačekom i uspostavi Banovine Hrvatske službeni Beograd nastojao izbjeći

[106] Vasilije Kalezić, 283.
[107] Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt – Jugoslavija između dva rata*, 589–590.
[108] Cvetković, Dragiša, 2006. *Njim samim, članci, govori, intervjui polemike, memoari...* Punta. Niš. 439.

pretvaranje hrvatskoga pitanja u međunarodno pitanje koje bi dalo povoda stranim silama da se umiješaju u unutarnje stvari.

Kao dokaz da Beograd potvrđuje pozitivan vanjskopolitički smjer prema Hitleru i nakon smjene Stojadinovića, knez Pavle šalje u Berlin upravo Ivu Andrića kao izvanrednoga poslanika i opunomoćenoga ministra, s obzirom na to da je Andrić, po bilješkama njemačkoga veleposlanika u Beogradu, slovio kao pronjemački orijentiran. U izvješću šefa njemačkoga poslanstva u Beogradu, von Heerena, upućenomu u Berlin početkom ožujka 1939. godine, o Ivi Andriću se navodi: „Andrić je za vrijeme svog dugog djelovanja u Ministarstvu vanjskih poslova, uvijek održavao vrlo prisne odnose s poslanstvom Njemačke i u svim pregovorima pokazivao je temeljito razumijevanje zahtjeva i interesa njemačke politike. Svrha njegovog upućivanja u Berlin je da se pokaže koliko se velika važnost pridaje mjestu predstavnika u Berlinu i kako postoji snažna želja da se naglasi kontinuitet sadašnje politike prema Njemačkoj. Andrić je dobio odlikovanje *Grosskreuz* nakon posjete ministra vanjskih poslova Neuratha Beogradu. Ja mogu jedino najtoplije zagovarati da mu se prihvati imenovanje", zaključuje preporuku njemački poslanik u Beogradu upućenu njemačkom ministru vanjskih poslova Ribentroppu, koji o tome izvješćuje Hitlera, te Andrić ubrzo dobiva *agrément* njemačke strane.[109]

Hitler je Ivu Andrića primio na predaju vjerodajnica deset dana nakon dolaska u Berlin, u travnju 1939. godine, a Andrić je u nastupnome govoru odao priznanje „Vašoj Ekscelenciji… koja s toliko uspjeha i dostojanstva stoji na čelu Velikog njemačkog Reicha".[110] Andrić je u istome govoru potvrdio vanjskopolitičku orijentaciju svoje vlade: „Živa privredna i kulturna izmjena dobara između Njemačke i Jugoslavije odgovaraju potpuno namjerama Kraljevske vlade, i ja sam naročito počašćen što mi je Kraljevska vlada stavila u dužnost da rad mog prethodnika u tom dijelu nastavim, a u cilju produbljivanja i učvršćenja tih prijateljskih odnosa i uzajamnog

[109] Želimir B. Juričić, *Ivo Andrić u Berlinu 1939-1941*, 55–56.
[110] Glišović, Dušan. 2012. *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći Rajh 1939-1941*. Beograd. 273.

poštovanja koje vlada između oba naroda. Dopustite gospodine kancelare Reicha, da uvjerim Vašu Ekscelenciju da ću sve svoje snage posvetiti tom zadatku koji predstavlja jedan od značajnih ciljeva vanjske politike moje vlade."

Iznova podsjetimo na povijesni kontekst da je mjesec dana prije Andrićeva priznanja njemačkomu kancelaru koji „s toliko uspjeha i dostojanstva stoji na čelu Velikog njemačkog Reicha", Hitler okupirao Čehoslovačku u ožujku 1939., pripojio Austriju 1938., prethodno proveo *Kristalnu noć*, a rasne zakone donio još 1935. godine.

Ivo Andrić, s odličjem Velikog križa Ordena njemačkog orla nakon predaje vjerodajnica Adolfu Hitleru.

Andrićevo polaganje vijenca na memorijal Reicha 1939. godine.

Njemačke diplomatske bilješke u Berlinu svjedoče o redovitim Andrićevim odlascima kod Hermanna Göringa, zapovjednika njemačkoga zrakoplovstva, radi dogovora o isporukama njemačkoga oružja Jugoslaviji. Andrić je predao predstavku Berlinu u kojoj se traži da Njemačka, osim iz svojih rezervi, dostavi i zrakoplovne motore iz zemalja koje su okupirali nacisti. Konkretno, u predstavci koju je Andrić uručio u studenome 1940. godine traži se: „42 avionska motora iz zarobljenih poljskih zaliha; 115 avionskih motora iz zarobljenih belgijskih zaliha; te 60 aviomotora iz zarobljenih francuskih zaliha."[111]

Nešto kasnije Hitler je Stojadinoviću poslao 100 zrakoplova Messerschmidt, te oko 200 protuzrakoplovnih i protutenkovskih topova u zamjenu za jugoslavensku proizvodnju bakra. Hitlerova

[111] Jacob Hoptner, 163.

Njemačka postaje najveći trgovinski partner Kraljevine Jugoslavije do kraja 1939. godine.[112]

U svim bilješkama njemačkih diplomata i obavještajaca tijekom Andrićeva mandata u Berlinu on je označen kao osoba koja u svojim pohvalama Hitlera i Ribbentropa često nadmašuje druge strane diplomate. „Ivo Andrić pokazuje naglašeno pozitivan stav prema *Reichu,* potpuno je uvjeren u konačnu pobjedu Njemačke, hvali pakt Hitler-Staljin kao trijumf, te smatra da svako kome je stalo do održanja mira na jugoistoku mora željeti brzu pobjedu Italije u Sredozemlju", prenosi se u njemačkim bilješkama u Berlinu.[113] Navedena njemačka izvješća prenose i da Andrić označava „kao sanjare one koji vjeruju u pobjedu Velike Britanije" i hvali „stvaralačku moć nacionalsocijalizma i osobnost Adolfa Hitlera", a ona zemlja koja vjeruje Washingtonu „može se samo žaliti".

Andrić i Cincar Marković na smotri u Berlinu.

[112] Želimir Bob Juričić, *Ivo Andrić u Berlinu 1939-1941*, 71.
[113] Mihael Martens, *Vatra u vatri: Ivo Andrić – jedan europski život*, 196–197.

Andrić, ministar vanjskih poslova Cincar Marković i njemački ministar vanjskih poslova Ribbentrop.

Andrić na njemačkom mimohodu s vojnim zapovjednikom grada Berlina.

Hitler je prigodom posjeta kneza Pavla Berlinu u lipnju 1939. godine priredio jedan od najsvečanijih državnih posjeta tijekom Trećega Reicha, nastojeći približiti Jugoslaviju osovini Berlin-Rim. Goebbels je naredio zatvaranje svih trgovina, ustanova i škola u Berlinu tako da narod u velikome broju iziđe na ulice i kliče jugoslavenskomu dinastijskom paru. U sedmodnevni program uvršten je i višesatni vojni mimohod njemačke vojske sa zračnim defileom. Na sastancima se razgovaralo i o mogućnosti da Jugoslavija sklopi pakt prijateljstva s Njemačkom, te o izvozu njemačkoga oružja u Jugoslaviju.

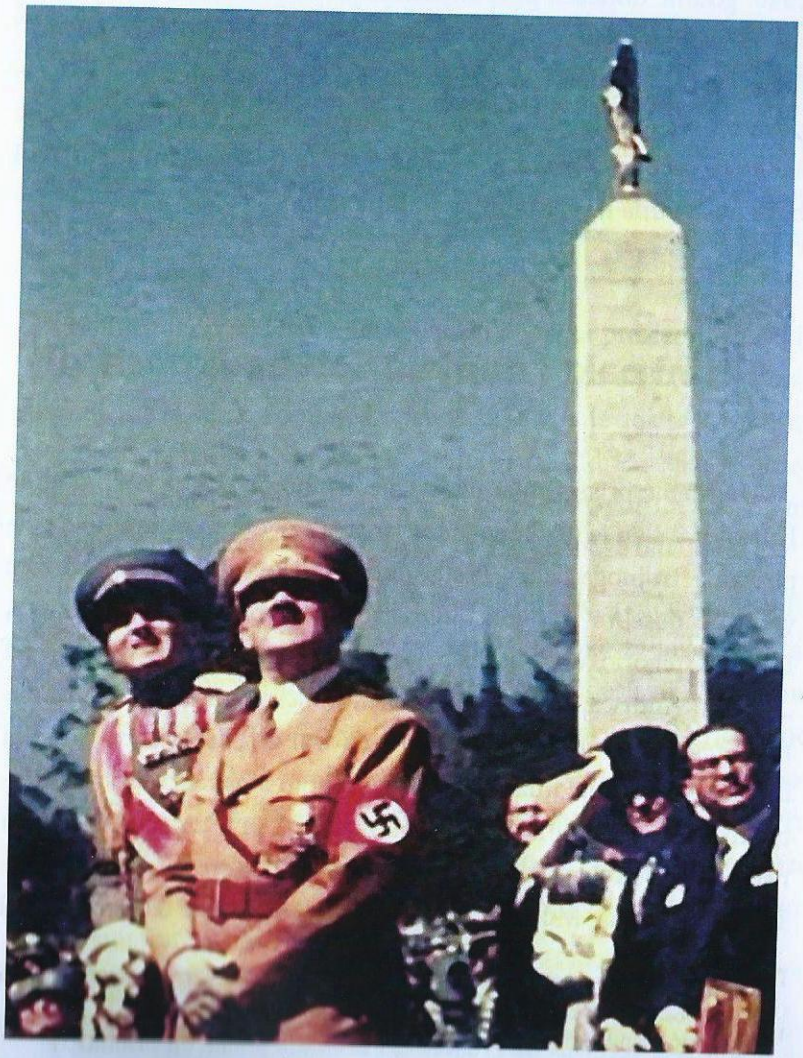

Ivo Andrić prvi s desna, nacistički vojni mimohod sa zračnim defileom u čast kneza Pavla u Berlinu 1939. godine.

Postoji i rijetka filmska snimka Hitlerova dočeka kneza Pavla u Berlinu na kojoj se nalazi Andrić: https://www.clip.rs/redak-snimak-kada-je-ivo-andric-bio-na-nacistickoj-vojnoj-paradi-u-nemackoj/9948

Nakon što je tri mjeseca kasnije Hitler napao i Poljsku, Jugoslavija objavljuje strogu neutralnost, kao i tijekom kasnijih njemačkih invazija na Norvešku, Dansku, zemlje Beneluxa i Francusku.

Nakon toga susreta Hitlera i kneza Pavla u Jugoslaviji je ujesen 1940. godine donesen prvi antisemitski zakon, tzv. *Numerus clausus – Uredbe o ograničavanju prava Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji*.[114] Jugoslavenska je vlada donijela dvije uredbe o ograničenju upisa Židova na sveučilišta, više i srednje škole, učiteljske i druge stručne škole, te uredbu o zabrani Židovima da se u Kraljevini Jugoslaviji bave poslovima u prehrambenoj industriji.

Trojni pakt i dodjela Soluna Jugoslaviji

U vrijeme pristupanja Jugoslavije Trojnomu paktu 1941. godine Ivo Andrić član je službenoga izaslanstva prigodom ceremonije potpisivanja Trojnoga pakta. Prethodne tehničke pripreme i pregovore vodio je posebni izaslanik jugoslavenskoga premijera Cvetkovića, Danilo Gregorić, urednik lista *Vreme*, koji je bio brži i spretniji od „literata" Andrića, kako ga opisuju suradnici. Naime, posebni izaslanik Gregorić u svojim memoarima navodi da „kultivirani pjesnik i literata Andrić nije imao prilike razgovarati s njemačkim mvp Ribbentropom o pitanjima od životne važnosti", implicirajući Andrićevu neprodornost u obavljanju posla.[115] Šef Centralnog presbiroa jugoslavenske vlade Predrag Milojević navodi kako „Andrić nije bio bogomdani

[114] Gitman, Esther. 2019. *Alozije Stepinac – Pillar of Human Rights*. Kršćanska sadašnjost. Hrvatsko katoličko sveučilište. Zagreb. 72.
[115] Gregorić, Danilo. 1942. *Samoubistvo Jugoslavije*. Beograd. 120.

diplomat", odnosno, po svjedočenjima Andrićevih suvremenika, Andrić nije bio brz i odlučan kada je trebalo raditi žurno i bez odlaganja krupnih rješenja.[116] Djelomice su razlozi bili vjerojatno i u tome što je Andrić slovio kao Stojadinovićeva osoba od povjerenja.

U jednome je razdoblju uvriježeni Andrić u dvama navratima tražio povlačenje s dužnosti jer nije bio u pratnji posebnoga izaslanika Gregorića tijekom početnih pregovora s Nijemcima. Međutim, Andrić nikad nije odbijao pristup Jugoslavije Trojnomu paktu s Hitlerovom Njemačkom, nego je osobno bio povrijeđen što izravne pregovore vodi posebni izaslanik bez Andrićeve nazočnosti sastancima. Da je bio pozvan voditi pripremne razgovore, Andrić bi, po svome političkom stavu i činovničkomu svjetonazoru, izravno razgovarao s Ribbentroppom i Hitlerom. A da se privatno ili službeno protivio potpisivanju Trojnoga pakta, ne bi ga s posebnom obzirnošću tretirali njemački nacisti, kao što će se vidjeti kasnije nakon njemačkoga napada na Jugoslaviju.

Naime, upravo je Ivo Andrić obavio konačni pregled njemačkih nota prije potpisivanja pristupa Trojnomu paktu u Beču zajedno s premijerom Cvetkovićem koji svjedoči: „Za vreme dok sam ispitivao ove dokumente, naš Ministar u Berlinu Ivo Andrić sedeo je pored mene. Na moje pitanje da li ima šta da učini kakvu primedbu, on mi je odgovorio da nema ništa da kaže i da sve ne može biti bolje."[117]

Jednako tako, njemačke diplomatske bilješke iz toga razdoblja navode da je Andrić u Berlinu izražavao duboko zadovoljstvo razvojem priprema i prije potpisivanja pristupa Jugoslavije Trojnomu paktu. Primjerice, njemačka bilješka o razgovoru s Andrićem od 19. ožujka navodi da je „poslanik Andrić u vidno dobrom raspoloženju", te da je ocijenio kako je „Engleska konačno izgubila igru u Beogradu i da se pristup Jugoslavije Trojnom paktu uskoro može očekivati", stoga se, po Andriću, „njemačko-jugoslavenski problem može smatrati riješenim".[118]

[116] Vasilije Kalezić, *Ivo Andrić u našim sporovima*, 333.
[117] Želimir Juričić, *Ivo Andrić u Berlinu*, 202.
[118] D. Glišović, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći Rajh 1939-1941*, 676.

I u njemačkome zapisniku od 24. ožujka 1941., neposredno prije potpisivanja pristupa Trojnomu paktu, Andrić govori o „povijesnom danu, kakvim treba zabilježiti dan bečkog potpisivanja po razvoj njemačko-jugoslavenskih odnosa", ističući kako je za njega „najveće zadovoljenje što je kao berlinski poslanik mogao doživjeti taj dio razvoja". Prethodno je Andrić u istome razgovoru podsjetio na bivšega jugoslavenskog premijera Stojadinovića, „jednog od najdalekovidnijih državnika, koji je razvoj moći nacional-socijalističkog Reicha i ličnost Adolfa Hitlera spoznao na vrijeme, kada su mnogi drugi ljudi bili obuhvaćeni maglom zapadnjačke propagande".[119]

Andrićevu potporu pristupanju Trojnomu paktu kasnije potvrđuje i povjesničar Bogdan Krizman, koji je tijekom svojedobne polemike s komunističkim čelnikom Rodoljubom Čolakovićem istaknuo: „Pretpostavljate li, druže Čolakoviću, da bi Andrića Stojadinović unaprijedio za svoga najbližeg suradnika da se Andrić nije, bar u glavnim linijama, slagao sa njegovom, odnosno kneza Pavla, generalnom vanjskopolitičkom linijom? Mislite li, druže Čolakoviću, da bi Andriću Nijemci udijelili *agrément* da nije bio za njih kao Stojadinovićev čovjek u ministarstvu *persona grata*? Dobro poznam arhive nacističkog ministarstva vanjskih poslova iz tog razdoblja i nigdje nisam našao zabilješku da bi se njemačka strana ikada tužila na Andrića", naglašava Bogdan Krizman.[120]

Inače, manje je poznato široj javnosti kako je Hitler u tajnoj dodatnoj noti Trojnoga pakta odobrio Beogradu da će grčka luka Solun ubuduće biti u sklopu teritorija Kraljevine Jugoslavije.

Njemački je poslanik iz Beograda u svome političkom izvješću još iz studenoga 1940. godine, pod naslovom *Srbijanski zahtjev za izlaskom na Egejsko more*, izvijestio kako je izbijanje talijansko-grčkoga sukoba „u srbijanskim krugovima, posebice u vojsci, iznova oživjelo staru srbijansku želju za izlazom na Egejsko more preko Soluna".[121]

[119] D. Glišović, 690–691.
[120] Vasilije Kalezić, 123–124.
[121] *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, Volume XI, Her Majesty's Stationary Office, London 1961., 573.

Hitler je potom u veljači 1941. godine na tajnome sastanku s jugoslavenskim premijerom Cvetkovićem u svojoj alpskoj rezidenciji Berghof, u Bavarskoj, postigao dogovor o jugoslavenskome preuzimanju Soluna, a da zauzvrat Jugoslavija pristupi Trojnomu paktu. Cvetković je rekao da je Jugoslavija spremna pod određenim uvjetima preuzeti vojne obveze ili jamstva da Britanci neće stupiti u Solun, navodi se u njemačkome zapisniku razgovora, u kojemu je Hitler dodao: „Proširenje Jugoslavije prema Solunu donijet će značajne koristi, jer Jugoslavija može izgraditi pomorsku bazu u Egejskom moru."[122]

Hitler je teritorijalni izlaz na Egejsko more kasnije ponudio i knezu Pavlu na tajnome petosatnom sastanku 4. ožujka 1941., koji se također organizirao u Hitlerovoj alpskoj rezidenciji: „Pristupom Trojnom paktu, Jugoslavija bi dobila Njemačku za partnera i jamca sadašnjeg i budućeg teritorija i, osim pristupa Paktu, Njemačka ništa drugo ne traži, naročito ne nikakvo sudjelovanje u ratu, a poslije rata Njemačka će se pobrinuti da Jugoslavija dobije Solun", prenosi Hitlerove riječi njemačka bilješka o razgovoru s knezom Pavlom. Citiraju se i Hitlerova uvjeravanja: „Jugoslavija poslije pristupa Trojnom paktu neće biti u obvezi propuštati preko svog teritorija ni transporte vojnika."[123]

Po svjedočenju načelnika Vrhovnoga zapovjedništva Werhmarchta Wilhelma Keitela, Hitler je za Jugoslaviju predvidio blagi oblik članstva u Trojnome paktu, jer se obvezao da za sve vrijeme trajanja rata neće tražiti od Jugoslavije pravo prijelaza preko njezina teritorija, a ono što je predlagao „i nije u biti Trojni pakt", no zbog obzira prema ostalim partnerima to se moralo u toj formi objaviti.[124] Naime, Hitler je već imao osiguran kopneni put prema Grčkoj preko Rumunjske i Bugarske, pa mu Jugoslavija nije bila logistički potrebna za osvajačke napadne operacije.

[122] *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, Volume XII, The War Years, February 1 – June 22, 1941., United States Government Printing Office, Washington, 1962., 94–96.
[123] D. Glišović, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći Rajh 1939-1941*, 654–655.
[124] D. Glišović, 638.

U notama kao dio Protokola o pristupanju Jugoslavije Trojnomu paktu potvrđeni su i njemački ustupci koje nisu imale druge europske zemlje poput Mađarske, Rumunjske, Slovačke i Bugarske. Primjerice, Nijemci i Talijani u službenim notama navode da neće tražiti pravo prolaska svojih vojnih postrojbi kroz teritorij Jugoslavije, niti vojnu pomoć, da će uvijek poštovati suverenitet i teritorijalnu cjelovitost Jugoslavije, a Solun, kao budući dio Jugoslavije, dodan je kao dio tajnoga protokola kako se ne bi uznemirila Grčka.

Njemački ministar vanjskih poslova J. Ribbentrop u dvije tajne note kao dio Pakta – za koje je tražio da se objave tek naknadno u dogovoru s osovinskim silama – piše jugoslavenskomu premijeru Cvetkoviću: „Italija i Njemačka jamče Jugoslavenskoj vladi da s obzirom na vojnu situaciju neće sa svoje strane postavljati nikakav zahtjev za vojnu pomoć... Pri novom uređenju granica na Balkanu vodit će se računa o interesu Jugoslavije za jednu teritorijalnu vezu s Egejskim morem putem proširenja njezinog suvereniteta na grad i luku Solun. Molim da prethodno priopćenje smatrate kao strogo tajno i da ga objavite samo po sporazumu s vladama Sile Osovine", naglašava Ribbentrop u dvjema notama premijeru Cvetkoviću datiranima 25. ožujka 1941. u Beču.[125]

I u bilješci o razgovoru Hitlera s jugoslavenskim premijerom Cvetkovićem održanomu 25. ožujka 1941. u Beču njemački kancelar iznova potvrđuje da će Solun pripasti Kraljevini Jugoslaviji slijedom potpisanoga Trojnog pakta: „Pozdravljam što je u ovom trenutku Jugoslavija pristupanjem Trojnom paktu stala na stranu onih koji će donijeti novi poredak koji će sastojati od novog teritorijalnog poretka... Zadobivanje pristupa Egejskom moru vjerojatno će se smatrati najuspješnijim činom jugoslavenske vanjske politike", ističe Hitler.[126]

[125] Jacob Hoptner, 295.

[126] *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, Series D (1937-1945), United States Government Printing Office, Washington, 1962., 354–355.

Premda su sve fotografije Ive Andrića s potpisivanja Trojnoga pakta odlukom komunističkoga čelnika Milovana Đilasa *uklonjene ili retuširane nakon 1945. godine, u knjizi koja je objavljena 1942. godine u Beogradu pod naslovom 'Samoubistvo Jugoslavije', autora Danila Gregorića koji je bio posebni izaslanik premijera Cvetkovića u pregovorima o pristupu Trojnomu paktu, nalazi se fotografija na kojoj je vjerojatno Andrić u svojstvu člana službenoga jugoslavenskog izaslanstva.*

Britanska obavještajna služba, međutim, proširila je vijest među srbijanskim vojnim krugovima u Beogradu kako je Jugoslavija potpisivanjem Trojnoga pakta u Beču odustala od suvereniteta, dogovorila stacioniranje i prolaz njemačkih vojnika, te da će čak morati sudjelovati u ratu protiv pravoslavne Grčke. Naime, široj javnosti još nije bio poznat sadržaj tajnih dodatnih nota u korist Kraljevine Jugoslavije.

Londonski *The Times* objavio je 24. ožujka vijest preko dopisnika u Beogradu kako „postoji zapisnik prema kojemu bi Jugoslavija bila obvezna dopustiti prolaz ratnog materijala glavnim željezničkim pravcima bez ikakvog prava na nadzor", no članak je bio bez ikakva utemeljenja i postoji mogućnost da je nastao u okviru djelovanja britanske

obavještajne službe koja je u to doba subvencionirala, među ostalim, i četničku organizaciju Narodnu obranu.[127]

Britanski radio BBC emitirao je 26. ožujka obraćanje britanskoga državnog tajnika Leopolda Amerya koji je „pozvao Srbe na njihovu hrabrost u Prvom svjetskom ratu", te podsjetio na „tradicije Kosova i junačkog cara Lazara koji je više volio nebesko nego zemaljsko carstvo".[128] Pritom je britanski državni tajnik naglasio da jugoslavenska Vlada nema pravo jednim potpisom otpisati čast i neovisnost 16 milijuna ljudi: „Ako narod jasno pokaže kako u pristupu Osovinskom paktu gleda izdaju časti i neovisnosti, onda je zacijelo dužnost vlade da upita narod prije nego što ratificira pakt. Čitava se budućnost Jugoslavije nalazi na rubu ponora", zaključio je emitiranje BBC dan nakon jugoslavenskoga pristupanja Trojnomu paktu.

Deklasificirani britanski dokumenti potvrđuju da je britanski premijer Winston Churchill dao uputu britanskomu ministru vanjskih poslova Edenu: „Meni se čini važnijim da se Jugoslavija uvuče u rat na bilo koji način."[129] Potom je britanski ministar vanjskih poslova 24. ožujka 1941. dao britanskomu veleposlaniku u Beogradu puno ovlaštenje da podupre promjenu vlade, makar i državnim udarom.

Njemački poslanik u Beogradu poslao je u Berlin izvješće kako se britanski vojni ataše u Beogradu sastao s Dušanom Simovićem, jugoslavenskim načelnikom zrakoplovstva, te da mu je, u slučaju da Simović izvrši državni udar, Britanac iznio pojedinosti o engleskoj pomoći u slučaju rata sa silama Osovine.[130]

Slično događaje opisuje i posebni izaslanik jugoslavenskoga premijera Cvetkovića, Danilo Gregorić, koji dodaje da je na generala Dušana Simovića, masona, kao i na većinu srpskih oficira pučista, utjecala britanska masonerija preko britanskoga veleposlanika i vojnoga atašea u Beogradu, obećavajući britansku vojnu pomoć

[127] Barker, Elisabeth. 1981. Državni udar u Beogradu i Britanci: vojni puč 27. ožujka 1941. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 13, No. 1.
[128] J. Hoptner, 239.
[129] Elisabeth Barker, *Državni udar u Beogradu i Britanci: vojni puč 27. ožujka 1941.*
[130] Hadžihasanović, Aziz. 2006. *Diplomata Ivo Andrić*. Sarajevo. 40.

putem stacioniranih britanskih divizija u Grčkoj.[131] Kao noviji kuriozitet u tome kontekstu, objavljena je knjiga u izdanju masonske organizacije Regularne Velike lože Srbije 2010. godine u kojoj se navodi da je većina organizatora i sudionika državnoga udara 27. ožujka 1941. pripadala masoneriji.[132]

Stoga je dan nakon potpisivanja pristupa Trojnomu paktu, u noći s 26. na 27. ožujka 1941., skupina srbijanskih oficira izvela državni udar protiv kneza Pavla, a premijerom je imenovan general Dušan Simović, dok kraljevsku vlast obnaša sedamnaestogodišnji Petar Karađorđević koji je proglašen punoljetnim.

Međutim, kada su generali pučisti bili u potpunosti informirani o tajnim notama Trojnoga pakta o proširenju Jugoslavije na Solun, uz njemačko poštovanje jugoslavenskoga suvereniteta, nova pučistička Vlada žurno traži i preko Ive Andrića da kao poslanik izvijesti službeni Berlin kako će se nova Vlada Dušana Simovića držati pristupa Trojnomu paktu. Tomu je pridonijela i činjenica da se brzo uvidjelo da nema ništa od ranije proklamirane konkretne britanske vojne pomoći, kao što nema ni od najavljene američke, a ni sovjetske potpore, koju je ranije propagirao sovjetski veleposlanik u Beogradu. Pučistička vlada također je zadržala polovicu ministara bivše vlade[133], a Vlatko Maček nakon nekoliko dana pristaje biti potpredsjednik Simovićeve vlade, uz prethodni uvjet da se poštuje sporazum iz 1939. godine i da Banovina Hrvatska ostane u postojećem statusu.

Simović je već 28. ožujka razgovarao s njemačkim poslanikom u Beogradu i objasnio mu da je državni udar unutarnjopolitička stvar, izjavio mu žaljenje zbog incidenata prema Nijemcima u Beogradu, uvjeravajući ga pritom da je „oduvijek bio prijatelj Njemačke" i da je ponosan na svoje poznanstvo s Hermannom Göringom.[134]

[131] Gregorič, Danilo. 1942. *Samoubistvo Jugoslavije*. Beograd. 233–234.
[132] http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/127356/puc-slobodnih-zidara.html
[133] Miloš Crnjanski, *Embahade IV*, Nolit, Beograd, 295.
[134] *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, Vol. XII., 398–399.

Njemačke diplomatske bilješke prenose kako je Ivo Andrić u Berlinu, u razgovoru od 28. ožujka, istaknuo potporu nove Vlade Trojnomu paktu, te ocijenio kako, u svezi s uličnim izgredima u Beogradu, „ima dojam da su na djelu engleski agenti i možda sada i Židovi, kako bi svim sredstvima iskoristili svoju šansu, za koju misle da je vide u promijenjenoj situaciji u Beogradu".[135] Andrić u razgovoru ističe kako je zapravo najveća pogreška pale jugoslavenske vlade što nije dobro medijski pripremila javno mnijenje u Jugoslaviji na pristupanje Trojnomu paktu.

U istome njemačkom zapisniku Andrić ističe da se „osjeća kao šef misije nacije koja je Trojnim paktom u savezničkim odnosima s Reichom", te dodaje: „*Trapavi* Churchillov pokušaj da svojim govorom u Donjem domu posije razdor između Reicha i Jugoslavije i da beogradsku krizu iskoristi za britanske potrebe proširenja rata, proizveo je suprotno od onoga što je Churchill time namjeravao." Zaključno u navedenoj njemačkoj bilješci datiranoj 28. ožujka Andrić navodi: „Politika Njemačke dala je svoj udio u sretno uključenje Jugoslavije u novu Europu."

Pod „trapavim" Churchillovim govorom Andrić misli na govor od 27. ožujka 1941. kada je, nakon Simovićeva državnog udara, Churchill u Londonu izgovorio rečenicu: „Jugoslavija je pronašla svoju dušu." Već se ranije Andrić slično negativno odnosio i prema jednomu ranijem govoru američkoga predsjednika Franklina Roosevelta, komentirajući da „ako bi taj govor imao u nekom europskom glavnom gradu utjecaja, onda bi jedna takva zemlja samo zbog te tragične zablude svoje politike mogla da se sažaljeva".[136]

Simovićeva vlada kontinuirano naglašava kako priznaje sve međunarodne ugovore što ih je potpisala bivša vlada, uključujući pristup Trojnomu paktu. Novi jugoslavenski ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić službeno je izvijestio i sva jugoslavenska predstavništva u inozemstvu kako je njemačkomu i talijanskomu

[135] Dušan Glišović, 746–747.
[136] D. Glišović, 674.

veleposlaniku u Beogradu priopćeno da „kraljevska vlada ostaje vjerna načelima sklopljenih međunarodnih ugovora, pa stoga i bečkom ugovoru od 25. ožujka ove godine, te da je njezina glavna briga održavanje politike dobrih i prijateljskih odnosa s Njemačkom i Italijom i da će najodlučnije učiniti sve kako ne bi bila uvučena u sadašnji sukob".[137]

I u razgovoru s njemačkim poslanikom u Beogradu 30. ožujka novi ministar vanjskih poslova Ninčić potvrđuje odluku nove vlade o pristupu Trojnomu paktu, te naglašava da će „glavna pozornost nove kraljevske vlade biti posvećena održavanju dobrih i prijateljskih odnosa sa svojim susjedima Njemačkim Reichom i Kraljevinom Italijom".[138]

Andrić za to vrijeme u Berlinu pokušava uručiti jugoslavensku notu u kojoj se ističe da je „Jugoslavija, kao i uvijek, voljna surađivati s Njemačkom".[139]

Međutim, izbezumljeni Hitler odbija sve mirovne diplomatske kanale kojima je pučistička Vlada u Beogradu jamčila poštovanje Trojnoga pakta, te naređuje napad na Jugoslaviju uz obraćanje na radiju: „Ja i cijeli njemački narod bili smo sretni zbog svečano potpisanog pristupa Jugoslavije Trojnom paktu. Engleski plaćenički elementi vojne klike što vječito organizira državne udare krenule su u protunapad... Te su događaje inscenirale iste kreature koje su već 1914., Sarajevskim atentatom, gurnule svijet u dotad neviđenu nesreću."[140]

Nakon što je službeni Berlin naredio protjerivanje svih jugoslavenskih diplomata iz Njemačke i ostalih zemalja pod njemačkom okupacijom, teške su optužbe protiv Andrića iznijeli neki od jugoslavenskih konzula, koji su na koncu završili u konclogoru u Dachauu. Naime, dok su diplomati ostalih ranije napadnutih zemalja, poput Poljske, imali pravo izbora otputovati u Švicarsku,

[137] Jacob Hoptner, 273.
[138] *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, Volume XII, The War Years, February 1 – June 22, 1941., 421.
[139] Terzić, Velimir. 1984. *Slom Kraljevine Jugoslavije, uzroci i posledice poraza*. Narodna knjiga. Beograd. 523.
[140] Michael Martens, 219.

Ivo Andrić, po optužbama ostalih kolega, nije dovoljno inzistirao prema njemačkoj strani na diplomatskome azilu i nije uporno zahtijevao slobodni izbor mjesta povratka. Zabilježeno je i da su Nijemci prethodno ponudili jugoslavenskim diplomatima hrvatske nacionalnosti da otputuju u Zagreb gdje je formiran NDH, što nijedan diplomat nije prihvatio, dok se Andrić pred Nijemcima izjasnio da se osjeća Srbinom, po svjedočenju jednoga jugoslavenskog diplomata u Njemačkoj.[141]

Njemačka bilješka iz tih dana navodi da je ponašanje poslanika Andrića bilo „uzorno", o čemu je „ministar vanjskih poslova Reicha dao se obavijesti Führer".[142] Nijemci upućuju vlak s jugoslavenskim diplomatima u Beograd gdje je na željezničkoj postaji uhićeno 14 diplomata koji su optuženi za obavještajne djelatnosti, te potom vraćeni u Njemačku na suđenje. Andrić je s beogradskoga kolodvora propušten na slobodu bez njemačkoga zadržavanja. Jugoslavenski generalni konzul Šumenković, koji je završio u logoru u Dachauu, u jednome pismu supruzi piše: „Za sva naša stradanja, kriv je Andrić."[143]

Andrić i NDH

Iz toga vremena postoje svjedočenja da je Ivo Andrić iz Beograda kratko pregovarao o prelasku u NDH u diplomatsku službu u vrijeme ustaškoga režima. Gustav Krklec, koji je od 1941. do 1944. godine radio u Zemunu kao državni službenik NDH-a, te kojemu je Andrić ranije bio vjenčani kum, prenio je da se Ivo Andrić želi preseliti u Zagreb i da je spreman surađivati s NDH-om, iznosi u svojim političkim memoarima Marko Čović, tajnik Mile Budaka,

[141] Dušan Glišović, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći Rajh 1939-1941*, 820.
[142] D. Glišović, 827.
[143] Karaulac, Miroslav. 2008. *Andrić u diplomatiji*. Beograd. 77–78.

ministra bogoštovlja i nastave NDH-a. Budak je navodno potvrdio da je „Andrićevu poruku primio i s drugih strana", te da će je prenijeti Anti Paveliću, ali da „ne vjeruje da je fra Ivo iskren. Njegova se Jugoslavija srušila kao kula od karata, a kako je on osobno uvjeren da će Njemačka dobiti rat i da će, barem za njegova vijeka, gospodariti Europom, pokušava se sada prebaciti k nama".[144] Tajnik Čović zaključuje da se Andrić kasnije predomislio jer je vidio da se politička i ratna situacija komplicira.

Vinko Nikolić, urednik časopisa *Hrvatska revija* u iseljeništvu i dužnosnik Odgojnog odjela vojske u vrijeme ustaškoga režima, također prenosi da je Andrić zamolio Gustava Krkleca da prenese njegovu poruku Anti Paveliću da bi se želio preseliti iz Beograda u Zagreb 1941. godine i ući u diplomatsku službu NDH-a, no prema Krklecu, Pavelić je to odbio.[145]

S druge strane, postoje memoari da je ustaški čelnik Ante Pavelić u razgovoru s Miroslavom Krležom u rujnu 1943. godine u Zagrebu naveo da je Andrić bio čovjek od povjerenja srpskoga Dvora, ali da drži kako je „Andriću mjesto u Hrvatskoj".[146] Dodao je da se „ne smije zaboraviti da je Andrić katolik", te pita Krležu što misli bi li se Andrić odazvao pozivu Matice hrvatske.

Krleža u tome zapisu odgovara da je za Andrića „jedva nešto načuo" te da „kao kajkavac mislim da vi sigurno bolje znate poznajete Andrićeve i Kulinove strane". Pritom je naveo da je Andrić vjerojatno bio katolik u Travniku i Višegradu, „ali u kraljevskoj

[144] Čović, Marko. 1975. *Nejugoslavenska Jugoslavija i Hrvati*. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona – München. 416–420.
[145] Nikolić, Vinko. 1967. *Pred vratima domovine – susret s hrvatskom emigracijom 1965.* (knjiga druga). München. 83. Pretisak: Art studio Azinović, Zagreb, 1995.
[146] Žigrović, Mladen. 1986 *U žitu i kukolju*. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona – München. 425–426. Dva susreta Pavelića i Krleže u Banskim dvorima ujesen 1943. godine prepričao je Branko Rukavina, pripadnik Pavelićeva osiguranja, a zapisao publicist u emigraciji Mladen Žigrović. Nakon što je Krleža bio uhićen tri puta 1941. godine za vrijeme NDH-a, pa puštan na slobodu, Pavelić je u razgovorima s njim u rujnu i listopadu 1943. nudio Krleži mjesta intendanta HNK-a ili predsjednika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, odnosno položaj ravnatelja novoga povijesno-znanstvenog Instituta. Krleža se ogradio od svih ponuda – M. Žigrović, *n. dj.*, 436–437.

prijestolnici, u ambasadorskom Beogradu kao ekscelencija, ministar, eh, tu se je, valjda, krstio s tri prsta, postao pravoslavac. Dapače, i prota Jovan".

Istu je situaciju mnogo godina kasnije opisao Rajko Glibo, koji navodi da je pak Mile Budak na navodnu Andrićevu ponudu odgovorio: „Što će nam ta Jugoslavenčina."[147]

Ovdje je zanimljiva politička analogija kako je, jednako kao Ivo Andrić, i Ante Pavelić tražio suradnju s Mussolinijem i Hitlerom u ostvarenju svojih ciljeva: njih dvojicu nije politički razdvajao odnos prema nacizmu, nego odnos prema Jugoslaviji. Na koncu, Hitler je i Pavelića i Andrića odlikovao *Velikim križem Reda njemačkog orla.*

Andrić: „Draža Mihailović je naš novi Karađorđe"

Andrić provodi Drugi svjetski rat u Nedićevoj Srbiji, gdje je u početku simpatizirao Dražu Mihailovića, svjedoči dokument u kartoteci Saveza komunista Jugoslavije. U karakteristikama koje su o Andriću izradile komunističke vlasti nakon rata navodi se da je „on smatrao da njegovo rodoljublje zahtijeva lojalnost i odanost kralju i kraljevskoj vladi. Andrić je dugo vremena vjerovao da su takozvane nacionalističke snage s Dražom Mihailovićem one koje se trebaju nalaziti na čelu oružanog sukoba s Nijemcima".[148] Prenesena je i ocjena srbijanskoga književnika i člana KPJ-a Marka Ristića, koji je u sklopu pisanja Andrićevih karakteristika iznio kako je „Andrić s odobravanjem i divljenjem primio prve vesti o ustanku u Srbiji... ali ne ostajući slijep pred činjenicama, on postupno uviđa da su te snage, s Dražom

[147] Glibo, Rajko. 1997. *Domoljublje i 'otpadništvo' Ive Andrića*. Rijeka. 57.
[148] Dušan Glišović, 847–848.

Mihailovićem, izdajničke, i pošteno revidira izvesne svoje zablude i iluzije".[149]

Jednako tako izvori i memoari iz srpskih emigrantskih krugova potvrđuju navode iz arhiva KPJ-a o Andrićevu podupiranju četničkoga vođe Draže Mihailovića. Predsjednik *Srpske akademije nauke i umetnosti* Aleksandar Belić u vrijeme Drugoga svjetskog rata prenosi da mu je u Beogradu Ivo Andrić izjavio: „Draža Mihailović je naš novi Karađorđe."[150]

Također, šef kabineta emigrantske kraljevske Vlade u Londonu, diplomat Kosta Pavlović, navodi da je član Dražina Centralnog nacionalnog komiteta iz inozemstva Mladen Žujović tajno dolazio u Beograd, gdje je 1943. godine viđao Andrića koji je u Dražinu komitetu u Beogradu (Centralni nacionalni komitet bio je najviše političko tijelo koje je osnovao četnički vođa Draža Mihailović na Ravnoj Gori u kolovozu 1941. godine kao političko tijelo Jugoslavenske vojske u otadžbini, gerilske organizacije četnika u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Imala je potporu angloameričkih Saveznika do Teheranske konferencije 1943. godine, kada je savezничка potpora Jugoslavenskoj vojsci u otadžbini preusmjerena na Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije).

Andrić je članu nacionalnoga komiteta Žujoviću prenio i poruku za Dražu Mihailovića kako podupire njegovu borbu zato da „crvena kuga ne zavlada Srbijom",[151] a u tome razdoblju redovito posjećuje i prof. Dragoslava Stranjakovića, člana Dražina centralnog komiteta. Procjenjuje se da Andrić u to doba podupire ravnogorski četnički pokret za koji smatra da brani jugoslavenstvo, ali

[149] Ocjena Marka Ristića i prenesena svjedočenja iz srpskih emigrantskih krugova o Andriću objavljeni su u prikazu autora Ivana Miladinovića u političkome tjedniku *Pečat-list slobodne Srbije* 22. svibnja 2020., dostupno na: http://www.pecat.co.rs/2020/05/stranac-u-sopstvenom-zivotu/
[150] Navedeni članak Ivana Miladinovića u tjedniku *Pečat-list slobodne Srbije* 22. svibnja 2020.
[151] Svjedočenja i zapisi iz srpskih emigrantskih krugova o Andrićevu simpatiziranju četničkoga pokreta početkom Drugoga svjetskog rata objedinjena su u knjizi: Peković, Ratko; Kljakić, Slobodan. 2012. *Angažovani Andrić 1944. - 1954.* Izdanje: Službeni glasnik. Beograd. 24–29.

je to stajalište s vremenom napustio i stao uz pobjedničko jugoslavenstvo komunističkoga pokreta.

Inače, u posmrtno objavljenim zapisima, *Sveske*, Andrić prenosi anegdotu kako se Titu, koji je došao kod Draže Mihailovića na pregovore tijekom rata, jela gibanica koju nije dobio, te da je Titu na koncu bilo žao što ih je prozvao *gibaničarima*, jer su ga na pregovorima četnici ponudili samo kavom.[152]

Tijekom rata Andrić je svakoga 6. rujna, na rođendan kralja Petra II., u svečanome odijelu odlazio u crkvu na bogoslužje za sretan i dug kraljev život, navodi Marko Ristić u razgovoru s Krležom.[153]

Razdoblje Drugoga svjetskog rata Andrić uglavnom provodi pišući u Beogradu, gradu koji su među prvima u Europi nacisti označili kao *Judenfrei*. U lipnju 1942. godine zapovjednik GESTAPO-a za Srbiju, *Emanuel* Schäfer, konstatirao je da je „Beograd jedini veći grad u Europi očišćen od Židova i tako postao *Judenfrei*".[154] U kolovozu 1942. godine šef vojne uprave za Srbiju, nacistički general Harald Turner, piše u izvješću njemačkomu vojnom zapovjedniku za jugoistok Europe Alexanderu Löhru kako je „Srbija zemlja u kojoj je pitanje Židova i Cigana riješeno".[155]

Ipak, nakon završetka rata Andrić piše pripovijetku *Bife Titanik* o holokaustu nad Židovima koju smješta isključivo na područje djelovanja ustaškoga režima u NDH-u, u Sarajevo, gdje ustaša maltretira i ubija židovskoga vlasnika gostionice (Emir Kusturica po toj je pripovijetki snimio jedan od svojih prvih filmova *Bife Titanik*). Naravno da je na piscu slobodan odabir područja opisa holokausta, no Andrić je živio u stanu u dijelu Beograda gdje su se, po svjedočenju stanovnika, mogle vidjeti svakodnevne deportacije i nasilje nad Židovima tijekom Drugoga svjetskog rata.

[152] Ivo Andrić, *Sveske*, 66.
[153] Čengić, Enes. 1985. *S Krležom iz dana u dan – Trubač u pustinji duha*. Globus. Zagreb. 143.
[154] Štefan, Ljubica. 1996. *Srpska pravoslavna crkva i fašizam*. Zagreb. 234.
[155] Lj. Štefan, 234.

ANDRIĆEVI POZNATI POVIJESNI ROMANI I PRIPOVIJETKE U KOJIMA UGLAVNOM NE POSTOJE RIJEČI HRVAT I HRVATSKA

U najpoznatijim Andrićevim povijesnim romanima i pripovijetkama uglavnom se ne spominje riječ Hrvat, niti Hrvatska, uz rijetke iznimke. Usredotočen na povijest jugoistočne i srednje Europe, Andrić u svojoj književnosti Hrvate naziva „Ličanini, Slavonci, Dalmatinci, Bosanci, Dubrovčani, Hercegovci", a u *Travničkoj kronici* pojavljuju se „Splićanin" i „dva Sinjanina". Pritom pripadnike srpskoga naroda s područja Like, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine dosljedno naziva Srbima. Bosanske Muslimane naziva Turcima do 1878. godine, a potom koristi izraz muslimani.

U galeriji naroda u Andrićevim romanima i pripovijetkama pojavljuju se Poljaci, Austrijanci, Česi, Židovi, Mađari, „ Švabe", Talijani – uvijek Turci i Srbi – dok se rijetko navode Hrvati na području srednje i jugoistočne Europe čija povijesna zbivanja opisuje Andrić.

U njegovu sveukupnom književnom opusu od više od 2000 stranica iznimke su kratko ukazanje Hrvata u skupini doseljenih „stranaca" u Bosnu koji su došli s austrijskom vojskom u romanu *Na Drini ćuprija*, uz kasnije spominjanje u kontekstu ujedinjenja sa Slovencima i Srbima, te tri manje poznate pripovijetke i roman *Gospodica*. U njemu su nakratko navedeni

„Hrvati, Slovenci, Dalmatinci", austrijski oficir Hrvat, obiteljski odnos kod dvoje likova i list *Hrvatski dnevnik*. U spomenute tri pripovijetke, *Ljubav u kasabi*, *Tri dečaka* i *Svečanost*, navodi se hrvatska plemićka obitelj, zatim u drugoj priči objavljenoj nakon Drugoga svjetskog rata izraz „zagrebački prevod za hrvatsku katoličku mladež", te u trećoj pripovijetki *Svečanost* o činovniku u austrijskoj administraciji čiji je otac bio viceadmiral, „i da nije bio Hrvat, dospio bi i do najvišeg položaja".

U posmrtno objavljenomu romanu *Omerpaša Latas* pojavljuje se slikar Vjekoslav Karas iz Karlovca koji dolazi u Travnik portretirati Omerpašu Latasa, a slikar, kako prenosi Andrić, dolazi „iz Njemačke". U nastavku romana navodi se da Karas ipak dolazi iz Hrvatske i njegovo podrijetlo, a kojemu je put u Bosnu predložio Ivan Kukuljević, „načelnik Društva za hrvatsku povjesnicu". I to je sve što je od Hrvata, uz neke eseje i studentske recenzije, ikad spomenuo Andrić u svojih nekoliko tisuća stranica povijesnih pripovijetki i romana.

Jednako se tako rijetko u Andrićevu sveukupnom književnom opusu pojavljuje riječ Hrvatska, osim kod višegradskoga kotarskog predstojnika, „rodom iz Hrvatske", koji ne sprečava progon Srba nakon Sarajevskoga atentata u romanu *Na Drini ćuprija*, usputni spomen Hrvatske u romanu *Travnička kronika* i postumno objavljenima *Omer-paša Latas* i priči *Cirkus*, te spominjanje NDH-a u poslijeratnoj pripovijetki *Zeko*.[156]

Etnički Hrvat po rođenju, Ivo Andrić koji je odškolovan hrvatskim stipendijama *Hrvatskog kulturnog društva Napredak* u gimnaziji, te potom na sveučilištima, uglavnom nije spominjao

[156] Kuriozitet je da je u Andrićevu odlomku pod naslovom *Pre nesreće*, objavljenomu 1952. godine, izostavljena riječ Hrvatska, a da je u njegovu radnom fasciklu to razrađeno poglavlje posmrtno objavljeno pod novim imenom u kojemu se nalazi izraz: „Porodica je bila plemićka, poreklom negde iz Hrvatske." Tu je istu rečenicu Andrić 1952. godine prenio kao: „Porodica je bila plemićka i neodređenog slovenskog podretla." Usporediti odlomak *Pre nesreće* iz 1952. godine u zbirci *Ivo Andrić, Priča o vezirovom slonu i druge odabrane*, Konzor, Zagreb, 2005., te postumno objavljeno izdanje iz 2017. godine, *Ivo Andrić, Na sunčanoj strani*, Akademska knjiga, Novi Sad (priredila Žaneta Đukić Perišić), poglavlje *Prokleta istorija*, 141., gdje se kasnije u Andrićevu rukopisu odlomka pojavljuje lik kao „hrvatska budala".

riječ Hrvat čak ni kada je pisao o razdoblju nakon austrougarske okupacije BiH 1878. godine.[157]

Zoran je primjer u romanu *Na Drini ćuprija* kada Andrić opisuje 1908. godinu: „U Sarajevu su osnivane verske i nacionalne stranke i organizacije, srpske i muslimanske".

Nigdje, međutim, Andrić ne spominje osnivanje hrvatskih vjerskih i nacionalnih stranaka i pjevačkih društava u tome razdoblju, premda službeni podatci navode sljedeće: čim je austrougarska okupacijska uprava ukinula zabranu javne uporabe hrvatskoga imena, kao i srpskoga – dotad, naime, nije bilo dopušteno čak ni pjevačkim društvima hrvatsko nazivlje, zastava ili hrvatski grb – godine 1898. osniva se *Hrvatsko pjevačko društvo Trebević* u Sarajevu[158], gradu gdje Andrić nekoliko godina kasnije pohađa gimnaziju.

[157] Zanimljivo je povijesno svjedočenje fra Grge Martića kako su Bosna i Hercegovina došle pod Austro-Ugarsku na Berlinskome kongresu 1878. godine. Naime, austrougarski ministar Andrassy poslao je u Sarajevo brzojav austrijskomu generalnom konzulatu da više strana na Berlinskome kongresu radi na tome da se Bosna priključi Srbiji, te da „srpski agenti i prijatelji hoće da dokažu da nijedan element naroda u Bosni, ni Turci, ni Srbi, ni katolici, neće Austrije". Fra Grgo Martić potom je uputio izjavu u kojoj stoji: „Pošto se glasa i čujemo da Srbija ište Bosnu za se, mi katolici uopće protiv toga ustajemo, budući da Srbija iza 70 godina svoje uprave u svojoj zemlji nije napredovala, a drugo osobito, što je tako intolerantna prema katoličanstvu, da dosad nije dopustila izgraditi nijednu katoličku crkvu, nego i sada u Beogradu tiha se sveta misa služi u jednoj sobi u konzulatu austrijskom. Zato prosvjedujemo." Berlinski je kongres nakon pročitanoga brzojava fra Grge Martića donio zaključak o predavanju Bosne na upravu austrijskoj monarhiji. Potom na jednome prosvjednom skupu u Sarajevu „neki Dalmatinac Stevo Petranović upita Turke glasno: 'A znate li tko je predao Bosnu Austriji? Nitko drugi nego fra Grga Martić' i pročita neki dopis iz srpskih novina". Nakon toga izbili su nemiri u gradu, a fratar se skrio u francuskome konzulatu gdje je dočekao ulazak austrijske vojske u Sarajevo (Fra Grgo Martić, *Zapamćenja*, 356–366.). Inače, u ranijem razdoblju, koje je prethodilo Berlinskomu kongresu, bosanski su franjevci shvaćali ilirski pokret kao nastojanje za oslobođenjem od osmanske vladavine, a fra Julijan Jelenić prenosi tadašnji pijev „do dva, do tri dana, eto nama Jelačića bana". Naime, 1848. godine, kada se hrvatski ban Jelačić nalazio na vrhuncu svoje slave, u *Novinama dalmatinsko-hervatsko-slavonskim* objavljen je dopis iz Bosne: „bratja bosansko-hervatska u okovih divljih azijatskih okrutnikah pište i jadikuju, te pozivlju i mole austrijske Hrvate da im se smiluju i da ih oslobode." Jelenić ocjenjuje da je ilirstvo i jugoslavenstvo počelo nestajati nakon što su „Srbi otvoreno pokazivali da im nije stalo do kompromisa nego do obnovljenja Dušanova carstva". J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, II., 210–213.

[158] Opširnije o osnivanju hrvatskih udruga u BiH kod: Đaković, Luka. 1985. *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata do otvaranja Sabora 1910.* Zagreb.

Hrvatsko kulturno društvo Napredak u BiH, koje je dodjeljivalo stipendije Ivi Andriću, osnovano je 1902. godine, a imalo je podružnicu i u Višegradu gdje je Andrić završio osnovnu školu. Prva hrvatska politička stranka u BiH, *Hrvatska narodna zajednica*, osnovana je 1906. godine.

Isto tako, a prije dolaska Austrije, u župi Dolac pokraj Travnika, gdje je, po nekim navodima, rođen Ivo Andrić, u osnovnoj školi časnih sestara milosrdnica u službenome školskom izvješću iz 1874. godine navodi se kao obvezni predmet u prvome razredu „početno čitanje iz hrvatskog jezika", dok je u sarajevskoj realnoj školi fra Grge Martića hrvatski jezik bio obvezan od osnivanja škole 1865. godine.[159]

Međutim, Andrić, kada opisuje osnivanje raznih nacionalnih udruga, u romanu *Na Drini ćuprija* spominje samo „srpsku, muslimansku i jevrejsku". Dakako da je to sve bilo poznato i Ivi Andriću kao izravnomu sudioniku vremena, no on kojega su više od desetljeća othranile hrvatske stipendije *Napredka* uopće ne navodi u svojemu povijesnom romanu *Na Drini ćuprija* osnivanje hrvatskih udruga i stranaka koje kao da nisu postojale.

Bitno je ovdje podsjetiti na činjenice u kontekstu popularne pogreške kod dijela političkih promatrača koji smatraju da je navodno Austro-Ugarska dolaskom u BiH Hrvatima donijela i ime. Naime, za vrijeme uprave Benjamina Kallaya (1882. – 1903.) u BiH zabranjena je bila uporaba pridjeva hrvatski, kao i srpski, u nazivima kulturnih ustanova, političkih udruga, pjevačkih i umjetničkih društava, te je službeno protežirano bošnjačko ime. Mađari su se politički pozivali na svoje državno pravo da se Bosna podvrgne kruni sv. Stjepana jer je Rama (Bosna) povijesno ulazila u ugarsku kraljevsku titulu.

Kallay je želio prekinuti nacionalne i kulturne povezanosti Hrvata u BiH s Hrvatskom, kao i bosansko-hercegovačkih Srba sa Srbijom, te ustanoviti bosansku posebnost i stvoriti novu naciju

[159] J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, II., 346., 357.

Bošnjaka. On je kao upravitelj računao da će s tom idejom kod muslimana u BiH potisnuti tursku državnu ideju i osmansku tradiciju. U početku austrougarske okupacije BiH vlastima je bilo bitno pridobiti naklonost veleposjedničkoga feudalnog sloja begovata u BIH. Projekt unitarizacije i bošnjaštva još je za Kallayeva mandata doživio potpuni neuspjeh, a pred kraj njegova upraviteljskog razdoblja nacionalne su zajednice uspjele registrirati svoje udruge s nacionalnim imenima.

Razlog zbog kojega Andrić uglavnom ne spominje Hrvate u svojim najpoznatijim povijesnim romanima i pripovijetkama moguće je tumačiti političkim i književnim temeljnim utjecajem Vuka Karadžića, o kojemu je Andrić napisao šest panegiričnih eseja. Govoreći o osobama koje su najviše utjecale na njega u njegovu književnom radu, Andrić je naglasio: „Ja bih mirne duše mogao reći: to su Vuk i Njegoš. Nemojte nikad prestati družiti se s njima. Ja sam jezik učio kod Vuka, Njegoša i iz narodnih pjesama. Sve prijatelje možete izgubiti, ali Vuka i Njegoša nikako! Vuk Karadžić centralna je ličnost srpske književnosti 19. stoljeća, jezični reformator, Vuk je najbolja glava od svih Srba."[160]

Upravo je prigodom svoga primitka u redovno članstvo *Srpske akademije nauka i umetnosti* Andrić održao pohvalno pristupno predavanje o Vuku Karadžiću. Bitno je ovdje podsjetiti da je Vuk Karadžić u svome eseju *Srbi svi svuda* (1849.) naglasio da su „svi štokavci Srbi", a Hrvate smatra „Srbima rimskog zakona", te ih naziva „Dubrovčani", „Slavonci", „Dalmatinci", „Bosanci (ili Bošnjaci)", „Bunjevci", „Šokci" i „Latini".[161] Esej *Srbi svi i svuda* Vuk Stefanović Karadžić objavio je 1849. godine u Beču kao dio svoje knjige *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona.*

Andrić u svojim romanima Hrvate uglavnom naziva upravo onako kako ih opisuje navedeni Karadžićev esej: „oni zakona rimskoga sami sebe ili zovu po mjestima u kojima žive npr. Slavonci,

[160] Ljubo Jandrić, *Sa Ivom Andrićem*, 116., 186.
[161] https://www.rastko.rs/filologija/vuk/vkaradzic-srbi.html

Bosanci (ili Bošnjaci), Dalmatinci, Dubrovčani, itd. [...] samo je onima Rimskog zakona još teško Srbima nazivati se, ali će se po svoj prilici i tome malo po malo naviknuti, jer ako neće da su Srbi, oni nemaju nikakvog narodnog imena."

ANDRIĆEVO NACIONALNO IZJAŠNJAVANJE

Premda etničkoga hrvatskog podrijetla, Ivo Andrić od 1918. godine i osnivanja Kraljevine SHS-a službeno se izjašnjavao kao Srbin. Jedino razdoblje kada se formalno izjašnjavao Hrvatom bilo je u gimnazijskim danima dok je primao stipendije *Hrvatskog kulturnog društva 'Napredak'* za pohađanje gimnazije u Sarajevu od 1903. godine, te na prijavnici za studij u Zagrebu i kasnije u Krakovu, kada se iznova upisuje uz stipendiju spomenutoga hrvatskog društva.

Tijekom studija pjesme su mu uvrštene u *Mladu hrvatsku liriku* koja je tiskana u Zagrebu, gdje mu je kasnije objavljena i lirska proza *Ex Ponto* (1918.)[162], te *Nemiri* (1920.). To su jedina djela koja je Andrić napisao na hrvatskome jeziku. Zanimljivo da Andrić kasnije nikad nije dopustio da se djela *Ex Ponto* i *Nemiri* tiskaju za njegova života, čak niti u *Sabranim djelima*.

U kontekstu kasnijih tumačenja da je Andrić bio neprihvaćen ili odbačen u književnome Zagrebu toga doba, činjenice potvrđuju suprotno – sve što je Andrić ponudio za objavu bilo mu je tiskano u Zagrebu, jer je tada pisao samo lirsku prozu. Naime, Andrić u to doba uopće nije ni pisao romane i pripovijetke, a prvi je roman na-

[162] Lirska proza *Ex Ponto* pisana je u vrijeme dok je Andrić boravio u austrijskome istražnom zatvoru, a naslovljena je prema Ovidijevim elegijama iz prognanstva na crnomorskoj obali (*Epistulae ex Ponto*). Budući da je jedan od razloga Andrićeva zatočenja bila njegova pjesma sa zazivom „Kad će doći kraljeve vojske", on je pronašao sličnost u povijesnome događaju kada je car August zbog napisane pjesme prognao rimskoga pjesnika Ovidija na crnomorsku obalu gdje su nastale njegove poslanice *Epistulae ex Ponto* – zemljopisno ime crnomorskoga područja po grčkome nazivu Pontos Euxeinos.

pisao tek 23 godine nakon odlaska iz Zagreba – *Travničku kroniku* 1942. godine u Beogradu.

Srbijanski književnik Miloš Crnjanski svjedoči o svojim susretima s Andrićem u njegovu studentskom razdoblju u Zagrebu, gdje je Andrić „imao mnogo uspjeha", a zbog svoga slabog zdravlja bio „skoro mažen".[163]

Stoga su naknadne optužbe spram Zagreba imale jugoslavensku političku pozadinu, jer je Andrićev prelazak u Beograd imao karijeristički razlog s obzirom na njegov političko-diplomatski uspon u vrijeme dinastije Karađorđevića.

Nakon odlaska u Beograd Andrić odabire isključivo srpsko političko, nacionalno i kulturno usmjerenje, pri čemu u pisanju s vremenom usvaja srpski jezik i ekavicu. Čim je postojala mogućnost za posao u Kraljevini SHS-a, sustavno se počeo izjašnjavati Srbinom i pisati ćirilicom. Molbu za prijam u diplomatsku službu Kraljevine SHS-a piše ćirilicom, a u prijamnom ispitu na pitanje o nabrajanju *srpskih država*, Ivo Andrić, kako je već spomenuto, navodi Bosnu, Crnu Goru i Republiku Dubrovačku.

Svjedoci vremena, Andrićevi prijatelji i suradnici, potvrđuju njegov nacionalni odabir: dubrovački književnik Ivo Vojnović prenosi ujesen 1918. godine u pismu bratu kako je pisac *Ex Ponta*, „mladi katolički Srbin iz Bosne, idealni mladić, Ivo Andrić".[164]

Andrić kategorički odbija poziv na sudjelovanje u zagrebačkome objavljivanju *Antologije novije hrvatske lirike* 1933. godine, navodeći u svome pisanom očitovanju da se antologija ne može ograničiti na jedno „pleme": „Ne izgleda razumljivo i opravdano da se danas izdaje jedna antologija ograničena na jedno pleme"[165] (Međutim, kada mu se iste godine ponudila mogućnost međunarodne afirmacije, Andrić nije odbio da mu se pripovijetka objavi u

[163] Crnjanski, Miloš. 1983. *Eseji*. Nolit. Beograd. 71.
[164] *Pisma Iva Vojnovića*, knjiga druga, Matica hrvatska, ogranak Dubrovnik, 2009., 273.
[165] Ljubo Jandrić, *Sa Ivom Andrićem*, 104–105.

antologiji hrvatskih pripovjedača na francuskome jeziku ili lirika u antologiji *Kroatische Dichtung*, 1933.).[166]

S druge strane, Andrić je u tome razdoblju objavljivao svoje pripovijetke u Srpskoj književnoj zadruzi, a kasnije je bio jedan od inicijatora i član uredničkoga odbora biblioteke *Srpska književnost u sto knjiga* u izdanju Matice srpske 1957. godine. Očito je odustao od ograničavanja izbora na „jedno pleme".

Iznova je Matica hrvatska pokušala 1947. godine u Zagrebu objaviti Andrićeve izabrane pripovijetke, međutim, knjiga je zbog izdanja na hrvatskome jeziku morala biti povučena iz tiska zbog Andrićeve intervencije. Naime, on je oštro prosvjedovao što su mu srpske riječi iz njegovih pripovijetki prevedene na hrvatski jezik, pa je tražio da se u njegovim djelima ne smije pisati „kršćanin", nego „hrišćanin", da mora biti „vazduh", a ne uzduh, „uslov", a ne uvjet, i slično.[167] Matica hrvatska potom je tiskala njegove pripovijetke na srpskome jeziku.

Već je ranije navedeno kako je jugoslavenski premijer Milan Stojadinović, s kojim je Andrić blisko surađivao u razdoblju od 1935. do 1939. godine, u svojim memoarima prenio da je Andrić bio „Srbin, katoličke vjere".[168]

U Berlinu 1940. godine Andrić upoznaje poznatoga filozofa Carla Schmitta, njemačkoga pravnika i apologeta nacionalsocijalizma, koji je naveo: „Razgovarao sam s jednim Jugoslavenom, srpskim pjesnikom Ivom Andrićem koga mnogo volim. Taj Srbin mi je ispripovjedio priču uzetu iz mitova njegovog naroda, o Marku Kraljeviću, srpskom legendarnom junaku."[169]

Andrićeva identifikacija sa srpskom nacionalnom idejom i usredotočenost na kosovski zavjet zorno se ocrtavaju u njegovu eseju *Njegoš kao tragični junak kosovske misli* koji je tiskan 1935. godine u *Srpskom književnom glasniku*. „Ova je drama počela na Kosovu",

[166] Krešimir Nemec, 51.
[167] Krešimir Nemec, 71.
[168] Stojadinović, Milan. 1970. *Ni rat, ni pakt*. Otokar Keršovani. Rijeka. 514.
[169] Karaulac, Miroslav. 2008. *Andrić u diplomatiji*. Beograd. 66–67.

ističe Andrić u prvoj rečenici svoga eseja u kojemu se poistovjećuje sa srpstvom Njegoša te ističe kako su vođene „naše borbe za oslobođenje – od Karađorđa pa do najnovijih vremena".[170] Pritom je u navedenome eseju Andrić teološki izbrojio kako se riječ „Kosovo" – pokraj riječi „Bog" – najčešće spominje u *Gorskom vijencu*. Kosovo u takvome konceptu ima ulogu biblijske žrtve i mučeništva. Zaključno uspoređuje Njegoša sa starozavjetnim prorokom Jeremijom: za Andrića je Njegoš *Jeremija Kosova* koji se zalaže za ostvarenje *Obilićeve misli*.

U svojim pripovijedanjima Andrić i inače ima snažno političko uporište u Kosovu. Tako, primjerice, u pripovijetki *Priča o kmetu Simanu* za Andrićeva kmeta Simana austrijski je sud *malo Kosovo*, a kada mu kažu da je i jedan Srbin član sudskoga vijeća u BiH koje odlučuje o Simanovoj parnici, Siman će odgovoriti: „Srbin je bio i Vuk Branković, pa izdade cara na Kosovu." A kakve bi zapravo veze uopće imali stanovnici na području BiH potkraj 19. stoljeća s bitkom na Kosovu koja se dogodila prije 500 godina. I Hrvati su, primjerice, imali nekoliko bitaka protiv Osmanlija, na Krbavskome i Mohačkome polju, Bitku kod Sigeta, ali Ivo Andrić po standardnome političkom srpskom obrascu u svojim pripovijetkama naglašava isključivo samo kosovsku bitku i kontekstualizira je u sadašnjost.

Andrićevi dokumenti o nacionalnome izjašnjavanju

I nakon 1945. godine i pada dinastije Karađorđevića Ivo Andrić se službeno izjašnjava kao Srbin u zahtjevu za izdavanjem osobne iskaznice (1951.), u prijavi za stupanje u Savez komunista Jugoslavije (1954.), kao i u Matičnoj knjizi vjenčanih (1958.).

[170] Andrić, Ivo. 1981. *Umetnik i njegovo delo*. Sabrana djela (knjiga trinaesta). Sarajevo. Esej: *Njegoš kao tragični junak kosovske misli*, 9–32.

Osobna iskaznica Ive Andrića.

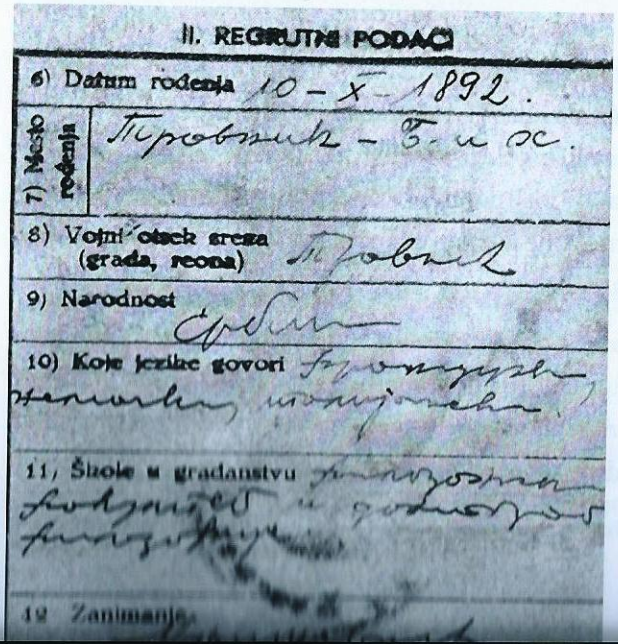

Vojna knjižica.

ИЗВОД

ИЗ МАТИЧНЕ КЊИГЕ ВЕНЧА

Народног одбора отп. Стари Град, среза Београд републике

СТРАНА 333

821 Текући број	27 (двадесетседми) септембар 1918 год. Београд дан, месец и година склапања брака место склапања брака	
	Женика	Невесте
Породично и рођено име	Андрић Иван	Бабић Милица
Раније брачно стање	нежењен	удова
Дан, месец и година рођења	9. октобар 1892	2. септембар 1909
Место рођења (срез)	Травник	бос. Шамац ц. брчко
Држављанство	ФНР	
Народност	Српска	

Vjenčani list.

Ovdje je ključno naglasiti da je temeljno pravo svake osobe slobodno izjašnjavanje o odabiru svoje nacionalne pripadnosti. No Andrić je prihvatio onaj politički koncept jugoslavenstva s dominantnom ulogom Srbije i ideje velikosrpstva koja teritorijalno obuhvaća susjedne zemlje.

Andrić nema u nacionalnome smislu *višepripadni* ili *izmješteni*, odnosno neki eterični identitet koji bi se izdizao iznad definiranih nacionalnih identiteta, nego je u svakome službenom izjašnjavanju nakon 1918. godine sebe definirao pripadnikom srpskoga naroda.

Andrić o smjeni Savke i Tripala 1971. godine

Kada su na 21. sjednici Predsjedništva CK Saveza komunista Jugoslavije u Karađorđevu 1971. godine smijenjeni Savka, Tripalo i ostali čelnici iz vrha Saveza komunista Hrvatske, te kada su tom sjednicom ojačane unitarističke snage u Jugoslaviji, Ivo Andrić izjavljuje: „Ima nešto što me je i kao čoveka i pisca obradovalo iz dna duše: to je ova sednica Centralnog komiteta (u Karađorđevu). Celim sam srcem bio na toj sjednici.“[171]

U tome je razdoblju uslijedilo i javno obraćanje hrvatskoga književnika Petra Šegedina pod naslovom *Pismo iz 1972.*, koji je, nakon Andrićeva dopuštenja da se 1971. godine ponovno objavi pripovijetka *Pismo iz 1920.*, postavio pitanje Andriću: „Niste li, napuštajući nacionalnu grupu u kojoj ste se rodili i jedno vrijeme priznavali svojom, te prilazeći drugoj, dirnuli upravo u onaj skriveni fond mržnje o kojem govori Max Levenfeld, i to tako dirnuli da ste onaj ‘fond mržnje’ kojemu ste prišli, pojačali, ohrabrili, a onaj drugi što ste ga napustili, još više ogorčili, dakle na drugi način ste tako povećali jaz umjesto da ga smanjite?“[172]

Ranije je na sjednici Matice hrvatske u Zagrebu u studenome 1970. godine Šime Đodan spomenuo Ivu Andrića među onima koji su se odrekli svoga naroda, te da se stvorila klika koja se u Jugoslaviji formirala u orjunaše.

Andrić je potom skupinu oko Matice hrvatske, uključujući i Đodana, koji je tada bio član SKJ-a i kao partizan ranjavan tijekom Drugoga svjetskog rata, stavio u skupinu „kleroustaša“. U reagiranju je

[171] Ljubo Jandrić, *Sa Ivom Andrićem*, razgovor s Andrićem od 7. prosinca 1971., 115.

[172] Šegedin, Petar. 1997. *Biti...* Naklada Društva hrvatskih književnika. Zagreb. Šegedin je bio urednik Matice hrvatske 1947. godine kada je Andrić zahtijevao da se povuku iz prodaje njegove pripovijetke na hrvatskome jeziku u izdanju Matice hrvatske. Kasnije je Šegedin radio kao savjetnik za kulturu u jugoslavenskome veleposlanstvu u Parizu 1956. godine, gdje se susreo s Andrićem kojemu je tada na francuski jezik prevedena *Travnička kronika*.

Andrić zapravo potvrdio svoju političku orijentaciju: „To je okrutno i podgrejano groznim namerama kleroustaša. Ja sam bio za jugoslovenstvo još onda kad je Austro-Ugarsku trebalo oterati s našeg ognjišta... ja sam za jugoslovenstvo bio i 1941. kada je Komunistička partija Jugoslavije u sve, pa i u to, unela marksističko shvatanje."[173]

Andrić i Stepinac

U povodu imenovanja Alojzija Stepinca kardinalom 1952. godine, Ivo Andrić objavljuje prosvjednu izjavu: „Ne iznenađuju izrazi ogorčenja koji dolaze iz raznih krugova i s raznih strana naše zemlje, povodom imenovanja bivšeg zagrebačkog nadbiskupa za kardinala. Jer taj gest je, prirodno, morao pozlijediti mnoge rane. Tim zločinima viša katolička hijerarhija ne samo da se nije oduprla nego ih je dobrim dijelom i sama provodila ili pomagala. Narodi nove Jugoslavije, združeni u moćnu, miroljubivu radnu i borbenu zajednicu odlučni su da od takvih zabluda i zločina, brane sebe i svoje potomstvo."[174]

U godini kada je papa Ivan Pavao II. proglasio Alojzija Stepinca blaženikom, u Srbiji je 1998. godine objavljeno svjedočenje beogradske slikarice Leposave Bele Pavlović koja je navela da je tijekom Drugoga svjetskog rata Ivo Andrić na osobnu inicijativu otišao na beogradsku policiju i zatražio da mu se u rubrici vjeroispovijest, umjesto katolička, napiše da je „bez vjere", želeći se na taj način distancirati od hrvatskoga katolicizma.

Pritom je, po njezinu svjedočenju, Andrić izjavio: „Gospodinu Stepincu bilo je dovoljno da nedeljom, pri održavanju mise, gore sa amvona, kaže samo tri reči. Nijedna vlas ne bi nedostajala ni na jednoj srpskoj glavi. Ali gospodin Stepinac nije našao za vredno da te

[173] Ljubo Jandrić, *Sa Ivom Andrićem*, 102–103.
[174] *Sveske zadužbine Ive Andrića*, Sveska 32., Beograd, 2015., 9.

tri reči izgovori. A ja u ovim vremenima ne mogu pripadati jednoj religiji, na čijem čelu se, u mojoj zemlji, nalazi jedan Stepinac."[175]

Budući da je Andrić kasnije objavio i prosvjednu izjavu u povodu imenovanja Stepinca kardinalom, bitno je podsjetiti na nekoliko činjenica potkrijepljenih arhivskim dokumentima. Pregled koji slijedi važan je i u kontekstu aktualnoga procesa osporavanja kanonizacije Stepinca.

Dok je Andrić bio visoki dužnosnik jugoslavenske kraljevske vlade 1938./1939. godine i opravdavao njemačku vanjsku politiku u listu *XX vek*, Stepinac osniva 1938. godine Društvo za pomoć izbjeglim katolicima i Židovima s područja Austrije i Njemačke pred naletom nacizma te organizira prikupljanje pomoći prognanicima koji se nalaze u Kraljevini Jugoslaviji.[176] Iste godine, 1938., održava javno objavljenu propovijed katoličkoj akademskoj mladeži s osudom rasističke teorije i kulta naroda kao modernoga rasizma.[177] GESTAPO u Grazu piše 1939. godine prijavu nacističkoj Službi sigurnosti: „Neprijateljski raspoložen prema Nijemcima, hrvatski nadbiskup Alojzije Stepinac utemeljio je Akciju za pripomoć izbjeglicama iz Reicha."[178]

U pismu ministru unutarnjih poslova NDH-a Andriji Artukoviću u svibnju 1941. godine Stepinac prosvjeduje protiv protuždovskih zakona te ističe da se „odredba o nošenju židovskog znaka uopće ne bi trebala provesti".[179] Također u svibnju 1941. godine Stepinac piše prosvjedno pismo Anti Paveliću zbog strijeljanja Srba u Glini bez suda i istrage, ističe kako to po katoličkome moralu nije dopušteno te traži od Pavelića „da poduzme najhitnije mjere na cijelom teritoriju NDH da se ne ubije nijedan Srbin, ako mu se ne do-

[175] Žaneta Đukić Perišić, *Pisac i priča*, 381. Preneseno svjedočenje u izdanju Sveske Zadužbine Ive Andrića iz 1998. godine. Leposava Bela Pavlović, *Sećanje na Ivu Andrića*, 14/1998.
[176] Juraj Batelja, *Blaženi Ajozije Stepinac – svjedok Evanđelja ljubavi; životopis, dokumenti i svjedočanstva* (knjiga 2), 80–82.
[177] Juraj Batelja (knjiga 2), 41–47.
[178] Juraj Batelja (knjiga 2), 87.
[179] Juraj Batelja (knjiga 2), 128–129.

kaže krivnja radi koje je zaslužio smrt". Stepinac naglašava da se inače „ne može računati na blagoslov neba bez kojeg ćemo propasti".[180]

Nakon što je ustaška vlast u NDH-u donijela vladinu odluku o vjerskim prelascima – koja je donesena bez suglasnosti Katoličke Crkve – Stepinac je poslao okružnicu svećenstvu: „Kada dođu k vama osobe židovske ili pravoslavne vjeroispovijesti, koje se nalaze u smrtnoj opasnosti, pa zažele konvertirati na katolicizam, primite ih, da spasite ljudske živote. Ne zahtijevajte od njih nikakvo specijalno vjersko znanje, jer pravoslavni su kršćani kao i mi, a židovska je vjera ona, iz koje kršćanstvo vuče svoje korijene. Uloga je i zadaća kršćana u prvom redu spasiti ljude. Kada prođe ovo vrijeme ludila i divljaštva, ostat će u našoj Crkvi oni, koji budu konvertirali zbog uvjerenja, dok će se ostali, kada opasnost prijeđe, vratiti u svoj."[181]

Nakon rušenja židovske sinagoge u Zagrebu 1941. godine Stepinac je izjavio: „Svako mjesto gdje se narod Bogu moli, bilo koje vjere je sveto mjesto i tko u nj dira zaslužit će kaznu od Boga. Napad na Kuću Božju bilo koje vjere napad je na sve vjerske zajednice."[182]

Heinrich Himmler upozorava 1941. godine Eugena Didu Kvaternika, čelnika Ustaške nadzorne službe, drugoga čovjeka na vlasti u NDH-u, da „budno pazi na nadbiskupa Stepinca koji je nepouzdan".[183]

Stepinac osobno odlazi k Paveliću tražeći puštanje iz ustaškoga zatvora Stevana Ćirića, brata episkopa Srpske pravoslavne Crkve u Srbiji Irineja Ćirića.[184]

U govoru prigodom otvaranja Hrvatskoga sabora 1942. godine Stepinac poziva zastupnike i Pavelića „neka Sabor donosi zakone poštene i pravedne koji se neće kositi sa zakonom Božjim". Izlazeći iz crkve, Pavelić je predsjedniku Sabora Mati Došenu rekao: „Neće me ovaj balavac učiti politiku."[185]

[180] Juraj Batelja (knjiga 2), 123.
[181] Juraj Batelja (knjiga 2), 151.
[182] Esther Gitman, *Alojzije Stepinac – Pillar of Human Rights*, 140.
[183] Bogdan Krizman, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, 331.
[184] Juraj Batelja (knjiga 2), 190.
[185] Juraj Batelja (knjiga 2), 292.

Francuski generalni konzul u NDH-u George Gueyraud u izvješćima prenosi francuskim najvišim dužnosnicima Stepinčeve javne osude rasističkih progona.[186]

Stepinčeva propovijed iz 1942. godine: „Svaki narod i svaka rasa, kako se danas odrazuju na zemlji, imade pravo na život dostojan čovjeka i na postupak dostojan čovjeka. Svi oni bez razlike, bili pripadnici ciganske rase ili koje druge, bili Crnci ili uglađeni Europejci, bili omraženi Židovi ili ponosni Arijci imadu jednako pravo da govore Oče naš koji jesi na nebesima! A ako je Bog svima podijelio to pravo, koja ga ljudska vlast može nijekati?"[187]

U pismu ustaškomu poglavniku Paveliću od 24. veljače 1943. Stepinac, govoreći o Jasenovcu, ističe da se radi o „sramotnoj ljagi i zločinu koji vapi za osvetom, kao što je sramotna ljaga čitav Jasenovac za Nezavisnu Državu Hrvatsku."[188]

Stepinčeva propovijed iz ožujka 1943. godine: „Svaki čovjek, bez obzira kojoj rasi ili naciji pripadao, bez obzira je li svršio sveučilište u kojem kulturnom središtu Europe ili ide u lov za hranom u prašumama Afrike, svaki od njih jednako nosi u sebi pečat Boga Stvoritelja i imade svoja neotuđiva prava, kojih mu ne smije oteti ili ograničiti samovoljno nijedna ljudska vlast."[189]

U propovijedi 31. listopada 1943. koja je odjeknula u svjetskim medijima, u zagrebačkoj katedrali Stepinac je žestoko i otvoreno osudio progone: „Mi smo uvijek naglašavali u javnome životu principe vječnoga zakona Božjega bez obzira radi li se o Hrvatima, Srbima, Židovima, Ciganima, katolicima, muslimanima, pravoslavnima ili bilo kome drugome… Katolička Crkva ne pozna rasa koje gospoduju, i rasa koje robuju. Katolička Crkva pozna samo rase i narode kao tvorevine Božje, a ako koga više cijeni, to je onaj, koji ima plemenitije srce, a ne jaču pesnicu. Za nju je kralj kao čovjek u

[186] Juraj Batelja (knjiga 2), 134–136., 478–480.
[187] Juraj Batelja (knjiga 2), 388–392.
[188] Akmadža, Miroslav. 2019. *Stepinac, riječju i djelom*. AGM. Zagreb.
[189] Juraj Batelja (knjiga 2), 473.

kraljevskoj palači upravo tako čovjek kao i zadnji siromah i Ciganin pod šatorom... A možda bi ti isti, koji nam prigovaraju, bolje učinili, da pokucaju na vrata vlastite savjesti i da se upitaju, nisu li mnogi, koji se skrivaju po šumama, otišli onamo ne iz kakvog uvjerenja o istinitosti komunizma, nego često puta iz očaja radi nečovječnih metoda nerazboritih pojedinaca, koji su mislili da mogu raditi što ih volja, i da za njih ne postoji zakon ni ljudski ni Božji."[190]

Zanimljivo je usporediti ranije navedene njemačke pohvalne bilješke o Ivi Andriću s njemačkim ocjenama o Stepincu.

Njemački opunomoćeni general u NDH-u Glaise von Horstenau prenosi u bilješci Berlinu kako mu je dojavljeno da su „Stepinac i njegovi suradnici *judenfreundlich*, prijatelji Židova, i kao takvi oni su neprijatelji nacional-socijalizma".[191]

Njemački opunomoćeni general u NDH-u Glaise von Horstenau, komentirajući Stepinčeve propovjedi, rekao je: „Kada bi biskup u Njemačkoj govorio na taj način, ne bi živ napustio propovjedaonicu."[192]

Hans Helm, njemački policijski ataše u NDH-u, piše u službenome izvješću 1943. godine: „Stepinac je poznat kao veliki prijatelj Židova koji će se zauzeti za njih."[193]

Radio BBC London emitirao je 1943. godine: „Zagrebački nadbiskup Stepinac strogo je i oštro osudio proganjanje Židova i drugih narodnosti. Na moralnom polju dobila je Osovina težak udarac od najviše moralne i duhovne snage katoličke crkve. Taj udarac bio je upravljen protiv nacizma i protiv satelita kao što je Pavelić."[194]

Obavještajni odjel britanske mornarice, *Naval Intelligence Division*, izradio je priručnik za britanske vojnike u slučaju iskrcavanja na dalmatinsku obalu u kojemu navodi: „U Hrvatskoj je Pavelićev režim učinio sve da zadobije potpunu potporu crkve,

[190] Juraj Batelja (knjiga 2), 599.
[191] Esther Gitman, *Alojzije Stepinac – Pillar of Human Rights*, 55.
[192] Juraj Batelja (knjiga 1), 134.
[193] Esther Gitman, *Alojzije Stepinac – Pillar of Human Rights*, 204.
[194] Krišto, Jure. 1998. *Katolička crkva i NDH*. Dokumenti / knjiga II. Zagreb. 301.

ali je rimokatolički kler, slijedeći liniju zagrebačkog nadbiskupa Stepinca, snažno prosvjedovao jednako protiv ustaškog progona Srba i Židova, kao i protiv vladinih pokušaja da prisili na prelazak na rimokatoliciżam."[195]

Radio Slobodna Jugoslavija pod nadzorom Titovih partizana prenio je u srpnju 1943. godine dio Stepinčevih propovijedi i popratio ih komentarom: „Zagrebački nadbiskup Dr. Alojzije Stepinac održao je nekoliko propovijedi u kojima je osudio barbarstvo ustaških nitkova. Povodom naredbe ustaških vlasti da se svi Židovi, koji žive u braku s katolikom ili katolkinjom moraju prijaviti policiji, nadbiskup Stepinac održao je u ožujku ove godine propovijed, o kojoj ustaška propaganda i štampa šuti kao zalivena. Ali narod je o njoj znao, jer je tiskanih nekoliko stotina primjeraka ove propovijedi na pisaćem stroju išlo iz ruku u ruke. Stepinac između ostalog veli: *Nitko nije protiv toga da se zločini, koji se mogu dokazati kazne. Ali nikada nije imala svjetska vlast prava razarati sveti brak. Bilo bi pogrešno misliti, da će Katolička crkva odobriti mjere, koje su uperene protiv čovječanskih prava. U tom saznanju osuđujemo rasnu teoriju.*" Autor emisije Radio Slobodna Jugoslavija zaključuje: „Ovi kratki izvadci iz propovijedi nadbiskupa Stepinca prikivaju ustaške bandite na sramni stup."[196]

Amiel Shomrony, tajnik zagrebačkoga nadrabina Freibergera u NDH-u, svjedočio je o brojnim Stepinčevim djelima spašavanja Židova, te za Stepinca predložio priznanje *Pravednika među narodima*. Prenio je i kako je za vrijeme NDH-a bio osoba za vezu između Židovske općine u Zagrebu i Alojzija Stepinca, te kako bi za te aktivnosti u ono doba, kada bi netko doznao, slijedila smrtna kazna za obojicu.[197]

Hrvatski kipar Ivan Meštrović u svojim memoarima opisuje sastanak sa Stepincem u Zagrebu te prenosi kako je na stolu bio veliki

[195] Juraj Batelja (knjiga 3), 74.
[196] Boban, Ljubo. 1987. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije* (knjiga I). Zagreb. 431.
[197] Esther Gitman, *Alojzije Stepinac – Pillar of Human Rights*.

kamen za koji je Stepinac rekao: „Dobio sam ga u rame od naših fašista, kad sam se vozio u kolima, a ova pisma su mi prijetnje od Nijemaca i ustaša."[198]

Predsjednik Društva američkih Židova Louis Breier priopćio je 1946. godine: „Mi Židovi prosvjedujemo protiv takvih kleveta da je Stepinac bio suradnik nacizma. Jer mi poznajemo njegovu prošlost, mi možemo reći, da je on od 1934. i u sljedećim godinama uvijek bio vjerni prijatelj Židova. Te svoje osjećaje nije skrivao ni za vrijeme okrutnih progona pod Hitlerovim režimom. On je bio jedan od rijetkih ljudi u Europi, koji su tada nastupili protiv nacističke tiranije, i to u svakom trenutku, kad je to bilo najopasnije."[199]

Svećenik Srpske pravoslavne Crkve Jovan Nikolić dao je izjavu o tome kako su brojni Srbi željeli svjedočiti u korist Stepinca na sudskome procesu, ali da im nije dopustio tužitelj Jakov Blažević.[200]

Dr. Marko Vidaković, ing. arhitekture, Srbin pravoslavac, koji je u suradnji s nadbiskupom Stepincem, *Caritasom* i Dianom Budisavljević uspio organizirati pomoć u zbrinjavanju i spašavanju tisuća pravoslavne djece, pojedinaca i obitelji, uputio je 25. kolovoza 1973. pismo Svetom arhijerejskom sinodu Srpske pravoslavne Crkve u Beogradu: „Skrećem pažnju visokom Naslovu na pomoćnu akciju jedne male grupe Zagrepčana za vrijeme II. svj. rata koja je radila, i mogla raditi samo uz potporu nadbiskupa Dr. Alojzija Stepinca."[201]

Bilješka o sastanku Josipa Broza Tita i Stepinca od 4. lipnja 1945. navodi da Tito nije imao nikakve osobne prigovore prema Stepinčevu djelovanju za vrijeme Drugoga svjetskog rata, nego je Broz izrazio „bojazan s obzirom na premalu sklonost Svete Stolice slavenskim narodima, odnosno, u konkretnom slučaju, Jugoslavije" (Stepinac je odgovorio da je upravo Sveta Stolica inzistirala da hrvatski biskupi zadrže jurisdikciju nad Dalmacijom i Međimurjem,

[198] Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 324.
[199] Juraj Batelja (knjiga 3), 451.
[200] Juraj Batelja (knjiga 1), 289., 265.
[201] Juraj Batelja (knjiga 3), 488–491.

suprotstavljajući se tako talijanskim i mađarskim zahtjevima, kao i to „da je Istra danas hrvatska zemlja može se zahvaliti samo katoličkom svećenstvu koje je tamo očuvalo materinji jezik").[202]

Kada je Ivo Andrić nakon rata tražio od Milovana Đilasa da ukloni iz javnosti Andrićeve fotografije s potpisivanja pristupa Trojnomu paktu, Andrić ga je mogao i priupitati za mišljenje o Stepincu. Naime, Milovan Đilas, član Vrhovnoga štaba NOVJ-a, izjavio je: „Stepinac je osuđen nevin, ali često biva u povijesti da pravednici budu osuđeni u cilju postignuća nekih političkih ciljeva. To je čovjek bez prigovora, stalan je u svojim uvjerenjima. Da je on popustio samo u jednoj stvari, bio bi sutradan oslobođen. I nas bi poštedio brojnih neugodnosti. Da je samo proglasio Hrvatsku crkvu odcijepljenom od Rima, mi bismo ga do oblaka uzdigli."[203]

Hrvatski kipar Ivan Meštrović u svojim memoarima opisuje svoj posljednji susret sa Stepincem u Rimu 1943. godine i Stepinčeve oproštajne riječi nakon što je donio dokumente papi o zlodjelima nacista i fašista, te o tomu što Katolička Crkva poduzima za spas ljudi u NDH-u: „Zbogom, više se nećemo vidjeti. Ili će me nacisti ubiti sada ili komunisti kasnije." Preslike dokumenata Stepinac je predao i izaslaniku američkoga predsjednika Roosevelta u Vatikanu.[204]

Uz javnosti poznate fotografije službenih događaja u vrijeme NDH-a, na kojima se vidjela nazočnost Stepinca koji stoji pokraj ustaških dužnosnika u službenim prigodama, desetljećima su skrivane snimke i fotografije Stepinca s najvišim komunističkim dužnosnicima nakon 1945. godine.

[202] Gordan Akrap, *Kardinal Stepinac u dokumentima Gestapa i OZNA-e; Bilješka o razgovoru Tito-Stepinac*, 73–74.
[203] Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 363.
[204] Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 335.

Mimohod organiziran 1945. godine u Zagrebu, na slici Alojzije Stepinac, Vladimir Bakarić, predsjednik komunističke vlade Federalne Države Hrvatske u DFJ-u, te Staljinov izaslanik, vojni ataše SSSR-a.

S lijeve strane fotografije s mimohoda 1945. godine: predstavnici Srpske pravoslavne Crkve, papinski izaslanik, Stepinac, Bakarić, vojni ataše SSSR-a.

Zašto Krleža psuje majku Andriću

Andrić je zatražio da se iz priloga koji je trebao biti objavljen u poslijeratnoj Enciklopediji Jugoslavije briše podatak da je on „hrvatskog podrijetla". Miroslav Krleža, kao glavni urednik Enciklopedije, doslovce je odgovorio: „Da mu ja jebem hrvatsku majku, brisat ću da je hrvatskog podrijetla. Ma zamislite samo, on od mene traži da brišem njegovo hrvatsko podrijetlo jer se stidi da je Hrvat."[205]

Naime, do sporenja je došlo kada je autor priloga o Andriću za Enciklopediju Jugoslavije, svezak I., Milan Bogdanović, prethodno poslao prilog Andriću na uvid, na što je on zatražio da se izbriše samo dio koji navodi da je on hrvatskoga podrijetla. Bogdanović potom piše Krleži i prenosi da je Andrić od njega zatražio izostavljanje podatka o podrijetlu, nakon čega je uslijedio Krležin odgovor Bogdanoviću da prenese Andriću poruku u gore navedenomu citatu.

Slično je i u svome posmrtno objavljenomu dnevniku opisao Krleža u bilješci u studenome 1965. godine: „U ovom hramu biti bezbožnik koji poriče baš sve idole i fetiše ove gospode od Miloša Crnjanskoga, Ive Andrića, njegovo pismo M. Bogdanoviću da se briše da je *„rođen u Travniku, hrvatskog podrijetla* iz Bogdanovićeve biografije za Enciklopediju Jugoslavije, svezak I., i moj odgovor da sam brisao, ali neka mu poruči Bogdanović *(...) hrvatsku.*"[206]

Navedena Krležina psovka o Andriću dio je integralnoga zapisa njegova razgovora s Muhamedom Filipovićem, urednikom bosansko-hercegovačke redakcije enciklopedije, održanoga 8. ožujka 1978. u Zagrebu. Filipović se u razgovoru žalio Krleži i da

[205] Čengić, Enes. 1990. *S Krležom iz dana u dan, Post mortem II.* (knjiga šesta). Svjetlost Sarajevo. Mladost Zagreb. 172. Integralni zapis razgovora između Krleže i Muhameda Filipovića o Andriću objavljen je tek 1990. godine u navedenoj Čengićevoj knjizi na stranicama 167.-174. Taj je dio razgovora o Andriću cenzuriran u ranijem izdanju objavljenomu 1985. godine u knjizi *S Krležom iz dana u dan, Ples s vulkanima*, 29.

[206] Krleža, Miroslav. 1988. *Zapisi sa Tržiča.* Oslobođenje. Sarajevo. 33. Tri točke umjesto psovke navedene su u tiskanome izdanju Krležina dnevnika.

ga Predrag Matvejević iz Zagreba napada zbog Ive Andrića, jer je u sklopu izrade novoga enciklopedijskog priloga Muhamed Filipović zainteresiran da se Andrić ocijeni iz perspektive BiH, „na što je odmah uslijedila reakcija i iz Beograda". On također izvješćuje Krležu da Matvejević piše denuncijantska pisma komunističkomu čelniku u Sarajevu, Branku Mikuliću, u kojima Matvejević optužuje Muhameda Filipovića da je „hrvatofil, anti-Srbin, da ne uživa nikakvo povjerenje lijevih krugova u Zagrebu, te da je Filipović isključen iz Saveza komunista Jugoslavije".[207]

Andrić i Krleža

Uz političke razlike između dvojice književnika, Krleže kao marksista i Andrića kao ranijega zagovaratelja monarhije, međusobna razilaženja očitovala su se i u odnosu spram jezika. Andrić je prvi potpisnik Novosadskoga dogovora iz 1954. godine koji u točki 1. ističe: „Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik", uz zaključke o potrebi jedinstvenoga pravopisa i ujednačavanja ponajprije hrvatskoga i srpskoga nazivlja za sve struke, a potom i jezičnoga ujednačavanja. Posljedica Novosadskoga dogovora je da naziv hrvatski jezik postupno nestaje s priručničkih naslova i iz javne uporabe, a zamjenjuje se nazivom hrvatsko-srpski jezik, ili pak hrvatski ili srpski jezik, dok izvan Hrvatske posve dominira naziv srpsko-hrvatski jezik.

Andrićev unitaristički i represivni stav prema raznolikosti jezika iskazan je još 1930-ih godina kada je zatražio uhićenje Josipa Vidmara, slovenskoga dramaturga, kasnijega osnivača Osvobodilne fronte i slovenskoga člana na Drugome zasjedanju AVNOJ-a. Naime, Vidmar se, zajedno sa skupinom slovenskih

[207] Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan* (knjiga šesta), 168–169.

književnika, požalio Ivi Andriću 1930-ih godina na „nepravdu i duhovni teror nad slovenskom djecom koja kao glavni jezik u školi moraju učiti srpskohrvatski, a slovenski kao sporedni". Kada se Andrić vratio u Beograd, izjavio je kako bi „onog Vidmara i skupinu oko njega trebalo odmah uhapsiti", prenosi Krleža svjedočenje Josipa Vidmara.[208]

S druge strane, Miroslav Krleža potpisuje Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika 1967., u kojoj su se hrvatski kulturni i znanstveni djelatnici usprotivili Novosadskomu dogovoru prema kojemu je u praksi hrvatski jezik doveden u neravnopravan položaj u odnosu na srpski. Deklaracija ističe kako je potrebno osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnomu i političkomu životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskome stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkud potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju.

Nije to bilo jedino razilaženje između Krleže i Andrića, ranije je u esejima *Deset krvavih godina* Krleža snažno podupirao srbijanskoga socijaldemokrata Dimitrija Tucovića, koji je kao sudionik balkanskih ratova na osvojenim područjima sjeverne Albanije osuđivao srpsku vojnu strategiju spaljene zemlje. Krleža je osudio srbijansku kolonijalnu politiku prema Albaniji i rasističke teorije pojedinih srbijanskih znanstvenika toga doba prema Albancima, za razliku od Ive Andrića, koji će se u svome *Elaboratu o Albaniji* založiti za protjerivanje muslimanskih Albanaca.

Njihov odnos ilustrira i članak u Krležinu listu *Pečat* objavljen 1939. godine u vrijeme diplomatskoga lova koji je za Mussolinijeva ministra, grofa Ciana, organizirao jugoslavenski premijer Stojadinović: „Grof Ciano, u čiju je počast danas priređen takozvani visoki lov, imao je u toku lova veliki uspjeh: sam je ubio 64 zeca i 7 jelena. Članovi pratnje grofa Ciana i dr Stojadinovića lovili su sitnu

[208] Čengić, Enes. 1985. *S Krležom iz dana u dan – Trubač u pustinji duha*. Globus. Zagreb. 21.

divljač: zečeve, fazane i lisice. U ovoj grupi nalazio se i Ivo Andrić, pomoćnik ministra vanjskih poslova i književnik, autor melankoličnih stihova *Ex Ponto*."[209]

Međutim, nije ni Krleža bio imun od totalitarnoga političkog svjetonazora. U svome putopisu *Izlet u Rusiju 1925.* on je ispisao hvalospjev Sovjetskomu Savezu u trenutku kada je Staljin generalni sekretar Centralnoga komiteta Komunističke partije boljševika Sovjetskoga saveza. Krležini propagandni osvrti iz putopisa odražavaju njegovo podupiranje totalitarnoga koncepta komunističke vlasti koji, kao opčinjeni lirski zapisi jednoga kulta – *Lenjin je vodeni žig na ljubavnom pismu* – djeluju zastrašujuće: „Novi Čovjek nije sentimentalan. On čita *Sovjetsku kulturu* i ostale književne listove... Njegov komplet Lenjina nije samo ukoričena dekoracija nad divanom, nego komplet potcrtan na mnogim mjestima crvenom i modrom olovkom. Svaka riječ za ovog brigadira ima biblijsko značenje... Lenjin je uklesan u zidove moskovske kao granitni temelj, on lebdi u timpanonu nad fasadama, a citatima lenjinskim ispisane su moskovske kuće kao mošeje citatima iz Kurana... s parolama *Jedina slobodna šestina svijeta jeste Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika*... Lenjin je vodeni žig na ljubavnom pismu i tema za doktorsku disertaciju... Lenjin znači svjetlost koja je obasjala tminu europskih horizonata... Kada Sovjetska Republika ne bude jedina lađa što plovi smjerom Kozmopolisa, nego kad tim smjerom budu plovile čitave flote naroda i klasa, sigurno je da će na drugoj obali Vladimir Iljič Lenjin, kao gigantski svjetionik, pozdravljati lađe na ulazu u luku... U crkvi sam prisustvovao proslavi *Komunističke pashe Pionirskog kluba* gdje su djeca, članovi, Pionirskog kluba prikazivala vlastitu kompoziciju antireligioznog karaktera, uz pratnju dječjeg zbora: *Nikada, nikada, pionir pred Bogom ne pada.*"[210]

[209] Vasilije Kalezić, 99.
[210] Krleža, Miroslav. 1985. *Izlet u Rusiju 1925.* Oslobođenje. Sarajevo. 123., 128., 130., 188.

Ono je što su kod Andrića kult Kosova, Njegoš i Karadžić, to je kod Krleže Lenjin koji ima svetopisamsko značenje Biblije.

Krležini osvrti iz putopisa oslikavaju njegov religiozni zanos spram Lenjina u trenutku kada je, po dosad poznatim podatcima iz ruskih arhiva, za vrijeme Lenjinove vladavine ubijeno dva milijuna seljaka koje je proglasio kulacima, uz logore i državni teror prema neistomišljenicima i klasnim neprijateljima.

Je li Krleža znao za tadašnji teror u Sovjetskome Savezu? Odgovor je prenio Danilo Kiš koji je naveo da je Krleža pred njim osjećao pobudu da se opravda tijekom 1970-ih godina. „Dva puta mi je Krleža rekao: *Sve smo mi znali*, misleći na stvari što sam ih prikazao u *Grobnici za Borisa Davidoviča*, a to znači za konc-logore u Sovjetskom Savezu."[211]

Odnos Krleže i Andrića u kontekstu Nobelove nagrade kasnije je ocijenio predratni komunist Ante Ciliga koji je u kritičkome osvrtu stanja u poslijeratnoj Jugoslaviji napisao: „Opći protuhrvatski kurs Titove Jugoslavije izrazio se na kulturnom polju i u tome što se Nobelovu nagradu nije tražilo za daleko najvećeg i najjačeg jugoslavenskog, uz to i komunističkog, pisca, Miroslava Krležu, po nacionalnosti Hrvata, nego za osrednjeg pisca Ivu Andrića, u prošlosti pristašu diktature kralja Aleksandra i tek od prošlog rata simpatizera Titovog komunizma, ali po nacionalnom samoodređenju Srbina."[212]

Slično je iz emigracije prosudio i Marko Čović, urednik časopisa *Hrvatska revija* 1941. – 1943. i Budakov tajnik, koji je ranije tvrdio da se Andrić preko Krkleca nudio ustaškomu režimu 1941. godine. Čović procjenjuje da je „jugoslavenski književnik Ivo Andrić pobijedio hrvatskog književnika Miroslava Krležu, kao beogradski kandidat za Nobelovu nagradu, ne zato što je bolji književnik i bolji komunist – Andrić nije bio nikada nikakav ni komunist ni marksist, dok je Krleža bio neka vrsta ideologa

[211] Čengić, Enes. 1990. *S Krležom iz dana u dan, Post mortem II.* (knjiga 6). 187.
[212] Ciliga, Ante. 2001. *Svjedok najvećih laži dvadesetog stoljeća. Dora Krupićeva.* Zagreb. 270.

čitave predratne ljevice – nego radi toga što je Andrić bio bolji *Jugoslaven* od Krleže; zato što je Krleža, i pored svojeg marksizma, uvijek govorio da je hrvatski književnik i da je u njemu Hrvat stariji dvadeset godina od komunista. Za komuniste u Hrvatskoj bilo je za karijeru odlučnije to jesu li *dobri Jugoslaveni*, nego to jesu li *dobri komunisti*", navodi Čović.[213]

Vasilije Kalezić, svojedobni ravnatelj Drame Srpskoga narodnoga pozorišta u Novome Sadu 1973. – 1980., ocjenjuje Andrićev karijerni uspon u diplomaciji Kraljevine Jugoslavije i smatra da je „Andrić sigurno znao da, onda, u Kraljevini Jugoslaviji, kao Hrvat, nije mogao napredovati u diplomatskoj službi. Andrić je bio uvjeren da će, kao novi Srbin, biti brže i bolje prihvaćen i svestrano podržan, ne samo u državnoj službi nego i u književnosti. I to se pokazalo opravdanim odmah: u diplomaciji je napredovao iznimno brzo, u početku čak i bez završene visoke škole, a u književnosti su mu širom otvorena vrata *Srpskog književnog glasnika*, Srpske književne zadruge i Srpske kraljevske akademije", komentira Kalezić.[214]

I drugi su pojedini pisci iz Hrvatske smatrali jugoslavenstvo kao poželjan politički oblik u razdoblju prije i kratko nakon Prvoga svjetskog rata, a Ujević, Krleža i Matoš pisali su tada srpskim jezikom i ekavicom. Međutim, kada je nakon nametnutoga Vidovdanskog ustava postalo sasvim jasno da jugoslavenstvo dinastije Karađorđević postaje oblik velikosrpskoga hegemonizma, većina hrvatskih pisaca i članova Jugoslavenskoga odbora napušta radikalno jugoslavenstvo, dok ga Andrić snažno podupire nastavljajući diplomatsku karijeru.

U tome je kontekstu opisa razdoblja uspona Andrićeve karijere zanimljiv komentar Michaela Martensa, njemačkoga autora biografije o Andriću. On iznosi kako u trenutku kada je „70 posto

[213] Čović, Marko. 1975. *Nejugoslavenska Jugoslavija i Hrvati*. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona – München. 383–384.
[214] V. Kalezić, 335.

ministara u Kraljevini SHS srpske nacionalnosti, a slično je u vojsci i upravi", te kada „Slovenija, Hrvatska i BiH doprinose poreznom prihodu više od 80 posto, a investicije u infrastrukturu velikom većinom odlaze u Srbiju i Crnu Goru", Jugoslavija s vremenom postaje „projektom elita čiji nositelji nisu mase, nego vlastodršci u Beogradu i intelektualci poput Ive Andrića ili hrvatskog kipara Ivana Meštrovića koji misao ujedinjenja južnih Slavena nastoji isklesati u kamenu kao Arno Breker u Njemačkoj ludost nacionalsocijalističkog elitizma".[215] Martens dodaje da ako je postojanje nacije svakodnevni plebiscit, onda je za prvu Jugoslaviju vrijedilo da plebiscit nikad nije održan.

Kao ilustraciju ocjene o postotku nacionalne zastupljenosti u jugoslavenskoj vojsci u vrijeme kada je Andrić bio pomoćnik ministra vanjskih poslova, postoji i podatak koji je prenio američki povjesničar Jacob Hoptner, boraveći u Jugoslaviji kao posebni predstavnik Crvenoga križa: „Od 165 generala u vojsci Kraljevine Jugoslavije, 161 general bio je Srbin, dva Hrvata i dva Slovenca."[216] Slično tako od sveukupno 10 000 oficira jugoslavenske vojske 1938. godine, samo tisuću njih bili su Hrvati. Od 191 oficira u Generalnom štabu jugoslavenske vojske, 138 oficira bili su Srbi, samo 31 bio je Hrvat, a 22 oficira bili su Slovenci.[217]

Inače, ponekad se u kontekstu objašnjavanja karijerizma kod Andrića i njegova sustavnog oportunizma kao razlog navodila njegova materijalna oskudica, no to je činjenično neutemeljeno. Andrić je nastavio snažno zastupati političko srpsko jugoslavenstvo i onda kada se materijalno obogatio – u Berlinu je privatno kupio tip automobila Mercedes za koji su tada u Njemačkoj trebale tri godišnje plaće[218], a tijekom svoga njemačkog mandata angažirao je prijatelja da mu pronađe građevinsko zemljište u

[215] Michael Martens, 93–97., 221–222.
[216] Hoptner, Jacob B. 1973. *Jugoslavija u krizi 1934-1941*. Rijeka. 175.
[217] Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 148.
[218] M. Martens, 186.

elitnome dijelu Beograda gdje je planirao izgraditi kuću.[219] Isto je tako Andrić osobno naveo u izjavi *Izvanrednom komesarijatu* Nedićeve vlade tijekom Drugoga svjetskog rata da je materijalno osiguran i da živi od osobne uštedevine.[220]

[219] Žaneta Đukić Perišić, 462–463.
[220] Branko Tošović, *Andrićev život i stvaralaštvo u periodu od 1925. do 1941. godine*, 15.

NA DRINI ĆUPRIJA – POVIJESNI ROMAN O TURCIMA I SRBIMA U BOSNI I HERCEGOVINI, S HRVATIMA KAO DOSELJENIM STRANCIMA

Ivo Andrić je na dodjelu Nobelove nagrade u Švedskoj 1961. ponio ploču srbijanskog 'Marša na Drinu', napisanog u čast prve srpske pobjede protiv austro-ugarske vojske na Ceru 1914. Andrić je želio da mu Nobelova nagrada bude uručena uz zvuke 'Marša na Drinu'.[221]

Vlada Republike Srpske besplatno poklanja primjerak romana 'Na Drini ćuprija' svakom građaninu Republike Srpske koji nije pročitao taj roman.[222]

Najpoznatiji Andrićev roman *Na Drini ćuprija* opisuje povijesna zbivanja u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1516. do 1914. godine, a posebice je usredotočen na područje Višegrada, no uključuje i spominjanje događaja u susjednim zemljama. Roman je napisan

[221] https://www.rts.rs/page/stories/sr/Velikirat/story/2220/veliki-rat-na-rts-u/1527664/mars-na-drinu-od-golgote-do-svetske-slave.html
[222] https://www.slobodnaevropa.org/a/most_rse_ivo_andric_u_krivom_ogledalu/2314866.html

u Nedićevoj Srbiji u Beogradu za vrijeme Drugoga svjetskog rata, objavljen je 1945. godine, a pisan je ekavicom koju ne govori nijedan narod u Bosni i Hercegovini.

Andrić je znao često izjavljivati kako želi da se gledaju samo njegova literarna djela, stoga pogledajmo što piše u njegovu romanu. Opisujući izgradnju mosta u Višegradu u vrijeme Osmanskoga Carstva, Andrić iznosi stav o Bosni kao jednoj od srpskih zemalja: „Rade Neimar... da bi sagradio sve što je lepo i trajno po srpskim zemljama."

Bosna u romanu *Na Drini ćuprija* figurira kao zemlja srpskoga stradanja: žrtvuju se srpska djeca riječnim vilama koje treba odobrovoljiti da ne ometaju izgradnju mosta, čiča Jelisije religiozno zanesen povezuje „vaskrs" i „srpsko carstvo", ubijaju ga Turci zajedno sa seoskim momkom Miletom koji stradava pjevajući o Karađorđu nakon Prvoga srpskog ustanka. Srbin Radisav nabijen je na kolac jer je rušio radove tijekom izgradnje mosta, da bi na koncu Radisav zadobio kod Andrića mesijansku i eshatološku dimenziju: „Vile su sahranile mrtvo tijelo nesretnog Radisava i noću pada s neba obilna svjetlost na njegov grob." Pritom je Radisavovo stradanje „utjelovljenje Njegoševog izraza", komentirao je u izdanju Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva Nikola Koljević, kasniji bliski suradnik Radovana Karadžića. On posebice naglašava važnost Andrićeva eseja *Njegoš kao tragični junak kosovske misli,* u kojemu Andrić navodi da su „pod Njegoševom devizom vođene sve naše borbe za oslobođenje, od Karađorđa pa do najnovijih vremena".[223]

Slično je ocijenio i Radovan Karadžić, ratni čelnik bosanskih Srba, koji je kao profesor 1980. godine napisao esej u kojemu „neraskidivo i sudbinski" povezuje Andrića i Njegoša, te u kojemu naglašava: „Ako smo u ova dva vijeka imali lučonoše kroz vrijeme, onda je Njegoš svoju luču predao Ivi Andriću."[224]

[223] Koljević, Nikola. 1982. *Na Drini ćuprija Ive Andrića.* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd. 52.

[224] Radovan Karadžić, *Latas – fenomenologija izdajstva,* u sklopu Zbornika radova *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture,* međunarodni znanstveni skup u Beogradu, 26. – 28. 5. 1980., Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 1981.

U romanu *Na Drini ćuprija* opisuju se i progoni višegradskih Srba nakon Sarajevskoga atentata, dok se prethodno mjestimice navode i Turci prognani iz Srbije u razdobljima nakon Karađorđeve bune.

Andrić o sebi i svojim stavovima u romanu piše kroz lik studenta Galusa (imenovanoga po njegovoj ranijoj priči *Zanos i stradanje Tome Galusa*), koji je „pisao stihove i bio aktivan član revolucionarnih nacionalističkih đačkih organizacija" u vrijeme austrijske uprave u BiH. U završnome razgovoru s drugim studentom Galus iznosi viziju buduće države Južnih Slavena: „Nova nacionalna država će oko Srbije kao Pijemonta okupiti sve Južne Slavene na osnovu plemenske ravnopravnosti. Ostvarit ćemo državu koja će biti najdragocjeniji prilog napretku čovječanstva."

Kao jedno od izvorišta za svoj roman Andrić navodi srpsku epsku pjesmu guslara Filipa Višnjića *Početak bune protiv dahija,* te citira završne riječi epa koje izgovara vođa Prvoga srpskog ustanka Karađorđe nakon oslobođenja Srbije od Turaka:

„'Vako (Kara) Đorđe Drini govorio:
'Drino vodo, plemenita međo
između Bosne i između Srbije,
naskoro će i to vrijeme doći,
kada ću ja i tebeka preći,
i čestitu Bosnu polaziti'."

Prethodni su stihovi:

„Kad je (Kara) Đorđe Srbijom zavlađo,
I Srbiju krstom prekrstio;
I svojijem krilom zakrilio
Od Vidina pak do vode Drine,
Od Kosova te do Biograda,
'Vako (Kara) Đorđe Drini govorio..."

Karađorđeve riječi koje citira Andrić, „'Drino vodo,između' Bosne i između' Srbije, naskoro će i to vrijeme doći, kada ću ja i tebeka preći", iznio je tijekom glavne rasprave na sudskome procesu nakon Sarajevskoga

atentata i jedan od atentatora na prijestolonasljednika Ferdinanda, Nedeljko Čabrinović.[225] Naime, ti su stihovi smatrani literarnim nadahnućem za proširenje Srbije na Bosnu i Hercegovinu jer ih je atentator Čabrinović napisao na dopisnici te poslao iz Srbije u Bosnu, neposredno prije nego što je s ostalim atentatorima krenuo iz Srbije za Sarajevo u logističkoj organizaciji srbijanske Narodne obrane.

O odnosu spram Bosne i Hercegovine Andrić je u svojoj recenziji iz 1925. godine posebno pohvalio knjigu Vladimira Ćorovića.[226] U njezinu uvodu stoji da je od Karađorđeva ustanka „Bosna bila prva želja obnovljene Srbije", kao i da je narodni pjevač Filip Višnjić govorio kroz Voždova usta želju cijeloga naraštaja o prelasku iz Srbije preko Drine u Bosnu. Vladimir Ćorović ističe i da u vrijeme srpskoga kneza Mihajla bosansko pitanje nije skidano s dnevnoga reda u njegovim planovima, „i nije slučajno da na njegovom spomeniku desna ruka stoji uperena prema Bosni".[227]

U roman *Na Drini ćuprija* inkorporirani su i idejni koncepti ranijih pripovijetki, poput priče *Most na Žepi*, u kojoj je također odveden dječak koji je, stekavši kasnije visoki položaj velikoga vezira Jusufa u Osmanskome Carstvu, dao izgraditi most, potom priča Ćorkan i Švabica, te pripovijetka *Rzavski bregovi*. Rzav je rijeka koja utječe u Drinu kod Višegrada, a pripovijetka opisuje jednu bitku između austrougarske i srbijanske vojske tijekom Prvoga svjetskog rata, kada srbijanska vojska – koju Andrić kroz cijelu priču naziva „naši" – pokušava upasti u Višegrad. Središnja je tema pripovijetke tragični prizor u kojemu dolazi do zarobljavanja civila Srbina kojega na likvidaciju vode „*šuckori*" (njem. „Schutzkorps"), austrougarski odredi, kako piše Andrić, „varoški Turci, ponajviše Cigani, fukara", uz dijalog: „Dosta je bilo vašeg,

[225] *Izvorne stenografske bilješke s glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914. g.*, 45.

[226] Ivo Andrić, *Vladimir Ćorović: Bosna i Hercegovina*, recenzija iz *Letopisa Matice srpske Novi Sad 1925.* objavljena u sklopu Andrićevih Sabranih djela *Umetnik i njegovo delo*, 274–275.

[227] Ćorović, Vladimir. 1925. *Bosna i Hercegovina*. Srpska književna zadruga. Beograd. *Uvod*, 2–3.

propalo je srpsko... nema više Srbije", uz odgovor srpskoga trgovca: „Srbija je bila i bit će opet... psi vam majku balinsku."

Događaj asocira na prizor u romanu *Na Drini ćuprija*, kada se, nakon Andrićeva jezivog naturalističkog opisa nabijanja na kolac lokalnoga Srbina Radisava, čuje njegov samrtni vapaj: „'Turci, Turci...' grcao je čovek sa koca: 'Turci na ćupriji, da paski skapavate... paski pomrete!'"

Općenito je pojam turskoga nabijanja na kolac svevremenski prisutan u srbijanskoj političkoj memoriji o čemu svjedoči i opis iz *Memoranduma* Srpske akademije nauka i umjetnosti iz 1986. godine, u kojemu se, u komentaru situacije na Kosovu 1980-ih godina, piše o nasilju nad Srbima, „koje podseća na najmračnija vremena turskog nabijanja na kolac".

Taj samrtni vapaj iz Andrićeva romana – „Turci, da paski skapavate" – u inverziji je ispisao tijekom velikosrpske opsade Sarajeva 1992. godine Nedžad Ibrišimović, bivši predsjednik Društva pisaca Bosne i Hercegovine, koji je napisao kratku priču o istinitome povijesnom događaju iz 1942. godine kada su četnici nabili na kolac partizana Mustafu Dovadžiju. Ibrišimović je to prepričao na način da je u potpunosti prepisao Andrićev opis nabijanja na kolac iz romana Na Drini ćuprija, samo što je Ibrišimović izmijenio imena žrtava i krvnika: „Tad četnici priđoše ponovo mučeniku i stadoše da ga zagledaju izbliza. Kroz stisnute zube naviralo je otegnuto režanje u kome su se teško razabirale pojedine riječi: 'Četnici, četnici...' – grcao je – '... da paski skapavate... paski pomrete!'"[228]

Većina bošnjačko-muslimanskih autora smatra problematičnim što je Andrić napisao roman *Na Drini ćuprija* tijekom Drugoga svjetskog rata u jeku četničkoga genocida nad muslimanima u istočnoj Bosni na području od Višegrada do Foče. Pritom ocjenjuju da je taj roman kasnije bio izvorom mržnje i inspiracija srpskoga

[228] Ibrišimović, Nedžad. 2006. *Knjiga Adema Kahrimana napisana Nedžadom Ibrišimovićem Bosancem*. Connectum. Sarajevo. 21–24.

genocida nad Bošnjacima od 1992. do 1995. godine. Predbacuju mu i to što su bosanski muslimani u romanu nazivani Turcima, premda su povijesni izvori i putopisci isticali kako je vrlo malo bosanskih muslimana poznavalo turski jezik.

Hrvati se u ovome povijesnom romanu samo kratko ukazuju u skupini doseljenih stranaca u Bosnu: „Čeha, Poljaka, Hrvata, Mađara i Nijemaca", koji su došli s austrijskom vojskom, poput višegradskoga kotarskog predstojnika koji ne sprečava progon Srba nakon Sarajevskoga atentata. Kasnije su spomenuti samo još jednom preko studenta Stikovića u kontekstu probuđenih nacionalnih snaga koje sve teže prema jednome cilju: „Stvari idu u potpunoj saglasnosti s dubokim smislom naše istorije i našeg rasnog pozvanja. Od Karađorđevog poziva: 'Svaki svoga ubijte subašu!' rješavaju se socijalna pitanja na Balkanu putem nacionalnih oslobodilačkih pokreta i ratova."

S druge strane, povijesno gledano, na područjima Podrinja i Sarajeva koja Andrić opisuje u svome romanu, osmanski diplomat i putopisac Evlija Čelebi bilježi tijekom svoga posjeta 1660. godine da se u Sarajevu kao jedan od jezika govori „hrvatski", te da u Sarajevu među robinjama i kućnim služavkama „ima mnogo Hrvatica".[229] Čelebi spominje i da su mu na putovanju u blizini Foče na Drini 1660-ih godina tamošnji muslimanski vojskovođe dali kao pratnju 50 naoružanih „hrvatskih momaka". Za grad Kostajnicu Čelebija navodi da gradsku posadu sačinjavaju borci koji „vode danonoćne borbe s Hrvatima gubeći uzajamno glave".[230] Zabilježeno je i da je u rodnome mjestu Mehmed-paše Sokolovića postojala mahala pod imenom *Hrvati*, koja je pripadala muslimanima, navodi povjesničar Krunoslav Draganović, uz podsjećanje i na povijesni gradski kotar u Sarajevu pod nazivom *Hrvatin*[231], a koji Andrić spominje u svojoj kasnoj pripovijetki *Pekušići*.

[229] Čelebi, Evlija. 1973. *Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Sarajevo. 116–117., 412.
[230] E. Čelebi , *n. dj.*, 220.
[231] Krunoslav Draganović, *Herceg Bosna i Hrvatska*, 51.

Već je ranije spomenuto kako je Hrvatsko kulturno društvo Napredak u BiH koje je dodjeljivalo stipendije Ivi Andriću osnovano 1902. godine, a imalo je podružnicu upravo u Višegradu gdje je Andrić završio osnovnu školu.

Višegrad u Andrićevu djetinjstvu ima značajan utjecaj jer ga je majka Katarina Andrić dala na čuvanje muževoj sestri Ani i njezinu suprugu Ivanu Matkovščiku, Poljaku zaposlenomu u austrijskoj administraciji u Višegradu. Matkovščik je umro 1924. godine, a već je navedeno kako su kasnije Poljaci u BiH deportirani po nacionalnoj osnovi u skladu s Protokolom komunističke Jugoslavije i Poljske o iseljenju Poljaka iz Jugoslavije.

Inače, višegradski most na Drini koji logistički povezuje Bosnu i Srbiju dao je izgraditi Mehmed-paša Sokolović, pravim imenom Bajo Sokolović, podrijetlom iz jednoga sela pokraj Višegrada.

Andrić je početak gradnje i uzidavanje djece u most kao ljudskih žrtava preuzeo iz narodne predaje koja je zabilježena u biografiji o Mehmed-paši Sokoloviću u knjizi *Znameniti Srbi Muslomani*. Predaja je morbidna: „Javi se Radi Neimaru vila iz oblaka i kaže mu da ne može ni temelj udariti, a kamo li dići mosta na valovitoj Drini, dok ne uzida gradnji u temelje Stoju i Stojana, obadvoje brata i sestricu. Rade ostavi majstore da rade, a on pođe po zemlji i svijetu da traži dva slična imena. Najposlije... udari preko nekakva zapuštena sela i u njemu na zelenoj livadi nađe dvoje djece ludo, gdje sjede, te se igraju. Rade im priđe, zapita ih čiji su. Oni mu odgovore da ne imaju oca i majke, već da su u Boga sirote. Rade ih zapita za imena, oni rekoše da se zovu Stoja i Stojane. Rade više ništa ne zapita, već oboje metne u kola i vrati se Drini na obalu, te navali na trista majstora i uzida Stoju i Stojana... ondje gdje je uzidao Stoju i danas kaplje mlijeko, a gdje je uzidao Stojana, slazi krv."[232]

[232] Vukičević, Milenko. 1906. *Znameniti Srbi Muslomani*. Srpska književna zadruga. Beograd. Pretisak u izdanju Biotisak, Zagreb, 1994., 117.

Mehmed-paša Sokolović, koji je potaknuo gradnju mosta u Višegradu, odveden je kao dječak u Istanbul preko danka u krvi – osmanske brutalne državne mjere kojom su se oduzimala kršćanska djeca i odgajala za janjičare.

Zapovijedao je turskom opsadom Sigeta, a zanimljivo je da su tijekom opsade Osmanlije upućivali letke s pozivima na predaju pisane na hrvatskome jeziku, uz mađarski i njemački.[233] Odbivši predaju u okruženju 90 000 turskih vojnika, Nikola Šubić Zrinski poslije požara u tvrđavi provalio je iz utvrde zajedno s preostalih 600 branitelja neposredno prije pada Sigeta u osmanske ruke 1566. godine. Nakon što je Zrinski poginuo, Mehmed-paša Sokolović odrubio mu je glavu. Osim kod Sigeta, Sokolović je sudjelovao i u osmanskoj invaziji na Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo u vrijeme Mohačke bitke 1526. godine.

Mehmed-paša Sokolović imenovao je bliskoga rođaka Makarija Sokolovića patrijarhom obnovljene Pećke patrijarhije 1557. godine, koja je kasnije sultanovim fermanom ukinuta 1766. godine zbog sudjelovanja Srba u protuosmanskim ratovima. Obnovljena je 1920. godine kao Srpska patrijaršija pravoslavne Crkve u sklopu ujedinjenja svih pravoslavnih crkava na teritoriju Kraljevine SHS-a u jednu Srpsku pravoslavnu Crkvu u vrijeme regenta Aleksandra Karađorđevića, koja je kao autokefalna pod tim imenom dobila priznanje Carigradske patrijarhije.[234]

[233] Hammer, Joseph von. 1979. *Historija turskog (osmanskog) carstva* (knjiga prva). Izdavač Nerkez Smailagić. Zagreb. 511.

[234] O ujedinjenju svih pravoslavnih crkava pod imenom Srpske patrijarhije pravoslavne crkve 1920. godine kod: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 211–212.

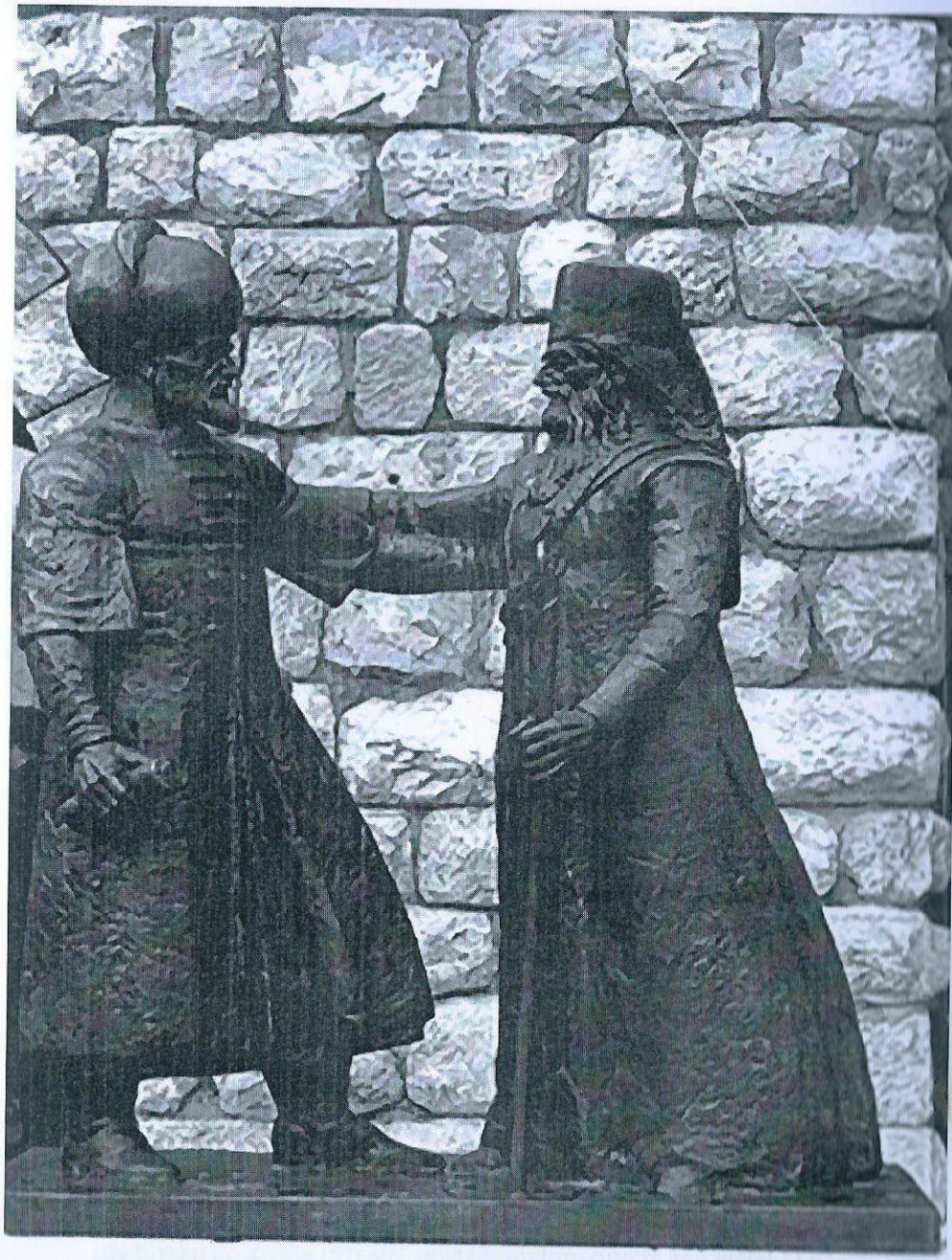

БРАЋА СОКОЛОВИЋИ
МЕХМЕД - ПАША И МАКАРИЈЕ

'Zagrljaj braće Sokolovića Mehmed-paše i patrijarha Makarija', spomenik uz most na Drini u Višegradu u sklopu 'Andrićgrada'.

ANDRIĆIZAM: ESTETIKA ZA GENOCID – BOŠNJAČKO-MUSLIMANSKA DOMINANTNA OCJENA ANDRIĆEVE KNJIŽEVNOSTI

Da je Ivo Andrić živ, vjerojatno bismo pokrenuli utvrđivanje njegove odgovornosti za zločine u Bosni, za sve strahote koje su se dogodile bošnjačkom narodu, Muhidin Pašić, predsjednik bošnjačkoga kulturnog društva Preporod iz Tuzle.[235]

U bošnjačko-muslimanskome političkom i kulturološkom okruženju već više desetljeća iznose se prigovori kako Andrić u svojim književnim djelima bosanske muslimane prikazuje u izrazito negativnomu svjetlu. Zajednički je zaključak u stavovima glavnih struja i argumenata u bošnjačkome i islamističkome diskursu o Andriću da u njegovoj literaturi bosanski muslimani zbog njihove „povijesne tursko kosovske krivnje" postaju metom osvete kao vjerski i nacionalni derivat Turaka.

Ovdje izdvajamo nekoliko dominantnih stavova javnih političkih osoba i znanstveno-kulturnih autora koji ilustriraju većinsko bošnjačko mišljenje o Ivi Andriću:

[235] Intervju Muhidina Pašića za list *Dnevni Avaz*, preneseno u sarajevskome tjedniku *Dani* u broju 116, 20. kolovoza 1999.

Alija Izetbegović, u svojstvu predsjednika Predsjedništva BiH, tražio je u ljeto 1991. godine u razgovoru s filmskim režiserom Emirom Kusturicom da ne snima film po Andrićevu romanu *Na Drini ćuprija*, naglašavajući kako je „u Andrića literatura puna mržnje".[236] Kusturica u tome razgovoru ocjenjuje da je mržnju najbolje opisao Andrić u pripovijetki *Pismo iz 1920.*, ali da Izetbegoviću nije bilo drago čuti ni spomen imena Ive Andrića. Zbog toga je Kusturica prekinuo svake daljnje kontakte s Izetbegovićima i odselio se u Beograd, a kasnije u Višegradu izgradio velikosrpski Disneyland *Andrićgrad*. (Zanimljivo je da je Izetbegović u istome razgovoru objavljenomu u autobiografiji Emira Kusturice izjavio: „Svi mi Izetbegovići u prošlosti smo se pisali kao Srbi, nama je Beograd bliži od Zagreba. Jedino što kad gledaš kako se Srbi odnose prema Albancima, meni je jasno kako bismo se mi Muslimani proveli u zajedničkoj državi.")

Neposredno prije početka rata u BiH, u Višegradu je javno srušena bista Ive Andrića u srpnju 1991. godine, koju je razorio Murat Šabanović, član SDA-a, kasnije poznat po prijetnji rušenja višegradske brane na Drini 1992. godine radi pokušaja sprječavanja srbijanske vojske u napadu na BiH. Kao razlog rušenja biste Šabanović je naveo da je Ivo Andrić „kulturološki mrzitelj muslimanskog naroda", a javni čin razaranja sniman je videokazetom kojom su aktivisti SDA-a kasnije išli po arapskim zemljama prikupljati novac i prikazivati kako su „Bošnjaci srušili bistu svog Salmana Rushdija", objašnjava Šabanović.[237]

Andrićizam: Estetika za genocid naslov je eseja koji daje političku ocjenu Andrićeve književnosti, a čiji je autor akademik Rusmir Mahumtćehajić, bivši potpredsjednik Vlade BiH (1991. – 1992.).[238] On je svoje teze proširio u svojoj knjizi u kojoj ističe da je Andrić u Drugome svjetskom ratu bio suvremenik pretvaranja na Drini ćuprije u muslimansko stratište: „U doba srpskih orgijanja protiv

[236] Kusturica, Emir. 2010. *Smrt je neprovjerena glasina* (autobiografija). Beograd. 277–285.
[237] Milutinović, Zoran. 2018. *Bitka za prošlost – Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam*. Beograd. 13–14.
[238] Andricism: An aesthetics for genocide. *East European Politics and Societies*, 27/4 (2013) 619–667.

Bosanskih Muslimana, gdje je s Turcima poistovjećeno sve muslimansko, s druge su strane Andrićevi romani ponuđeni su kao slika stradanja i patnji bosanskih kršćana pod Turcima."[239] On smatra da Andrić glorificira srpsku narodnu tradiciju Kosova i Vidovdana kao rasnu jugoslavensku, a literarno artikulira identifikaciju bosanskih Muslimana s Turcima i Osmanlijama. Mahmutćehajić pritom inzistira da se bosanske muslimane ne može nazivati Turcima kao što to Andrić sustavno opisuje, te se pita kako bi bilo da se Hrvate koji su živjeli pod mletačkom vlašću naziva Mlečanima, ili Mađarima i Švabama one koji su živjeli pod Austrijom ili Jugoslavenima.

Mahmutćehajić posebice naglašava političku povijesnost u Srbiji kako je samo ime Turci opravdavalo sve oblike zločina protiv tih ljudi kao svuda prisutnih neprijatelja, te prenosi zapise Leopolda Rankea u svezi s pokoljem beogradskih muslimana 1807. godine, kada je oslobođenje Srbije od vlasti osmanskoga sultana poistovjećivano s uništenjem svega muslimanskog kao „suštinski neljudskog".[240] Citira i Vuka Karadžića, kako su nakon srpskoga ustanka turske udovice s djecom koje su ostale bez muževa i imanja natovarene na lađe, te niz Dunav poslane Turcima.[241] Pritom je, prenosi Mahmutćehajić, Karađorđe zapovjedio 1809. godine da se ne gleda u borbi tko je muško ili žensko, te da se glave Turaka donesu i nabijaju na kolac. Spominje i Svetozara Markovića koji je u svome djelu *Srbija na istoku* napisao: „Očevidno srpski narod nije priznavao nikakvo pravo svojim sugrađanima Turcima, članovima iste države, da žive na srpskoj zemlji. Srpski narod išao je jednostavno da istrijebi Turke. Krađu, otimanje i ubojstvo, samo kad se učini spram Turčina, u mirno vrijeme kao i u ratu, Srbi su smatrali kao moralna djela."[242]

[239] Mahmutćehajić, Rusmir. 2015. *Andrićevstvo: protiv etike sjećanja*. Beograd. 71. Recenzenti: Ivo Banac i Slobodan Prosperov Novak. Rusmir Mahmutćehajić bio je do rata 1992. godine i dekan Elektrotehničkoga fakulteta u Osijeku.
[240] Rusmir Mahmutćehajić, *Andrićevstvo*, 191.
[241] R. Mahumtćehajić, 200–201.
[242] Marković, Svetozar. 1995. *Celokupna dela*. Srpska akademija nauka i umetnosti. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd. 24–25.

Nekadašnji profesor na sarajevskome Filozofskom fakultetu Muhsin Rizvić ističe kako je u romanu *Na Drini ćuprija* Andrić diskurzivno nagovještavao srpsku mitsko-historijsku prijetnju prema Bošnjacima, povezanu s „turskom krivnjom" kao nasljeđem. On dodaje da je Andrićeva književnost pokušaj stvaranja alibija za četničke zločine na području Bosne u razdoblju od 1941. do 1945. godine.[243] Imenovanjem bosanskih muslimana Turcima u svojim romanima Andrić ih stigmatizira kosovskom krivnjom i osmanlijskim nasiljem, te opravdava revanšizam protiv njih, komentira Rizvić. On ocjenjuje da je u usporedbi sa stvarnim zbivanjima u Višegradu i istočnoj Bosni 1941./1942. godine i tamošnjega četničkog genocida nad muslimanima, Andrić u romanima slikao tursku vladavinu kao povijesnu krivnju Bošnjaka. Pritom takav književni postupak Rizvić ocjenjuje na način da se Andrić „zaklanja iza povijesti kao kronike, predaje, mita i putopisa koji su odgovarali njegovoj ideji i viziji, i duboko se povlači iza svojih likova gurajući ih ispred sebe kao moguće optuženike na koje može svaliti krivnju svojih pripovjedačkih iskaza".[244]

Rizvić zaključuje da je roman *Na Drini ćuprija* pripovjedačko-sugestivna anticipacija genocida iz Drugoga svjetskog rata koja je, s Andrićevim znanjem o pokolju bosanskih muslimana u Podrinju, djelovala kao neko opravdanje zaslužene kazne pradjedova nad unucima.

U godini kada je Andrić dobio Nobelovu nagradu, časopis *Bosanski pogledi, nezavisni list muslimana Bosne i Hercegovine u iseljeništvu* tiskao je 1961. godine kritički rukopis Šukrije Kurtovića o Andriću, koji je bio zabranjen za objavljivanje u komunističkoj Jugoslaviji. Šukrija Kurtović, inače solunski dobrovoljac srpske nacionalne orijentacije i muslimanske vjeroispovijesti, optužuje Andrića da se „drastično ogriješio o bratstvo i jedinstvo jer je netočno

[243] Rizvić, Muhsin. 1995. *Bosanski muslimani u Andrićevom svijetu*. Ljiljan, Sarajevo, 169.
[244] Muhsin Rizvić, 442.

i negativno predstavio muslimanski dio našeg naroda".[245] Kurtović ističe obostrane pokolje sa strašnim egzekucijama u međusobnoj borbi Turaka i Srba u vremenu nakon Prvoga srpskog ustanka, ali prigovara Andriću da je događaje selektivno izdvajao iz povijesnih zbivanja i izvlačio „onakve zaključke o našim muslimanima i to kao kolektivu". On u svome osvrtu naglašava da se Andrićevi romani ne slažu s jugoslavenskom ideologijom bratstva i jedinstva jer šire netoleranciju i mržnju među jednokrvnom braćom, s obzirom na to da u romanima nema nijednoga simpatičnog lika iz bosanske muslimanske sredine, koji su predstavljeni kao „degenerici, krajnje netolerantni, ubojice i divljaci koji uživaju u otkidanju kaurskih noseva i vršenju najgorih zločina".

Predgovor uz Kurtovićev osvrt napisao je akademik Adil Zulfikarpašić, koji je istaknuo: „Dok su bosanski četnici vršili pokolje muslimana i u Nedićevoj Srbiji sazrijevala ideja uništenja Turaka, dotle je Ivo Andrić pisao svoje romane Na Drini ćuprija i Travnička kronika. Oni su trebali biti opravdanje pokolja muslimana. To je bio pokušaj stvaranja alibija za te zločine."[246] Zulfikarpašić opisuje Andrića i kao „podlu dušu", jer „ne može prežaliti što je Bosna zahvaljujuću muslimanskom stanovništvu postala bedemom naspram kršćanskom Zapadu i germansko-mađarskom nadiranju". Zaključuje da je u recepciji bošnjačkoga čitatelja Andrićeva literatura imala smisao opravdavanja zlodjela kao prošlošću zaslužene kazne, dok je u doživljaju srpskoga čitatelja imao ulogu da kosovsko-tursku krivnju svede na osvetu nad slavenskim nasljednicima turske vjere i moralno motivira zločin genocida nad njima.

Predsjednik Bošnjačkog kulturnog društva *Preporod* iz Tuzle, Muhidin Pašić, dodaje da se Ivo Andrić sa svojim književnim djelima nalazi u nizu velikosrpskih autora kao što su Ilija Garašanin,

[245] Kurtović, Šukrija. 1961. *Na Drini ćuprija i Travnička hronika u svjetlu bratstva i jedinstva*. U sklopu zbornika radova *Andrić i Bošnjaci*, Bošnjačka zajednica kulture *Preporod*, Tuzla, 2000.
[246] Zulfikarpašić, Adil. 1961. *Umjesto predgovora, Bosanski pogledi 1961*. Uz tekst: Kurtović, Šukrija. 1961. *Na Drini ćuprija i Travnička hronika u svjetlu bratstva i jedinstva*.

Stevan Moljević i Draža Mihailović. Posebice problematizira Andrićevu doktorsku disertaciju i genocidni program preseljenja Albanaca-muslimana s Kosova u kojima izražava „patološku mržnju prema muslimanima i Islamu".[247] Istovjetne negativne stavove bošnjačkoga znanstveno-kulturološkog kruga spram Ive Andrića ilustrira i naslov osvrta Safeta Kadića iz sarajevskoga Instituta za jezik *Postgenocidno čitanje Andrića – roman kao priručnik zločina.*[248]

Predmet snažne osude bošnjačko muslimanskih autora jest i Andrićeva prešućivana doktorska disertacija *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine,* napisana 1923. godine, a koja je tek prvi put objavljena posmrtno 1982. godine u Beogradu. Po njihovu mišljenju, ona predstavlja temeljnu odrednicu Andrićeve književnosti, a procjenjuju da je Andrić skrivao svoju disertaciju od javnosti jer je ona temelj njegovih loših predrasuda i animoziteta prema bosanskim muslimanima i islamu općenito. Prema Andrićevim tvrdnjama iznesenim u spomenutoj doktorskoj disertaciji, islam je kao posljedica širenja turske vladavine bio glavnom kočnicom razvoja duhovnoga života Bosne. On je u disertaciji ocijenio da je Bosna, potpavši pod islam, lišena mogućnosti da ispuni zadatak u kojemu bi po zemljopisnome položaju „Bosna zapravo trebala povezivati zemlje Podunavlja s Jadranskim morem, a to znači dvije periferije srpsko-hrvatskog elementa i ujedno dva različita područja europske kulture".[249]

[247] Intervju Muhidina Pašića za list *Dnevni Avaz*, preneseno u sarajevskome tjedniku *Dani* u broju 116, 20. kolovoza 1999.

[248] http://saff.ba/postgenocidno-citanje-andrica-roman-kao-prirucnik-zlocina/ Opširnije o dominantno negativnomu stavu suvremenih autora Bošnjaka prema Andriću u Zborniku radova *Andrić i Bošnjaci*, zbirka eseja sa znanstvenoga skupa u izdanju Bošnjačke zajednice kulture *Preporod*, Tuzla, 2000.

[249] Ivo Andrić, *Razvoj duhovnog života Bosne pod uticajem turske vladavine*, 31–32.

Dvije sporne točke pojedinih bošnjačko-muslimanskih kritičkih osvrta prema Andriću

1. U kontekstu opisa Andrićeva zazora prema islamu, kod pojedinih bošnjačkih autora primjetna je promašena karakterizacija Andrića koji navodno ima stav križarskoga antagonizma prema muslimanima.[250] Međutim, po svim dostupnim pismima i svjedočenjima, Andrić nije imao nakanu nastupati s kršćanskih, a posebice ne s katoličkih pozicija: u pismima je Vatikan nazivao „malaričnim papinskim gnijezdom"[251], zatim da je „katolicizam prokletstvo za sve države i narode"[252], u rubrici vjeroispovijesti u zrelim godinama izjašnjavao se da je bez vjere, a u pisanome je iskazu potvrdio svoje članstvo u masoneriji.

Jednako je tako Andrić, u svojstvu pomoćnika ministra, pisano opomenuo jugoslavenskoga poslanika u Vatikanu 1939. godine da nije smio primiti kritičku *Promemoriju* državnoga tajnika Pacellija (budućega pape), u kojoj Sveta Stolica prosvjeduje radi postupaka Kraljevine Jugoslavije prema Katoličkoj Crkvi u zemlji. Naime, Andrić smatra da su izneseni Pacellijevi stavovi „neumjesni i neistiniti", a vatikanska promemorija ističe sljedeće: „Jugoslavenske državne vlasti nastoje zatvarati katoličke učiteljske škole, financijski onemogućiti rad katoličkih bolnica koje primaju sve bolesnike bez obzira na vjeroispovijest, a državni činovnici katolici u praksi su isključeni s upravnih mjesta i promaknuće im je gotovo nemoguće ako otvoreno ispovijedaju katoličku vjeru. Stoga su mnogi državni činovnici katolici otpali od vjere da postignu unosniji ekonomski položaj ili da osiguraju brže promaknuće u službi", stoji u promemoriji državnoga tajnika Svete Stolice, a koju je Andrić ocijenio neistinitom

[250] Muhsin Rizvić, *Bosanski Muslimani u Andrićevu svijetu*, 580.

[251] Miroslav Karaulac, *Rani Andrić*, 153.

[252] Tihomil Maštrović, *Nepoznata korespondencija Ive Andrića*, 30.

u pisanome očitovanju koje se nalazi u diplomatskome Arhivu Jugoslavije.[253]

I u svojoj poznoj dobi, godinu dana prije smrti, Andrić je 1974. godine, po svjedočenju Rodoljuba Čolakovića, izrazio snažan zazor prema katolicizmu: „Hrvatski nacionalizam je najopasniji zbog snage koja iza njega stoji – Katolička crkva, moćna, s neiscrpnim sredstvima i obrazovanim i discipliniranim kadrom (...) u atmosferi koja unakazuje duše ljudi nečim iracionalnim i zlim."[254]

Andrić u svojoj književnosti ne izobličava islam u opreci spram kršćanstva, kako to u svojim navedenim djelima ocjenjuju Rusmir Mahmutćehajić i Muhsin Rizvić, nego Andrić o muslimanima piše iz srbijanske perspektive kosovskoga kulta u kojemu je invazija Osmanlija razorila povijesno Dušanovo carstvo. On bilježi u literarnoj formi ono što Vidovdanski mit misli o bosanskim muslimanima kao sljednicima Turaka. Pritom je Turska prepreka uspostavljanju ideje proširene Srbije s vladajućom dinastijom Karađorđevića.

Naime, Andrić je jednako tako oštar i u kritici Austro-Ugarske tijekom njezine uprave nad Bosnom i Hercegovinom, tako da je za njega jedino povijesno razdoblje društvene stabilnosti vrijeme Karađorđevićeve i komunističke Jugoslavije.

Posebna su tema u ovome kontekstu Andrićevi opisi Austrijanaca i Nijemaca u njegovoj književnosti. Profesor Dušan Glišović u svome eseju *Likovi Austrijanaca i Nemaca kao strukturalni elementi u Andrićevom književnom delu* opisuje, među ostalima, „bezimene Austrijance i Nijemce kao političke neprijatelje i okupatore, likove ponemčenih i poaustrijančenih Jugoslavena", dok za analizu dvojice austrijskih konzula iz *Travničke kronike* Glišović predlaže podnaslov *mimikrirani likovi fašističkih okupatora*.[255]

[253] Miladin Milošević, *Ivo Andrić – Diplomatski spisi*, 227., 365–366.
[254] http://www.pecat.co.rs/2020/05/stranac-u-sopstvenom-zivotu/
[255] Dušan Glišović, *Likovi Austrijanaca i Nemaca kao strukturalni elementi u Andrićevom književnom delu*, u sklopu Zbornika radova *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*, međunarodni znanstveni skup u Beogradu, 26. – 28. 5. 1980., Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 1981.

2. Pojedini bošnjački autori u sklopu kritičkoga pristupa prema Andriću nastoje ublažiti opis režima Osmanskoga Carstva tijekom okupacije Bosne i Hercegovine (R. Mahmutćehajić definira osmanski sustav kao „otvorenu i nadrodnu zajednicu naroda"[256]). U takvim osvrtima dominira prikaz Bosne kao multietničkoga društva u turskome dobu u kojemu su se jednako tolerirale sve religijske zajednice.

Povijesni ljetopisi franjevaca s područja središnje Bosne zorno opisuju oblike turskoga terora prema kršćanima, a posebice prema katolicima u vrijeme kada je Osmansko Carstvo smatralo Papu i Beč glavnim neprijateljima.[257] Turska je vlast ozakonila zabranu gradnje katoličkih crkava u Bosni u vrijeme osmanske okupacije, kažnjiva je bila zvonjava postojećih katoličkih crkava, zabranjeno je nošenje križa u javnosti, dokumentirani su nasilni turski upadi u katoličke samostane pod izlikom prikupljanja globi i harača, a zabranjeno je i jahanje konja kršćanima u prisutnosti muslimana.

Fra Ivan Jukić bilježi kako kristjanin u Bosni u sporu s Turčinom „nikad ne može imati na sudu pravo, jer protiva Turčinu ništa svjedočiti ne može. Kadija kaže *ovo je zemlja turska, vi ste raja, još ovdje zvono ne kuca, već se turski ezan uči*. Kristjanin ne može nikakvu službu državnu imati, a u Bosni kristjani crkvu novu načiniti, ol staru popraviti, tko bi samo o tomu spomenuo, naopako bi mu bilo".[258]

O stanju katolika pod osmanskom okupacijom početkom 17. stoljeća u Bosni svjedoči i podatak da su tada preostala još samo četiri franjevačka samostana sa svega 26 redovnika, u skladu sa zapisom iz crkvene povijesti djelovanja franjevaca u BiH Vjenceslava Mije Batinića. Osmanlije su, osvojivši Bosnu, porušili 464 katoličke

[256] R. Mahmutćehajić, *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*, 213.
[257] Franjevački povijesni ljetopisi: Nikola Lašvanin, Ljetopis; Bono Benić, Ljetopis sutješkoga samostana; Filip Lastrić, Pregled starina Bosanske provincije; Marijan Bogdanović, Ljetopis kreševskoga samostana (1765. – 1817.); Jako Baltić, Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vrimena u Bosni. Fra Mato Kristićević napisao je priručnik za redovnike franjevce, o tome kako da se vladaju u dodiru s Turcima, pod naslovom *Enhiridion* (1833.), u sklopu samostanskoga ljetopisa i opisa svakodnevne prakse u pastoralnome radu. Kristićević je službovao u samostanima u Gučoj Gori pokraj Travnika, Jajcu i Fojnici.
[258] Jukić, Ivan fra Frano. 2001. *Izabrana djela*. Konzor. Zagreb. 254.

crkve i 48 franjevačkih samostana, prenosi crkveni povjesničar fra Andrija Zirdum.[259]

O promjeni strukture stanovništva nakon osmanskoga osvajanja Bosne, službeno glasilo *Vrhbosna*, u izdanju Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine, prenijelo je 1996. godine statističke podatke iz prošlosti koji navode: „Bosna u 15. stoljeću broji oko 900.000 žitelja, od kojih 750.000 katolika, 90.000 krstjana i 25.000 pravoslavnih. Samo 60 godina nakon turske agresije 1463. godine, popis stanovništva iz 1528. navodi da je od ukupnog broja stanovnika 57 posto katolika, 30 posto muslimana i devet posto pravoslavnih, dok je 1878. godine 43 posto pravoslavnih, 38 posto muslimana i 18 posto katolika."[260]

Zbog daljnjega turskog osvajanja teritorija i otežane komunikacije došlo je do podjele franjevačke Bosanske vikarije 1514. godine na Bosnu Hrvatsku na slobodnome području i Bosnu Srebrenu (pod turskom upravom), dok su 1517. godine obje vikarije izdignute na rang provincija (redodržava).[261]

Od sekularnih izvora o osmanskome dobu u Bosni, prenosimo kako kancelar francuskoga konzulata u Travniku Chaumette-Des-Fossés u svome putopisu navodi kako su na putu prema travničkome veziru pokraj groblja lokalni Turci znali nabijati na kolce glave pobunjenika iz rata sa Srbijom u to doba, te da su bile izložene i po tri dana, „čiji su užas još pojačavali psi koji su skakali na kolce pokušavajući skinuti osušene glave".[262]

I Matija Mažuranić, boraveći u Bosni 1839./1840. godine, opisuje kako „nikakov krstjanski momak bezposlen ne sme ići u čaršiu,

[259] http://www.ktabkbih.net/hr/izdvajamo/osmanlije-su-osvojivsi-bosnu-porusili-464-katolike-crkve-i-48-franjevakih-samostana/37813

[260] *Vrhbosna*, službeno glasilo biskupija metropolije vrhbosanske Sarajevo, Banja Luka, Mostar-Duvno, Trebinje; Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine, 25. siječnja 1996., *Poslanica biskupa Biskupske konferencija BiH svećenicima, redovnicima, redovnicama i puku Božjem.*

[261] https://www.bosnasrebrena.ba/node/574

[262] Chaumette-Des-Fossés, Amédée. 2012. *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine.* Hrvatsko kulturno društvo Napredak. Zagreb.

a čovek, da ima devet glavnih posalah, mora sve ostaviti i opslužiti Turčina".[263] Boraveći u Travniku, Mažuranić prenosi da je „svim krstjanom zabranjeno držati službu božju; nego izvan varoša mogu", a spominje i nekadašnju katoličku crkvu pretvorenu u džamiju, te da bi „glavom platio tko bi kazao da je to kad crkva bila".

Ivan Kukuljević Sakcinski prenosi u svome putopisu iz 19. stoljeća tijekom njegova višetjednog putovanja po središnjoj Bosni kako tijekom posjeta katoličkoj crkvi u travničkome Dolcu „zvonika dakako neima, jer Turci nedopuštaju graditi zvonike".[264]

Svakodnevne bizarnosti pod kojima je živjelo stanovništvo svih vjeroispovijesti ilustrira i Andrićeva sjajna pripovijetka *Priča o vezirovom slonu,* temeljena na istinitome povijesnom događaju iz 1820. godine kada je jedan okrutni vezir tijekom vladanja u Travniku doveo kao kućnoga ljubimca – slona.[265] On bi tijekom gradske šetnje u vojnoj pratnji obijesno uništavao sve dućane po glavnoj ulici. „Zvijere nabavilo zvijere", pisao je župnik iz Dolca gvardijanu franjevačkoga samostana u Gučkoj Gori, prenosi Andrić u svojoj pripovijetki u kojoj je prepričao i svjedočenje fra Grge Martića: „Dželaludin paša bio je tako strog da pripovijedaju kad je bio za vezira u manastiru Bitolju, onda je dozvao onamošnjih dvanaest prvih otpornika, pak naredio, da svaki usiječe po jedan hrastov kolac i da ga donesu njemu u konak. To su ga poslušali, donijeli koce i posadili ih po njegovoj avliji. Potom im je rekao: *Zabilježi svaki svoj kolac, pa čim pokaže vas koji neposlušnost, odmah ću ga evo ovdje na njegov kolac nabiti.* Zatim dođe u Bosnu... te stade jednog po jednog dozivati

[263] Mažuranić, Matija. 1992. *Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu Krajinu, učinjen 1839-40 po Jednom Domorodcu.* Konzor. Zagreb. Fototipsko izdanje Mažuranićeva putopisa objavljenoga 1842. godine.

[264] Kukuljević Sakcinski, Ivan. 2007. *Putovanje po Bosni* (pretisak putopisa iz 1858.). Fortuna. Strmec Samoborski.

[265] Kuriozitet je da je predaju o dovođenju afričkoga slona u Bosnu zabilježio i ustaški čelnik Ante Pavelić koji je u memoarskome zapisu *Pašina slonica* prenio sličan povijesni događaj u Banjoj Luci gdje je lokalni paša puštao gradskim ulicama svoju kućnu ljubimicu slonicu. Pavelić je u svome rukopisu *Doživljaji I.* naveo da je priču čuo kao dječak u srednjoj Bosni.

u Travnik, pa kad u dva sata noći puče na gradu top, znalo se: to noćas pogibe taj kapetan, taj beg."[266]

Stoga je povijesno neutemeljen aktualni bošnjački politički i kulturološki trend kod pojedinaca da suvremenim kontekstualiziranjem ublaže osmanske represije.

Nisu ni zapadna ni srednja Europa toga doba bile primjer uzorno uređenih društava s obzirom na političke i vjerske ratove između protestanata i katolika, no ne postoje dominantni pozitivni stavovi o tim vremenima.

Zanimljivo je pritom spomenuti da i u hrvatskoj političkoj i književnoj tradiciji postoje djela koja opisuju borbu protiv Turaka (Ivan Mažuranić, Ivan Gundulić, Andrija Kačić Miočić), ali u razdoblju od 1918. do 1990. godine u javnome diskursu nije prisutna takva mržnja prema Turcima kao što je kontinuitet kosovske ideologije kod Andrića i ostalih srpskih pisaca. Hrvati su, primjerice, izgubili bitku protiv Turaka na Krbavskome polju i u Sigetu, pa ne postoji takav oblik šovinizma prema muslimanima kao u kultu o Kosovu.

[266] Fra Grgo Martić, *Zapamćenja*, 290.

SRPSKA UPOTREBA ANDRIĆEVE KNJIŽEVNOSTI U RATU U BIH 1992. – 1995.

Čelnik bosanskih Srba Radovan Karadžić dijelio je tijekom velikosrpske opsade Sarajeva 1992. godine svim stranim diplomatima i emisarima na Palama prijevod Andrićeve pripovijetke *Pismo iz 1920 godine*, tvrdeći da je krvoproliće i mržnja u Bosni za tu zemlju normalna stvar. (Zanemaruje se pritom da je glavni lik te pripovijetke Maks Levenfeld napustio Bosnu zbog mržnje, a na koncu poginuo u Španjolskome građanskom ratu – „tako je završio život čovjek koji je pobjegao od mržnje", zaključuje pripovijetku Andrić.) Karadžić je zapravo nastojao opravdati opsadu i bombardiranje grada, a ključna je svrha toga postupka bila odvratiti mogućnost međunarodne vojne intervencije u BiH.

Karadžić je smatrao Ivu Andrića obveznom lektirom za sve strance, uz objašnjenje da su „u Andrićevim radovima skoro svi muslimani i većina katolika mračni i perverzni tipovi, dok Srbi, i u najboljem slučaju pokoji franjevački redovnik, predstavljaju svijetle likove u Andrićevoj prozi".[267] Kod nekih stranih promatrača takav je prikaz nailazio na razumijevanje i tako ih zbunio da u Sarajevu više nisu ra-

[267] Celia Hawkesworth u eseju: Ivo Andrić as Red Rag and Political Football, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 80, No. 2, April, 2002. Autorica prenosi Karadžićeve riječi o Andriću koje su objavljene u članku: Berić, Gojko. Kako se Andrić popeo na Pale. *Feral Tribune*, 19. veljače 1996.

zlikovali agresora od žrtve – proza Ive Andrića postaje jamcem onima koji tvrde da je rat na Balkanu neizbježan, čak i logičan.

Zanimljivo da je Radovan Karadžić ranije kao profesor napisao 1980. godine esej o povijesnome liku Omerpaše Latasa, potaknut istoimenim romanom Ive Andrića.[268] Kuriozitet je da je Karadžić kasnije prisluškivan upravo pod kodnim imenom *Latas* tijekom telefonskih razgovora sa Slobodanom Miloševićem 1991. godine.[269] Karadžić je na Haškome sudu objasnio da je Omerpaša Latas roman Ive Andrića, te da je riječ o ličkome Srbinu koji je u 19. stoljeću primio islam i u ime turskoga sultana gušio bune među begovima u Bosni. „Muslimani su mene smatrali za nekoga koga je poslao Beograd da kažnjava bosanske begove", naveo je Karadžić tijekom sudskoga iskaza.[270]

Slobodan Milošević izjavio je na Haškome sudu tijekom iskaza preživjele svjedokinje o ubijanju i spaljivanju Muslimana na mostu u Višegradu 1992. godine kako, po njemu, „prethodno razaranje spomenika Ive Andrića u Višegradu spada u kontekst rata u Višegradu i BiH". Milošević je naglasio da je sukob počeo zbog uništenja Andrićeva spomenika, „a Andrićev spomenik bio je razoren samo zato što je on Srbin".[271]

Za ubojstva Muslimana u Višegradu na mostu 1992. godine doživotni zatvor na Haškome sudu za ratne zločine dobio je lokalni srpski vojni zapovjednik Milan Lukić, koji je izjavio kako je za njega glavno književno djelo Andrićev roman *Na Drini ćuprija*.[272]

Ratko Mladić prigodom ulaska u Srebrenicu 1995. godine, neposredno prije izvršenja genocida nad muslimanskim stanovništvom,

[268] Radovan Karadžić, *Latas – fenomenologija izdajstva*, međunarodni znanstveni skup u Beogradu, 26. – 28. 5. 1980., Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 1981.
[269] Transkripti su preneseni na Peščanik.net, *presretnuti razgovori* iz 1991., objavljeni 28. prosinca 2003.
[270] RTS, 27. listopada 2010., *Karadžić prisluškivan pod kodnim imenom Latas?*
[271] Iskaz Slobodana Miloševića o Ivi Andriću na haškome sudu: Page 25607 od točke 14.: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/trans/en/030829ED.htm
[272] https://www.medzlis-konjic.com/index.php/en/knjige-i-tekstovi/odabrani-tekstovi/2446-postgenocidno-citanje-andrica-roman-kao-prirucnik-zlocina

izjavljuje kako je došao trenutak osvete Turcima nakon bune protiv dahija. Mladić je nakon svih desetljeća školovanja na vojnim akademijama Jugoslavenske vojske i članstva u Savezu komunista Jugoslavije izvukao srpsku bunu protiv dahija i turske sječe knezova kao razlog za genocid u Srebrenici.

Koliko je za vjerovati Dobrici Ćosiću, u svojim memoarima on opisuje susret s Ivom Andrićem koji je zadnji put Bosnu posjetio 1972. godine, te po povratku u Beograd rekao: „U Bosni vam je sada, Dobrice, ono što je pokojni Kallay snivao: u Bosni pobjeđuje bošnjaštvo. I neka da Bog da moja noga više nikad ne kroči preko Drine."[273]

Noviji srbijanski odgovor na bošnjačke optužbe protiv Andrića iznio je Zoran Milutinović koji tvrdi da Ivo Andrić ima ulogu Salmana Rushdija u bošnjačkome nacionalizmu. On smatra kako, nakon zabrane kritike Ive Andrića u socijalističkoj Jugoslaviji, današnja suvremena kritika Andrića postaje ideološki i partijski projekt SDA-a. Milutinović je profesor na londonskome sveučilištu i član Europske akademije znanosti, a njegovu knjigu kojom u potpunosti opravdava Andrića financirali su srbijansko Ministarstvo kulture i informiranja i Sekretarijat za kulturu Beograda.[274] Inače, Milutinović u svojoj knjizi sve ratove 1990-ih godina naziva građanskima u kojima su „sve strane jednako odgovorne". Slično kao što pojedini bošnjački autori spominju Osmansko Carstvo kao tolerantno prema svim narodima i vjeroispovijestima, Milutinović u svojoj knjizi ocjenjuje da je socijalistička Jugoslavija bila „država s ravnopravnom nacionalnom zastupljenošću u svim jugoslavenskim institucijama".

Filmski režiser Emir Kusturica inicirao je izgradnju *Andrićgrada* u Višegradu na Drini, za koji tvrdi da ga je nadahnulo Andrićevo djelo. Riječ je o kulturnome centru u obliku srpskoga povijesnog

[273] Glišović, Dušan. 2017. *Ivo Andrić – istorija i politika*. Beograd. 155., prenosi citat iz knjige: Dobrica Ćosić, *Piščevi zapisi* (1969. – 1980).
[274] Milutinović, Zoran. 2018. *Bitka za prošlost – Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam*. Beograd.

Disneylanda u kojemu su uz neonska svjetla izgrađeni spomenici Njegošu, Andriću, crkva „posvećena svetom Lazaru i Kosovskim mučenicima", uz moderno kino i kazalište.

Sažeto uzevši, u polemikama između bošnjačkih i srbijanskih autora dolazi do spora u kojemu Bošnjaci zastupaju tezu o osmanskome razdoblju s konstrukcijom Bosne kao zemlje dobrih ljudi koji poštuju različite vjeroispovijesti, te srpske strane, koja, pozivajući se na Andrića, tvrdi da je Bosna zemlja mržnje za koju su suodgovorni Turska i Austrija, sve dok Bosnom ne zavlada jugoslavenski ili srbijanski politički okvir.

Hrvati u BiH tijekom komunističke Jugoslavije načelno su većinom imali suzdržan stav prema Ivi Andriću zbog njegova oportunizma prema Beogradu. Međutim, nakon sukoba Hrvata i bosanskih Muslimana 1993. godine došlo je do promjene u javnome diskursu, o čemu svjedoči izjava Bože Raića, bivšega predsjednika HDZ-a BiH, koji je u svojedobnoj raspravi s oporbom u Hrvatskoj izjavio: „Ne mogu oni nas učiti kako se živi u Bosni i Hercegovini ako ih već nije poučio ni sam Andrić."[275]

Premda Andrić vjerojatno nikad neće dobiti ulicu sa svojim imenom u rodnome Travniku, lokalni je župnik pokraj glavne gradske ulice u dvorištu crkve sv. Ivana Krstitelja, u kojoj je Andrić kršten kao dijete, podignuo bistu Ive Andrića, kao i fratri u župi Ovčarevo pokraj Travnika, gdje je Andrić boravio 1915. godine nakon puštanja iz austrijskoga istražnog zatvora.

[275] Božo Raić je prije 1990. godine bio sekretar Općinskoga komiteta Saveza komunista Kupresa i nastavnik marksizma, navodi se u eseju Ive Žanića *Pisac na osami*.

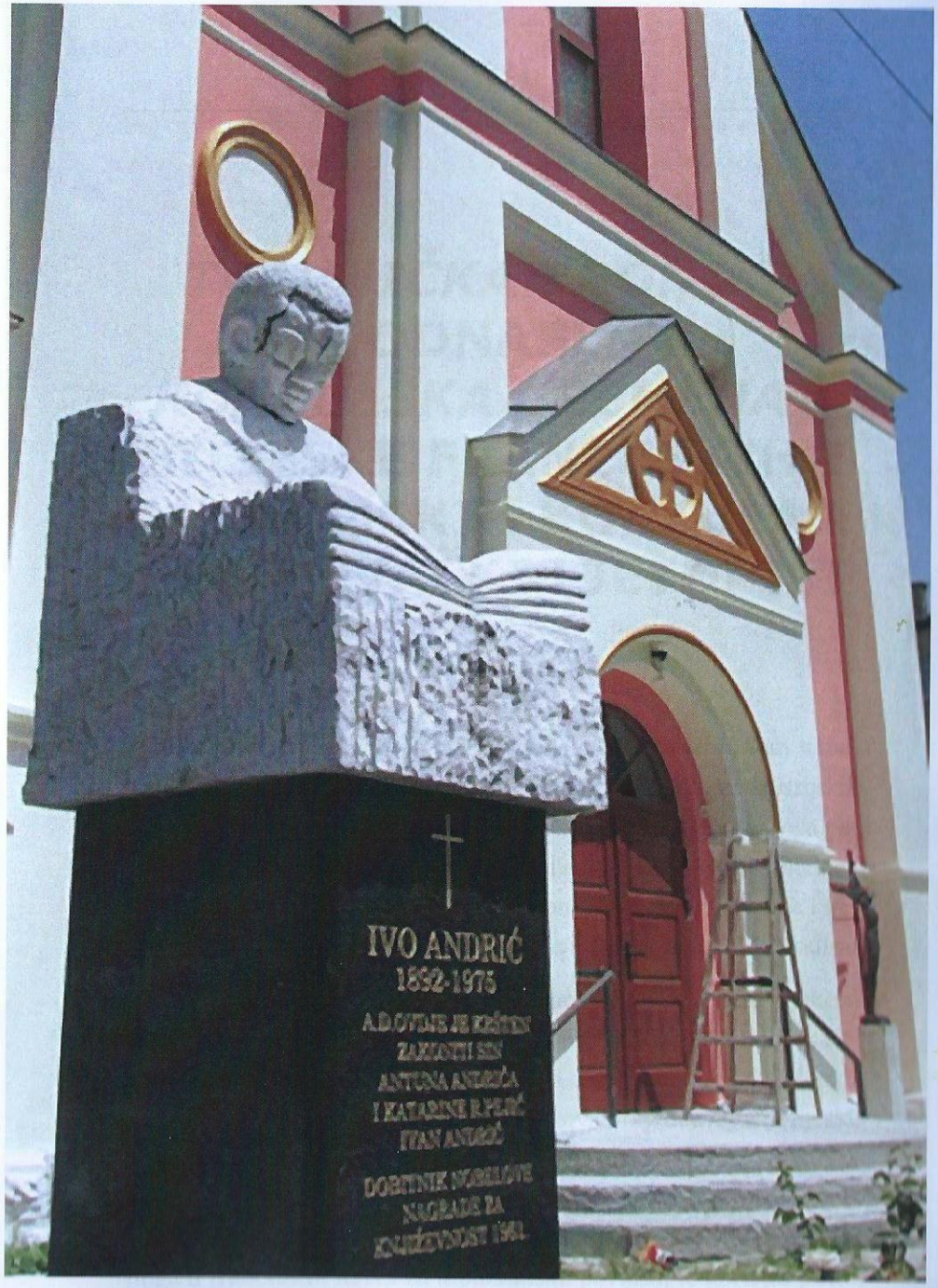

Andrićeva bista u dvorištu crkve sv. Ivana Krstitelja u Travniku.

TRAVNIČKA KRONIKA (PODNASLOV *KONZULSKA VREMENA*). BILJEŠKE FRANCUSKIH I AUSTRIJSKIH KONZULA I FRANJEVAČKI LJETOPISI

Prvi Andrićev roman *Travnička kronika* velikim je dijelom temeljen na arhivskoj građi diplomatskih bilješki francuskih i austrijskih konzula koji su boravili u Travniku, glavnomu gradu bosanskoga pašaluka tijekom osmanske okupacije. U njemu su se nalazili konzulati Francuske i Austrije, predstavništvo Dubrovačke Republike, kao i sjedište vezira kao namjesnika turskoga sultana od 1699. do 1851. godine.

Andrić je za ovaj roman prikupljao arhivsku građu tijekom svojih mandata u konzulatima Kraljevine SHS-a u Marseilleu, Parizu i Grazu, gdje je vrijeme provodio u arhivima francuskoga i austrijskoga Ministarstva vanjskih poslova pregledavajući bilješke austrijskih i francuskoga konzula koji su službovali u konzulatima u Travniku. U romanu je prepričao i događaje iz *Dnevnika* francuskoga generalnog konzula u Travniku Pierrea Davida, objavljenoga u francuskoj *Reviji za diplomatsku povijest*, te koristio putopis francuskoga službenika u konzulatu Chaumettea de Fossésa. Proučio je i kronike franjevačkih samostana središnje Bosne iz razdoblja od 17. do 19. stoljeća, uz ljetopis fra Nikole Lašvanina (Fr. Nicolaus a Travnik).

Roman je značajan i kao dio diplomatske i političke povijesti nakon francuske okupacije Dalmacije, kada Napoleon otvara generalni konzulat u Travniku u nastojanju da otvori kopneni trgovački put na relaciji Hrvatska Kostajnica – Travnik – Novi Pazar – Solun, koji bi zamijenio pomorski put ugrožen od Engleza koji su nadzirali Sredozemno more. Francuska je također željela podupirati teritorijalnu cjelovitost Osmanskoga Carstva kako bi onemogućila utjecaj Austrije i Rusije na Balkanu. Pritom je riječ i o razdoblju nakon Prvoga srpskog ustanka 1804. godine i Karađorđevu zazivu koji je zabilježio Filip Višnjić: „Drino, naskoro će i to vrijeme doći, kada ću ja i tebeka preći, i čestitu Bosnu polaziti."

S druge strane, Austrija također otvara konzulat zato da, osim promatranja francuskih nakana u Bosni, stekne povjerenje katoličkoga stanovništva koje pokazuje privrženost zapadu i Beču. Austrijski konzul crta vojne zemljovide i utvrde na području Lašvanske doline za koje se procjenjuje da ih austrijska vojska konzultira 60 godina kasnije, nakon Berlinskoga kongresa 1878. godine i ulaska njezine vojske u Bosnu. Zanimljivo je da je Beč pod jurisdikciju svoga konzulata u Travniku 1849. godine uključio „Bosnu i tursku-hervatsku".[276]

Dubrovačka Republika više nije slala svoje poklisare u Travnik nakon što ju je okupirala Francuska, a upravo je u kući gdje je bio smješten dubrovački izaslanik u Travniku otvoren francuski generalni konzulat.[277]

Andrić prenosi žalbe austrijskoga i francuskoga konzula upućene u sjedišta Ministarstava vanjskih poslova, kako njihove bilješke nitko ne čita ni u Beču ni u Parizu. Kratki prikaz metodologije Andrićeva prepričavanja bilješki i dnevnika francuskoga konzula iznio je Danilo Kiš u svome djelu Čas anatomije, navodeći izvode iz blistavoga rada Midhata Šamića *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*, u kojemu se nalaze

[276] Teinović, Bratislav. 2015. *Bosanski franjevci između Gaja i Garašanina*. Historijska traganja br. 16. Sarajevo.

[277] Midhat Šamić, *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Citat iz dnevnika francuskoga konzula, 86–88.

usporedni tekstovi Andrićeva romana i izvornih zapisa francuskoga i austrijskoga konzula.

Kod Andrića se u ovome povijesnom romanu samo usputno na dvama mjestima spominje Hrvatska, premda je u izvornim bilješkama spominje francuski konzul. Primjerice, „u Hrvatskoj se i ne govori o drugom do o ratu protiv Turaka i Francuza", piše francuski konzul iz Travnika 1807. godine[278], dok o povijesnim opisima svjedoče ljetopisi franjevačkih samostana središnje Bosne koje je proučavao Andrić.[279]

Zanimljivi su svjetonazorski sporovi u ovome Andrićevu romanu koji se zrcale i u suvremenome dobu. Konzularnomu službeniku Napoleonove vlade franjevci prigovaraju da se u Francuskoj uništavaju katoličke crkve nakon Francuske revolucije, dok se istodobno katolici pod osmanskom okupacijom bore za očuvanje katoličkih crkvi: „Mi ovdje u teškim prilikama nastojimo održati ugled naše svete Crkve, dok je vi tamo u Francuskoj, živeći u punoj slobodi, rušite i progonite", navode fratri.

Francuski službenik pak prigovara da su katolici u Bosni tvrdoglavi i „kruti", te da se odupiru „zdravim utjecajima". Župnik odgovara: „A da smo mi bili manje kruti i otvarali vrata *zdravim utjecajima*, danas bi se moji župljani Pero i Anto zvali Mujo i Huso."

[278] Jelavić, Vjekoslav. 1904. *Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807. – 1814.* Glasnik Zemaljskog Muzeja u BiH. Sarajevo. Prijepis bilješki francuskoga konzula u Travniku koje je koristio Andrić nalazi se i kod: Mihailo Gavrilović, *Ispisi iz pariskih arhiva*, koji su objavljeni u sklopu građe za povijest Prvoga srpskog ustanka u izdanju Srpske kraljevske akademije, Beograd, 1904.

[279] U *Ljetopisu sutješkog samostana* fra Bono Benić piše: „Osijek grad Turci ostaviše, naši ga Hrvati uzeše. Također naši Varaždin uzeše i ostala mista uz Dunavo… Iza Klisa Turci pobigoše obnoć brez obzira. Zašto tako hoti blažena divica Marija koja dade Hrvatom snagu da grada Turkom ne dadoše." Nikola Lašvanin (fr. Nicolaus a Travnik) u svome ljetopisu navodi: „Turci utvrdiše Kremen grad u Hrvati, naši utvrdiše Karlovac", 174. Ili u Lašvaninovu povijesnom prikazu događaja iz 12. stoljeća: „Bela drugi… kralj ungarski posta… zadobi Ramu u gornjoj hrvatskoj zemlji, koja se sada Bosna imenuje… 101. U franjevačkome samostanu u Olovu koristili su još 1586. godine evanđelistar na hrvatskome jeziku tiskan u Mletcima (Andrić je napisao pripovijetku Čudo u Olovu, mjestu tradicionalnoga hodočašća). I. Jelenić, *Pistule i Evanyelya po sfe godischie harvatschim yazichom stumacene*, II., 164–165.

Na završni zaziv djelatnika francuskoga konzulata, „kako to da vi fratri, koji ste vidjeli svijeta i učili škole, istinski altruisti, ne shvatite zahtjeve vremena, da svi ljudi zajednički potraže zdraviji način života…"

„S jakobinskim klubovima?" upita fratar.

„Ali, oče Julijane, jakobinskih klubova već odavno nema ni u Francuskoj."

„Nema ih, jer su prešli u ministarstva i u škole."

Francuskomu službeniku lokalni liječnik u Andrićevu romanu također objašnjava: „Zašto da moja misao, dobra i prava, vrijedi manje od iste takve misli koja se rađa u Rimu ili Parizu? Stoga što se rodila u ovoj udolini koja se zove Travnik?"

Travnička kronika spada u književno ponajbolji roman Ive Andrića, uz *Prokletu avliju*, kao i deset fratarskih priča u kojima nema političkoga kompleksa Vidovdanskoga mita kao u ostalim Andrićevim književnim djelima. Roman je objavljen 1945. godine i pisan na srpskome jeziku, s iznimkom pripovjednih situacija u izravnim govorima fratara koje Andrić prenosi na ikavici i hrvatskomu jeziku. Djelo predstavlja impresivan primjer kako arhivsku građu i povijesne dokumente iznimnim literarnim darom pretvoriti u roman.

U Andrićevu načelno hladnomu pripovjedačkom stilu posebna se lirična toplina i suosjećajnost mogu osjetiti u opisu franjevaca. Primjerice, fratar koji lovi miševe koji mu napadaju lijekove, te kojima prvo drži propovijed o šteti koju rade, da bi ih na koncu redovito puštao na slobodu kao „Božja stvorenja". Ipak, rijetko se na fratarske pripovijetke pozivaju međunarodni političari kada govore o Andriću u povijesnome kontekstu njegovih romana i područja Bosne.

Inače, jedan od ključnih povijesnih događaja za očuvanje opstojnosti Katoličke Crkve u Bosni u vrijeme osmanske okupacije dogodio se kada su pećki patrijarh i srpske pravoslavne vladike došli u pratnji janjičara kod vezira u Travnik tražiti da srpski svećenici skupljaju crkveni prinos od franjevačkih samostana i svih katolika

u Bosni 1760. godine. Sa sobom su donijeli dokument *ferman* od tadašnjega turskog sultana kao odobrenje za vladanje nad katolicima.

Ivo Andrić taj je sudski spor naveo u svojoj pripovijetci *U zindanu* (*U tamnici*), u kojoj je vezirov zamjenik u Travniku zatvorio katoličkoga i srpskoga pravoslavnog svećenika u tamnicu, „da se vidi čija je vjera tvrđa". U njihovu razgovoru u zatvoru, a nakon što su franjevci pobijedili u sudskome sporu, na upit srpskoga prote „koliko dadoste Fazli, vezirovom zamjeniku, za onakvu presudu", fratar je odgovorio: „Džaba nije sudio ni vama."

Franjevci su se na povijesnome sudskom postupku kod vezira u Travniku obranili od srpskih svećenika iznošenjem dokumenta *ahdname* koji im daje pravo na samostalnost obreda, te kojim dokazuju da su oni predstavnici Katoličke Crkve i da ne mogu biti podčinjeni pravoslavnomu patrijarhu.[280] Inače, *ahdnama – jamstvena povelja*, temeljni je dokument kojim je islamsko-osmanski zakonodavac legitimirao prisutnost i djelovanje franjevaca u Bosni u Osmanskome Carstvu nakon turskoga osvajanja Bosanskoga Kraljevstva 1463. godine, a koji su franjevci dobili od sultana Mehmed Fatiha. Tadašnja *ahdnama*, koja je imala snagu međunarodnoga ugovora, jači je dokument po zakonskoj snazi od *fermana (naredba)*, koji je srpska Pećka patrijaršija vremenski kasnije izlobirala kod turskoga sultana u nastojanju bezuspješnoga prisvajanja crkvene vlasti nad katolicima u BiH.

Navedeni sudski proces nije bio prvi pravoslavni pokušaj jurisdikcijskoga podvrgavanja katolika u osmanskoj Bosni – u Livnu se 1661. godine pojavio vladika s pratnjom i dokumentom iz Carigrada da podloži sve kršćane Bosne pod svoju vjeroispovijest, „pod svoj jaram grčki: Ali onde na nanj navališe Hrvaćani i njhove mlade žene s palicami i kamenjem", zapisuje Nikola Lašvanin u svome *Ljetopisu*.[281] On dodaje da je nakon toga vladika s pratnjom otišao

[280] Sudska parnica između katolika i pravoslavaca pred turskim sudom u Travniku podrobno je opisana u: Bono Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, 207–221.
[281] Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, 269–270., 275–279.

u Banju Luku s istim dokumentom, ali da su izgubili spor na sudu, kao i u kasnijem pokušaju 1697. godine u Sarajevu.

Povjesničar Srećko Džaja ocjenjuje da „kamen hrvatsko-srpske mržnje" na području Bosne i Hercegovine potječe upravo iz tih vremena, te prenosi zapise kako su katolici od 1488. do 1779. godine bili izloženi zlostavljanjima pravoslavne hijerarhije, čiji cilj nije bio samo oporezivanje katolika, nego i njihovo konfesionalno i jurisdikcijsko podvrgavanje.[282]

Franjevci su takve postupke pravoslavnoga višeg klera doživljavali i kao prijetnju vlastitomu identitetu s obzirom na to da su katolici u BiH za vrijeme Osmanskoga Carstva bili ugroženi dvostrukim prevjeravanjem: na islam i pravoslavlje. Posljedica toga pritiska bili su mnogobrojni prijelazi na pravoslavlje, prije svega katolika u istočnoj Hercegovini, navodi Džaja. Osmanlije su taj sukob prilagodili svojim političkim potrebama, naplaćujući na sudskim parnicama visoke troškove objema stranama, poticali daljnju netrpeljivost između pravoslavaca i katolika, te tako zadržavali nadzor i vlast nad njima.

Nakon brojnih napada na fratre na području srednje Bosne tijekom osmanske okupacije dekretom iz Istanbula 1650. godine dopušteno im je nošenje oružja izvan samostana za samoobranu.

[282] Džaja, Srećko. 1999. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.* Mostar. 204–211.

ANDRIĆ: „MUDRO VODSTVO GENERALISIMUSA STALJINA I NAŠEG NARODNOG VOĐE TITA"

Nakon 1945. godine događa se pretvorba Ive Andrića od bivšega Karađorđevićeva veleposlanika u Hitlerovu Berlinu, u druga Ivu koji posjećuje socijalističke radne akcije i piše hvalospjeve o Staljinu i Titu.

Na moskovskoj Prvomajskoj paradi 1946. godine kao službeni član jugoslavenske delegacije pisaca Ivo Andrić bio je na tribini sa Staljinom, a kasnije na službenome prijamu kod sovjetskoga ministra vanjskih poslova Molotova. Potom je u članku pohvalio „mudro vodstvo generalisimusa Staljina, tvorca današnjeg Sovjetskog saveza, pobednika nad fašizmom, velikog maršala Staljina, jednako kao i mudro vodstvo našega narodnog vođe, maršala Tita".[283]

Nakon posjeta Staljingradu 1946. godine Andrić objavljuje izvješće u kojemu opisuje kako je „naša delegacija kulturnih radnika provela pet nedelja u Sovjetskom savezu sa ciljem da upozna kulturni život u toj bratskoj savezničkoj zemlji. U tom velikom svetu, koji se zove Sovjetski savez, imena Jugoslavije i maršala Tita popularna su i poznata i najširim krugovima, koji ih izgovaraju s prisnošću i dubokom simpatijom".[284]

[283] Martens, Michael. 2020. *Vatra u vatri – Ivo Andrić, jedan europski život.* Zagreb. 265.
[284] Ivo Andrić, *Utisci iz Staljingrada – Staze, lica, predeli*, 214–215.

Andrić aktivno sudjeluje s tekstovima u sklopu *Agitacije i propagande (Agitprop)*, organu pri Centralnom komitetu KPJ-a, čiji je cilj na području kulture stvaranje novoga čovjeka, novoga društva i nove literature, te postaje državnim piscem koji indoktrinira po turnejama diljem komunističke Jugoslavije.

Agitacijski posao nije novost u Andrićevu djelovanju jer je ranije radio u *Sekciji za organizaciju i agitaciju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba* u Zagrebu 1918. godine prije ujedinjenja sa Srbijom.

U javnim istupima drži predavanja o petoljetkama po sveučilištima i domovima kulture, te zahtijeva aktivno sudjelovanje književnika u „stvaranju novog čovjeka u ostvarivanju socijalizma". Snažno se založio za „kulturnu revoluciju" u sklopu provedbe Petogodišnjega plana razvitka privrede i kulture 1947. godine. Tijekom svoga govora, kao imenovani zastupnik travničkoga okruga na sjednici Narodne skupštine NR BiH, posebice je naglasio: „Uvođenje u život ovog Petogodišnjeg plana, kao i onih koji će doći za njim, značiće mirnu i beskrvnu, ali stvarnu revoluciju, a ta revolucija ne bi se mogla provesti bez istovremene revolucije u duhovima, bez kulturne revolucije."[285]

U govoru osuđuje pisce koji od književnosti prave „lične parade i jalove podvige usamljeničkih misli, ovakvi su autori simptomi degeneracije", navodi Ivo Andrić i u svojstvu funkcije predsjednika Saveza književnika Jugoslavije. Piše nekoliko socrealističkih pripovijetki (*Elektro BiH*) koje ni danas nisu ponovno objavljene u izdanjima *Sabranih djela* jer ih se kasnije odrekao.

U povodu Titove štafete 1954. godine Andrić u zapisu *Pozdrav Titu* zanosno bilježi: „Svuda gde naši ljudi rade i misle, stvaraju i podižu, vrši se stalna proslava Titova dela i imena. Ona je u radu na njivama, u rudnicima i fabrikama, u laboratorijama i radnim kabinetima, u Armiji i školama, u sportu i razonodi omladine, ona je svuda gde se stvaraju, usavršavaju i utvrđuju oblici novog, socijalističkog

[285] Radovan Popović, Životopis Ive Andrića, 297–298.

društva, gde rad i stvaralačka misao naših ljudi krči sebi put. A ovog majskog dana ona će, sa štafetama koje su letele, brodile i pešačile kroz sve naše republike, pozdraviti druga Tita, čoveka svetla lica."[286]

Činjenice o političkome životopisu i stavovima Ive Andrića iz vremena dinastije Karađorđevića bile su doslovce zabranjene za objavu u javnome prostoru nakon 1945. godine kada je komunistička Partija donijela odluku o prikazu Andrića kao jugoslavenskoga državnog pisca. Po svjedočenju Milovana Đilasa, jednoga od četvorice vrhovnika KPJ-a toga doba, novoj je Jugoslaviji bio potreban književnik na ozbiljnoj razini kojega bi predstavljali svijetu kao ogled novoga režima.

Andrić je korišten u ideološke svrhe komunističke Jugoslavije koja je željela budućega dobitnika Nobelove nagrade za književnost: zadržano je Andrićevo jugoslavenstvo, a prikriven Andrićev monarhistički politički stav potpore Karađorđevićima, njegove visoke dužnosti u diplomaciji Kraljevine Jugoslavije, te oprošćena bliska politička suradnja s jugoslavenskim premijerom Stojadinovićem koji je bio fasciniran Mussolinijem i Hitlerom.

Ilustrativan je slučaj službenoga retuširanja i uklanjanja svih fotografija na kojima se nalazio Ivo Andrić prigodom potpisivanja Trojnoga pakta 1941. godine, te koje se ni danas ne mogu nigdje pronaći u izvorniku. Milovan Đilas svjedoči kako mu je osobno došao Andrić tražeći da se s izložbe u Beogradu 1951. godine uklone fotografije Andrića kao člana službenoga izaslanstva tijekom potpisivanja Trojnoga pakta, nakon čega su sve slike nestale.[287] Kada je pak kasnije Đilas isključen iz KPJ-a, Ivo Andrić, koji je dotad nosio tadašnje rukopise na pregled Đilasu, prekinuo je sve kontakte s njim. „Znate, ja sam član Komunističke partije Jugoslavije", izjavio je Andrić odbijajući pregledati jedan Đilasov kasniji rukopis. Tako je Andrić, bivši član monarhističke Jugoslavenske radikalne

[286] Đukić-Perišić, Žaneta. 2012. *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*. Akademska knjiga. Novi Sad. 504.

[287] Đilas, Milovan. 2009. *Vlast i pobuna*. Zagreb. Pretisak prvoga izdanja iz Londona 1983., 193.

zajednice, zauzeo partijski pravovjerni stav prema Đilasu koji je bio jedan od osnivača KPJ-a.

U povodu Andrićeva ulaska u Partiju 1954. godine Milan Kašanin, direktor prijeratnoga beogradskog Muzeja kneza Pavla, komentirao je Andrićevu osobnost: „Služio bi on i đavola samo da mu je dobro."[288]

U jednome intervjuu koji je u SAD-u dao starojugoslavenskomu diplomatu i novinaru Bogdanu Radici, kasnijemu disidentu, Đilas navodi: „Ja sam Ivu Andrića spasio da ne ode na robiju. Tada se oko mene okretao kao umiljato janje. Sada me izbjegava. Rusi su objavili dokumente iz 1940.-1941. iz kojih se jasno vidi da je Andrić bio ne diplomat, nego je uvjerljivo zagovarao politiku kapitulacije pred Hitlerom, jer je vjerovao u pobjedu Osovine. Ja to nisam znao, ali sam ga cijenio zbog njegova književnog talenta. Takvi su vam naši ljudi. Kad sam na vlasti, klanjaju se, a kad sam izvan vlasti, ostracizam! Andrić, kad me ugleda u daljini, okrene smjer i prijeđe na drugu stranu ulice."[289]

Zanimljivo je pak da je Đilas u isto vrijeme na prvome poslijeratnom susretu s Miroslavom Krležom u Beogradu, u studenome 1945. godine, priznao da bi Krležu „likvidirao do 1942., da ga je bilo gdje stigao".[290] Pritom Krleža u istome dnevničkom zapisu svjedoči da je Đilas naredio da se Krležine knjige „bacaju iz sindikalnih knjižnica", te da je „spalio i zabranio prvo poslijeratno izdanje *Gospode Glembajevih*, sve do zabrane drame *U agoniji*".

Slijedom izjave komunističkoga čelnika Radovana Zogovića kako mu je Ivo Andrić nakon 1945. godine samoinicijativno donosio na prethodni pregled rukopis pripovijetke *Zeko*, govoreći „vidite, ja tom novom pripovijetkom prebacujem most prema

[288] Dušan Glišović, 205.

[289] Radica, Bogdan. 1984. Živjeti nedoživjeti; Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije (knjiga druga). Knjižnica Hrvatske revije. München – Barcelona. 578.

[290] Krleža, Miroslav. 1988. *Zapisi sa Tržića*. Oslobođenje. Sarajevo. 158–159.

vama"[291], zanimljiv je u tome kontekstu Andrićev poslijeratni esej *Vuk i inostranstvo* i političko povezivanje Marxa i Engelsa s Vukom Karadžićem. Naime, u svoje političko jezikoslovlje Andrić prvi put ubacuje marksizam i kod Vuka Karadžića te se prestrojava u skladu s duhom vremena: „U obimnoj prepisci između Marxa i Engelsa koja, na svoj način, znači stvarni pregled ekonomsko, političkog i kulturnog života u drugoj polovici 19. stoljeća, nailazimo na Vukovo ime i na tragove njegovog djela. Engels čija je radna sposobnost, kao što je poznato, bila ogromna, a intelektualno radoznalost vrlo široka, piše 1863. Marxu: *Inače, radim živo srpski jezik, pjesme koje je skupio Vuk Stefanović Karadžić.*'"[292] Ovdje je Andrić, nekadašnji radikalni monarhist, prepisku Marxa i Engelsa označio kao „stvarni pregled" političkoga života 19. stoljeća, odnosno istaknuo Engelsa čija je radna sposobnost „ogromna, kao što je poznato".

Andrić je poslije rata propisan kao sekularni kanon i dio obvezne školske lektire, a razvikan i kao *Homer Balkana*. Za uspješnu karijeru nakon 1945. godine pohvaljen je što je izbjegao potpisivanje apela srpskomu narodu 1941. godine, te što, „kao srpski pripovjedač", po njegovu pisanom očitovanju, nije pristao na objavu svojih pripovijetki u antologijskoj zbirci tijekom Drugoga svjetskog rata.

Dok je Karađorđevićima zabranjen povratak u zemlju, njihov je poslanik Andrić imenovan na brojne nove dužnosti: vijećnik ZAVNOBiH-a, potpredsjednik Društva za kulturnu suradnju Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, poslanik u Skupštini FNRJ-a, kao predstavnik jugoslavenskih pisaca službeno putuje u Kinu gdje se susreće s Mao Ce Tungom 1956. godine, član je Predsjedništva Srpske akademije nauka i umetnosti, počasni je predsjednik košarkaškoga kluba *Crvena Zvezda*, a postaje i nositelj odličja Orden junaka socijalističkog rada.

[291] Vasilije Kalezić, 287.

[292] Ivo Andrić, *Vuk i inostranstvo*, esej u sklopu Sabranih djela *Umetnik i njegovo delo*, 109.

Odličje junaka socijalističkoga rada Andriću osobno uručuje Josip Broz Tito 1972. godine, a zauzvrat Andrić predlaže Tita za Nobelovu nagradu za mir u pismu upućenomu Odboru norveškoga parlamenta 1973. godine (prijedlog za dodjelu Nobelove nagrade Titu napisali su i Miroslav Krleža, te Pavle Savić, tadašnji predsjednik Srpske akademije nauka i umetnosti).[293]

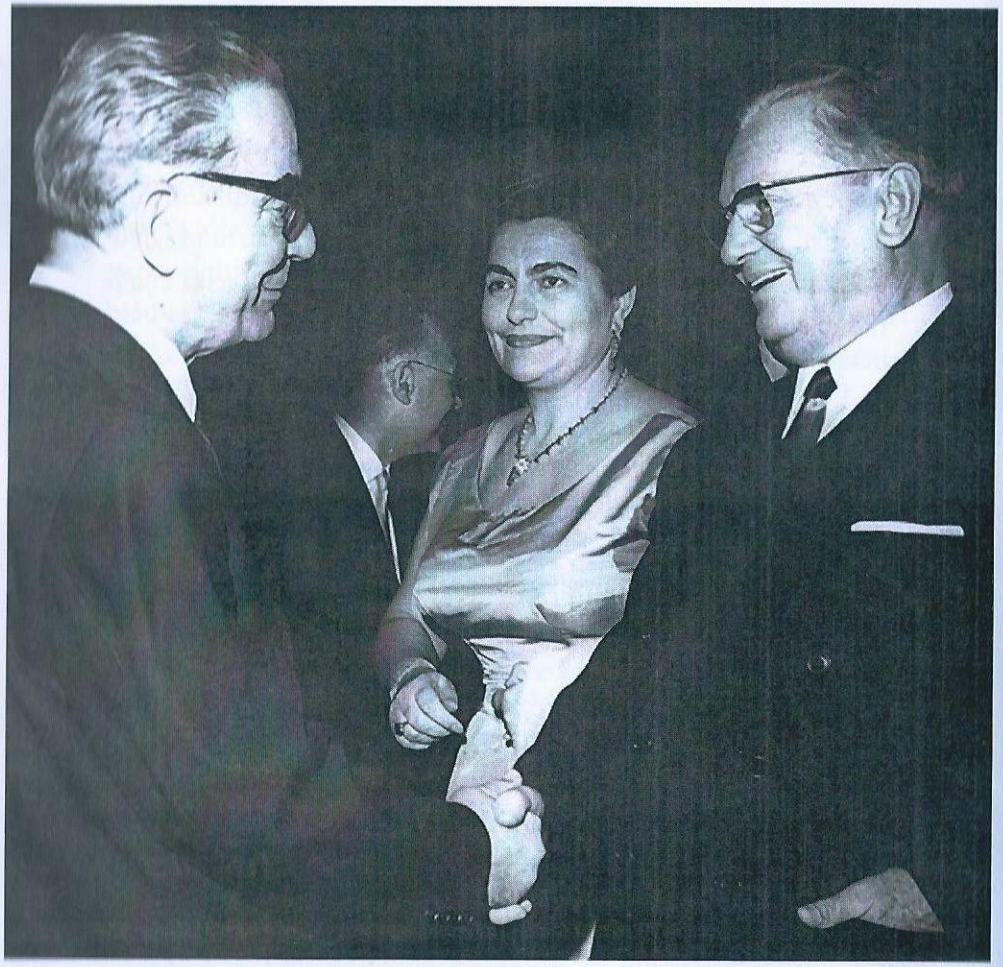

Andrić, nositelj odličja Veliki križ Reda njemačkog orla Trećeg Reicha, nositelj je i Ordena junaka socijalističkog rada.

[293] Čengić, Enes. 1985. *S Krležom iz dana u dan, Balade o životu koji teče.* Globus. Zagreb. 118.

U sklopu javnih aktivnosti Andrić potpisuje apel za oslobađanje zatvorenika u Južnome Vijetnamu, međutim, kada ga je *Amnesty International* 1974. godine zamolio za potpis podizanja glasa u korist političkih zatvorenika u Jugoslaviji, Andrić ne reagira. U vrijeme Andrićeva predsjedanja Savezom književnika Jugoslavije od 1946. godine na desetke je pisaca u Jugoslaviji uhićeno, ali nije poznat nijedan slučaj gdje bi se on založio za neke od progonjenih kolega.

Andrićevo poimanje ljudskih prava ne vrijedi za protivnike jugoslavenske države: kada su u pitanju jugoslavenski kritičari režima, pravda i humanost moraju po Ivi Andriću dati prednost državnim načelima, naglašava njemački publicist Martens u svojoj biografiji o Andriću.

Andrićevo kasnije članstvo u Komunističkoj partiji Jugoslavije zapravo nije u velikoj proturječnosti s njegovim članstvom u monarhističkoj Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici kada je riječ o državno-pravnome okviru. Naime, obje stranke zalagale su se za jugoslavensku državu s centralističkim upravljanjem i kultom ličnosti – nekad jugoslavenski premijer Stojadinović s masovnim skandiranjem „vođo, vođo", a potom Tito s autokratskim posvećenjem i sljedbom masa. Čini se zapravo da Andrić nakon Drugoga svjetskog rata nije značajnije promijenio svoja politička uvjerenja: ključno mu je bilo da je Jugoslavija obnovljena, ne više pod monarhom Karađorđevićem, nego s partijskim monarhom Titom, doživotnim predsjednikom.

EPILOG

Premda iznimnoga književnog talenta, Ivo Andrić kao politički pisac u svojim povijesnim romanima nije objektivni politički savjetnik za pitanja jugoistočne i srednje Europe, kao što to ističu utjecajni međunarodni politički predstavnici, koji su na noćnome ormariću imali povijesne romane Ive Andrića kao političkoga konzultanta.

Andrićev politički životopis dokumentirano svjedoči o njegovoj potpori totalitarnim i velikodržavnim projektima koji uključuju etničko čišćenje Albanaca i Turaka, te koji u svojim povijesnim romanima prikazuje politički srbocentričnu sliku Balkana.

Transfiguracije Ive Andrića poprimale su potresne oblike – od radikalnoga monarhista s pohvalama čelniku njemačke nacionalsocijalističke radničke stranke, koji „s toliko uspjeha i dostojanstva stoji na čelu Velikog njemačkog Reicha", potom simpatizera četničkoga antikomunista Mihailovića kao „novog Karađorđa", pa do „mudrog vodstva generalisimusa Staljina", oslikale su jezovit psihogram pristalice totalitarnih modela.

Andrićev karijeristički oportunizam u kojemu je podilazio jednostranačkim režimima nije mu naudio u *mainstream* percepciji koja ga glorificira u javnim prikazima kao jednoga od najcitiranijih autora. I danas se zadržava idolatrijski odnos prema Andriću i potpuno nekritički pristup prema sadržaju njegove literature. No nije prvi put da umjetnički talentirana osoba ima političke totalitarne tendencije, od pjesnika D'Annunzija, preko književnika Mile Budaka, do režisera Kusturice, odnosno da Nobelovu nagradu dobiju

osobe poput Henryja Kissingera i pisca Petera Handkea, propagatora Slobodana Miloševića.

Nametanje pripovjedačkoga dara Ive Andrića ostao je javni kriterij za prosuđivanje cjelokupnoga političkog životopisa, međutim, kod Andrića je riječ o političkim stavovima koji se protežu kroz njegove povijesne romane. Andrić Bosnu smatra dijelom „srpskih zemalja", zato i ne čudi što Vlada Republike Srpske – entiteta stvorenoga na genocidu – besplatno dijeli Andrićev roman *Na Drini ćuprija*.

Davor Kristić
email: dkdavorkristic@gmail.com

LITERATURA

Baltić, Jako. 2003. *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vrimena u Bosni (1754. – 1882.)*. Synopsis. Sarajevo. Zagreb.

Bandić, I. Miloš. 1963. *Ivo Andrić: Zagonetka vedrine*. Matica srpska. Novi Sad.

Benić, Bono. 2003. *Ljetopis sutješkoga samostana*. Synopsis. Sarajevo. Zagreb.

Blanc, Andre. 1956. *Neobjavljeno dopisivanje francuskog konzula u Travniku Pierra Davida, Starine* (knjiga 46). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

Bogdanović, Marijan. 2003. *Ljetopis kreševskoga samostana (1765. – 1817.)*. Synopsis. Sarajevo. Zagreb.

Bogićević, Vojislav. 1954. *Sarajevski atentat, Izvorne stenografske bilješke s glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914. g.* Državni arhiv NR BiH. Sarajevo.

Chaumette-Des-Fossés, Amédée. 2012. *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine*. Hrvatsko kulturno društvo Napredak. Zagreb. (Prvi hrvatski prijevod francuskoga izdanja kancelara u francuskome konzulatu u Travniku iz 1816. godine)

Crnjanski, Miloš, *Embahade I-III; IV*, Nolit, Beograd, 1983. – 1984.

Čelebi, Evlija. 1973. *Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Veselin Masleša. Sarajevo.

Dedijer, Vladimir. 1978. *Sarajevo 1914*. Beograd. Prosveta.

Despot, Igor. 2013. *Balkanski ratovi 1912. – 1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*. Plejada. Zagreb.

Dimitrijević, Kosta. 1981. *Ivo Andrić*. Dečje novine. Gornji Milanovac.

Dimitrijević, Kosta. 1976. *Razgovori i ćutanja Iva Andrića*. Informativni centar studenata ICS Beograd.

Draganović, Krunoslav; o. Mandić, Dominik. 1991. *Herceg-Bosna i Hrvatska*. Laus. Split.

Džaja, fra Miroslav. 1959. *Lašvansko-travnička župa i franjevački samostan u Gučoj Gori* (strojopis). Gorica kod Livna.

Džaja, Srećko. 1999. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: predemancipacijsko razdoblje 1463. – 1804.* Ziral. Mostar.

Đukić Perišić, Žaneta. 2012. *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića.* Akademska knjiga. Novi Sad.

Evans, Artur Dž. 1965. *Kroz Bosnu i Hercegovinu peške tokom pobune augusta i septembra 1875., sa istorijskim pregledom Bosne i osvrtom na Hrvate, Slovence i Staru Dubrovačku Republiku.* Veselin Masleša. Sarajevo.

Evans, Arthur John. 2001. *Ilirska pisma.* Hrvatski Zapisnik. Hannover – Čakovec.

Francuski konzulat u Bosni 1806-2006 i Travnička hronika Ive Andrića, Zbornik radova u povodu dvjestote godišnjice otvaranja Generalnoga konzulata Francuske u Travniku, izdavač Ambasada Francuske u Bosni i Hercegovini, Travnik, 2006.

Glibo, Rajko. 1997. *Domoljublje i 'otpadništvo' Ive Andrića.* Hrvatsko filološko društvo. Rijeka.

Glišović, Dušan. 2012. *Ivo Andrić, Kraljevina* Jugoslavija *i Treći Rajh 1939-1941.* Službeni glasnik. Beograd.

Glišović, Dušan. 2017. *Ivo Andrić – istorija i politika.* Službeni glasnik. Beograd.

Glišović, Dušan, *Likovi Austrijanaca i Nemaca kao strukturalni elementi u Andrićevom književnom delu,* u sklopu: Zbornika radova *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture,* međunarodni znanstveni skup u Beogradu, 26. – 28. 5. 1980., Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 1981.

Grčević, Mario. 2019. *Ime 'Hrvat' u etnogenezi južnih Slavena.* Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku.

Gregorić, Danilo. 1942. *Samoubistvo Jugoslavije.* Beograd.

Hadžihasanović, Aziz. 2006. *Diplomata Ivo Andrić.* Rabic. Sarajevo.

Hauptmann, Ferdo. 1962. *Austrijski konzulat u Travniku (struktura i poslovanje).* Glasnik arhiva i društva arhivista Bosne i Hercegovine.

Hawkesworth, Celia. 1984. *Ivo Andrić: Bridge between East and West.* London. Dover. N. H. Athlone Press.

Hawkesworth, Celia. Ivo Andrić as Red Rag and Political Football. *The Slavonic and East European Review,* Vol. 80, No. 2, April 2002.

Hoptner, B. Jacob. 1972. *Jugoslavija u krizi 1934. – 1941.* Otokar Keršovani. Rijeka.

Jandrić, Ljubo. 1982. *Sa Ivom Andrićem* (drugo prošireno i dopunjeno izdanje). Veselin Masleša. Sarajevo.

Jelavić, Vjekoslav. 1904. *Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807. – 1814.* Glasnik Zemaljskog Muzeja.

Jelenić, Julijan. 1990. *Kultura i bosanski franjevci.* I. i II. svezak. Svjetlost. Sarajevo. (Prvi svezak fototip izdanja iz 1912. godine, drugi svezak fototip izdanja iz 1915. godine)

Jukić, Ivan fra Frano. 2001. *Izabrana djela.* Konzor. Zagreb.

Juričić, Želimir Bob. 1989. *Ivo Andrić u Berlinu 1939-1941.* Svjetlost. Sarajevo.

Kalezić, Vasilije. 1985. *Ivo Andrić u našim sporovima.* Partizanska knjiga Ljubljana. OOUR Izdavačko publicistička delatnost. Beograd.

Karadžić, Radovan, *Latas – fenomenologija izdajstva,* u sklopu Zbornika radova *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture,* međunarodni znanstveni skup u Beogradu, 26. – 28. 5. 1980., Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 1981.

Karaulac, Miroslav. 2008. *Andrić u diplomatiji.* Izdavačko preduzeće Filip Višnjić. Beograd.

Karaulac, Miroslav. 1980. *Rani Andrić.* Prosveta. Beograd.

Kiš, Danilo. 1983. Čas anatomije (poglavlje: *Istorijski izvori Travničke hronike*). Globus. Zagreb. Prosveta. Beograd.

Kiš, Danilo. 1994. *Dug.* Pripovijetka o Ivi Andriću sklopu Kišove zbirke *Lauta i ožiljci,* Feral Tribune Split.

Koljević, Nikola. 1982. *Na Drini ćuprija Ive Andrića.* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.

Koljević, Svetozar. 1983. *Pripovetke Ive Andrića.* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.

Korać, Stanko. 1970. *Andrićevi romani ili svijet bez Boga.* Prosvjeta. Zagreb.

Krizman, Bogdan. 1977. Elaborat dra Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine. *Časopis za suvremenu povijest,* Vol. 9, No. 2.

Kukuljević Sakcinski, Ivan. 2007. *Putovanje po Bosni* (pretisak putopisa iz 1858.). Fortuna. Strmec Samoborski.

Kurtović, Šukrija. 2000. *Na Drini ćuprija i Travnička hronika u svjetlu bratstva i jedinstva* (1961). U sklopu zbornika radova *Andrić i Bošnjaci,* Tuzla.

Lastrić, Filip. 2003. *Pregled starina Bosanske provincije.* Synopsis. Sarajevo. Zagreb.

Lašvanin, Nikola. 2003. *Ljetopis.* Synopsis. Sarajevo. Zagreb.

Lazarević, Branko. Ivo Andrić – 20. novembra 1946. Izvod iz *Dnevnika jednoga nikoga. Kolo: časopis Matice hrvatske,* Zagreb, 2/2008.

Lovrenović, Ivan. Ivo Andrić, paradoks o šutnji. *Kolo: časopis Matice hrvatske,* Zagreb, 2/2008.

Lujanović, Nebojša. 2020. *U rovovima interpretacija: strategija i tragedija nelegitimnog čitanja*. Naklada Ljevak. Zagreb.

Mahmutćehajić, Rusmir. 2013. Andrićism: An Aesthetics for Genocide. *East European Politics and Societies*, Vol. XX, Number X, Sage Publications.

Mahmutćehajić, Rusmir. 2015. *Andrićevstvo: protiv etike sjećanja*. Clio. Beograd.

Mandić, Mihovil. 1931. *Vezirski grad Travnik*. Matica hrvatska. Zagreb.

Martens, Michael. 2020. *Vatra u vatri: Ivo Andrić – jedan europski život*. Naklada Ljevak. Zagreb.

Martens, Michael. 2021. *San zvan Jugoslavija – razgovori o Ivi Andriću*. Naklada Ljevak. Zagreb.

Martić, fra Grgo. 1990. *Zapamćenja*. Izabrana djela III. Svjetlost. Sarajevo.

Maštrović, Tihomil. 1981. *Nepoznata korespondencija Ive Andrića: 118 pisama Zdenki Marković*. Zavod za književnost i teatrologiju JAZU. Zagreb.

Mažuranić, Matija. 1992. *Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu Krajinu, učinjen 1839-40 po Jednom Domorodcu*. Konzor. Zagreb. (Fototipsko izdanje Mažuranićeva putopisa objavljenoga 1842. godine)

Memorijalni muzej rodna kuća Ive Andrića Travnik – eksponenti Muzeja u digitalnome obliku, koncept i tekstovi Enes Škrgo, Zavičajni muzej Travnik, 2005.

Milošević, Miladin. 1992. *Ivo Andrić – Diplomatski spisi*. Prosveta Beograd.

Milošević, Miladin. 2013. *Andrićev ispit za prijem u diplomatsku i konzularnu službu*. Arhiv. Časopis Arhiva Jugoslavije 1-2. Beograd.

Milutinović, Zoran. 2018. *Bitka za prošlost: Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam*. Geopolitika. Beograd.

Mlada Bosna – pisma članova *Mlade Bosne* i prilozi, Svjetlost, Sarajevo, 1954.

Moačanin, Nenad. 1999. *Turska Hrvatska, Hrvati pod vlašću Osmanskog carstva do 1791*. Matica hrvatska. Zagreb.

Muljačić, Žarko. 1954. *Francuski diplomati u Bosni 1793. god. i osnivanje francuskog konzulata u Travniku*. Godišnjak Istoriskog društva BiH. Sarajevo.

Nedić, fra Martin Tolišanin. *Stanje redodržave Bosne Srebrene poslije pada Kraljevstva Bosanskoga pak do okupacije*. Đakovo. (Tisak Biskupijske tiskare 1884., pretisak I. izdanja Fortuna, Strmec Samoborski, 2011.)

Nemec, Krešimir. 2016. *Gospodar priče: poetika Ive Andrića*. Školska knjiga. Zagreb.

Peković, Ratko; Kljakić, Slobodan. 2012. *Angažovani Andrić 1944-1954; društveni rad, govori, predavanja, članci, putopisi, reportaže*. Službeni glasnik. Beograd.

Pfeffer, Leo. 1938. *Istraga u sarajevskom atentatu*. Zagreb.

Pio Cascavilla, Giuseppe. 2018. *Pierre David's* Consulship under Hüsrev Mehemed. Pasha's Rule as Governor of Bosnia. *French Historical Studies* (2018) 41 (4): 611–645. Duke University Press. Durham. NC. USA.

Poljak, Željko. 2002. *Hrvatski književnik* Ivo Andrić, *zagrebačko razdoblje na temelju Andrićevih neobjavljenih pisama*. Vlastita naklada. Zagreb.

Popović, Radovan. 1988. *Ivo Andrić-život*. Zadužbina Ive Andrića. Beograd.

Popović, Radovan. 1976. *Kazivanja o Andriću – uspomene savremenika*. Sloboda. Beograd.

Popović, Radovan. 1982. Životopis Ive Andrića. U sklopu: Ivo Andrić – *Sveske*. Sarajevo.

Rizvić, Muhsin. 1995. *Bosanski Muslimani u Andrićevu svijetu*. NIPP Ljiljan. Sarajevo.

Stojadinović, Milan. 1970. *Ni rat, ni pakt – Jugoslavija između dva rata*. Otokar Keršovani. Rijeka.

Šamić, Midhat. 1962. *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića*. Veselin Masleša. Sarajevo.

Šamić, Midhat. 1981. *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878) i njihovi utisci o njoj*. Veselin Masleša. Sarajevo.

Šimundža, Drago. 2004. *Katolička Bosna i religijska motivika u djelima Ive Andrića* (osvrt u sklopu knjige *Bog u djelima hrvatskih pisaca – vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*). Matica hrvatska. Zagreb. 489– 524.

Tošović, Branko. 2012. *Andrićev život i njegovo stvaralaštvo u periodu od 1925. do 1941. godine*. U sklopu *Ivo Andrić-književnik diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova*, Institut für Slawistik der Karl-Framzens-Universität, Graz, Beogradska knjiga.

Tošović, Branko. 2008. *Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Institut für Slawistik der Karl-Framzens-Universität. Graz. Beogradska knjiga.

Travnička spomenica 1882-1932, prigodom pedeset-godišnjice Nadbiskupskog sjemeništa i Nadbiskupske velike gimnazije u Travniku, uredio o. Kamilo Zabeo, naklada Akademije *Regina Apostolorum*, Sarajevo, 1932.

Trišić, Nikola. 1960. *Sarajevski atentat u svjetlu bibliografskih podataka*. Sarajevo.

Udovičić, Martin. 1973. *Travnik u vrijeme vezira (1699-1851)*. Zavičajni muzej Travnik.

Vauhnik, Vladimir. 1984. *Nevidljivi front-borba za očuvanje Jugoslavije.* München.

Vojnović, Ivo. *Bolnički dnevnik 1918.* (strojopis). Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zbirka rukopisa i starih knjiga.

Vukićević, Milenko. 1906. *Znameniti Srbi muslomani.* Srpska književna zadruga. Beograd. (Pretisak u izdanju Biotisak, Zagreb, 1994.)

Yriarte, Charles. 2006. *Putovanje Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom u vrijeme ustanka 1875. – 1876.* Stih. Zagreb.

Zbornik radova *Andrić i Bošnjaci,* zbirka eseja sa znanstvenoga skupa u izdanju Bošnjačke zajednice kulture *Preporod*, Tuzla, 2000.

Zbornik radova sa naučnog skupa *Travnik i djelo Ive Andrića: zavičajno i univerzalno, 1979.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980.

Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga 25. studenoga 2005. u Zagrebu *Ivo Andrić – svugdašnji*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Zagreb, 2015.

Žanić, Ivo. 1996. Pisac na osami: Upotreba Andrićeve književnosti u ratu u BiH. *Erasmus: časopis za kulturu demokracije.*

Ivo Andrić – Priče; sve priče u jednoj knjizi, od pripovijetke *Dan u Rimu* iz 1920. do *Ranjenik u selu* iz 1971. – 1972., Laguna, Beograd, 2017.

Ivo Andrić: *Razvoj duhovnog* života *u Bosni pod utjecajem turske vladavine*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2012.

Ivo Andrić: *Na sunčanoj strani*, priredila Žaneta Đukić Perišić, Akademska knjiga, Novi Sad, 2017.

Ivo Andrić, *Sabrana djela*, udruženi izdavači: Svjetlost, Sarajevo / Prosveta, Beograd/Mladost, Zagreb / Državna založba Slovenije, Ljubljana/Misla, Skoplje/Pobjeda, Titograd, 1981.

FOTOGRAFIJE

Za korištene fotografije pokušalo se pronaći izvorne autore i vlasnike, a od postojećih fotografija utvrđeni su sljedeći autori i vlasnici kojima zahvaljujemo na suglasnosti za objavljivanje:

Razglednica srbijanske vojske s albanske obale iz 1913. godine. (Wikiwand) - „*Pozdrav sa srpskog primorja*", (license: public domain - https://sh.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Pozdrav_sa_srpskog_primorja.jpg

Fotografija konzulata Srbije u Prištini iz 1903. godine preuzeta iz knjige: Milan Rakić, *Konsulska pisma*, Matica srpska Novi Sad, a koja je prenesena iz: Branislav Nušić, *Kosovo, opis zemlje i naroda*, knjige Matice srpske broj 9, Novi Sad, 1903.

Fotografije Sarajeva 1914. godine nakon atentata preuzete iz knjige: Leo Pfeffer, *Istraga u sarajevskom atentatu*, Nova Evropa, Zagreb, 1938.

Proglas vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera katolicima nakon Sarajevskoga atentata 1914. godine. (Franjevački samostan Duha Svetoga, Fojnica)

Posvećenje spomenika Gavrila Principa u Beogradu. (Photo BETA/Emi Vaš)

Prosvjedi 5. prosinca 1918. u Zagrebu. (Muzej Grada Zagreba)

Andrićeva molba za prijam u diplomatsku službu i preslik Andrićeva diplomatskog rada *Koliko ima srpskih država.* (Vlasništvo: Arhiv Jugoslavije Beograd, AJ 334-114-690 do AJ 334-114-705, kao i AJ 334-134-578)

Stojadinović i Mussolini u Rimu. (Preuzeto iz knjige: Danilo Gregorić, *Samoubistvo Jugoslavije*, Jugoistok, Beograd, 1942.)

Andrić u Berlinu: Andrićeva predaja vjerodajnica Hitleru - Bundesarchiv Berlin, Bild 183-E05022.

Andrićevo polaganje vijenca na memorijal Reicha 1939. godine - Bundesarchiv Berlin, Bild 183-1992-0609-500.

Andrić, Cincar-Marković i Ribbentrop - Bundesarchiv Berlin, Bild 183-E05320.

Andrić i Cincar Marković na smotri u Berlinu - Bundesarchiv Berlin, Bild 183-E05342.

Andrić s berlinskim vojnim zapovjednikom na mimohodu - Bundesarchiv Berlin , Bild 183-E05315.

Andrić na nacističkom vojnom mimohodu sa zračnim defileom u čast kneza Pavla u Berlinu 1939. godine. (Marko Milovanović)

Andrić na potpisivanju pristupa Trojnomu paktu. (Preuzeto iz knjige: Danilo Gregorić, *Samoubistvo Jugoslavije*, Jugoistok, Beograd, 1942.)

Lična karta Ive Andrića, 1951. godina. (Muzej Grada Beograda, IA 572)

Izvod iz Matične knjige vjenčanih Ive Andrića i Milice Babić, 1958. godina. (Muzej Grada Beograda, IA 365)

Vojna knjižica Ive Andrića, 1952. godina. (Muzej Grada Beograda, IA 383)

Stepinac na vojnom mimohodu 1945. godine. (Hrvatski državni arhiv Zagreb, Fond AGEPHOTO, HR-HDA-1422, I-51/4 i I-51/10)

Zagrljaj braće Sokolovića Mehmed-paše i patrijarha Makarija, spomenik uz most na Drini u Višegradu u sklopu Andrićgrada. (Kiko Marić, Shutterstock)

Fra Bono Zec. (Franjevački provincijalat Bosne Srebrene)

Andrićeva bista u dvorištu travničkoga župnog ureda. (Davor Kristić)

Andrić na prijamu kod Tita. (Muzej Grada Beograda, IAF 301)

Photo New York. (Antonija Handabaka Vugrinec)

KAZALO IMENA

A

Alaupović, Tugomir 21, 43, 51-54, 56
Andrássy, Gyula 97
Angjelinović, Grga 42, 46, 47
Artuković, Andrija 109
Ashdown, Paddy 9, 16

B

Bajramović, Šaban 17
Bakarić, Vladimir 116
Banac, Ivo 22, 44, 123, 132, 137
Batinić, Vjenceslav Mijo 143
Belić, Aleksandar 93
Berić, Gojko 147
Bijedić, Džemal 35
Bogdanović, Milan 117
Borges, Jorge Luis 19
Borojević, Svetozar 44, 48
Bregović, Goran 17
Breier, Louis 114
Bublić, Dragan 36
Budak, Mile 90-92, 121, 167
Budisavljević, Diana 114

C

Churchill, Winston 86, 88
Ciano, grof Galeazzo 63, 119
Ciganović, Milan 29
Crnjanski, Miloš 11, 52, 55, 58, 87, 102, 117
Clinton, Bill 17, 181
Cuvaj, Slavko 36
Cvetković, Dragiša 10, 73, 80, 81, 83-86

Č

Čabrinović, Nedeljko 27, 29, 128
Čolaković, Rodoljub 64, 82, 142
Čović, Marko 90, 91, 121, 122
Čubrilović, Vasa 28, 64-67

Ć

Ćirić, Irinej 110
Ćirić, Stevan 110
Ćopić, Branko 19
Ćosić, Dobrica 149

D

Dabčević -Kučar, Savka 11, 107
D'Annunzio, Gabriele 167
Dimitrijević, Dragutin Apis 27, 34
Dodik, Milorad 33
Došen, Mato 110
Drljić, Rastislav 51

Đ

Đilas, Milovan 23, 85, 115, 161, 162

Đodan, Šime 107

E

Engels, Friedrich 163

F

Ferdinand, Franz; Sofija 27-29, 31, 33, 128
Filipović, Muhamed 117, 118
Freiberger, Miroslav Šalom 193

G

Garašanin, Ilija 38, 139, 154
Glenny, Misha 16
Goebbels, Joseph 79
Göring, Hermann 76, 87
Grabež, Trifko 21
Gregorić, Danilo 80, 81, 85, 86, 87
Gueyraud, George 111
Gundulić, Ivan 146

H

Handke, Peter 17, 18, 168
Helm, Hans 112
Hercigonja, Rudolf 37
Himmler, Heinrich 110
Hitler, Adolf 10, 62, 68-70, 74-77, 79-84, 89, 92, 114, 159, 161, 162
Horstenau, Glaise von 112

I

Ibrišimović, Nedžad 129
Ilić, Danilo 34
Ivan Pavao II. 108
Izetbegović, Alija 136

J

Jackson, Phil 18
Jelić, Ivan 64
Jordan, Michael 18
Jukić, Luka 36, 37, 143
Juppé, Alain 16

K

Kačić Miošić, Andrija 45, 146
Kállay, Benjamin 98, 99, 146
Kaplan, Robert 17
Karađorđe 10, 29, 92, 93, 104, 126, 127, 167
Karadžić, Radovan 9, 15, 19, 126, 147, 148
Karadžić, Vuk 99, 121, 137, 163
Karađorđević, Aleksandar 27, 29, 44, 49, 51, 55, 132, 137, 159, 165
Karađorđević, Petar 87
Karas , Vjekoslav 96
Karlo I., car 42, 55, 56
Keitel, Wilhelm 83
Kinkel, Klaus 9, 16
Kissinger, Henry 168
Kiš, Danilo 121, 154
Kranjčević, Ivo 28
Kristićević, Mato 143
Krizman , Bogdan 42, 63, 64, 82
Krklec, Gustav 59, 90, 91, 121
Krleža, Miroslav 9, 11, 19, 22, 45-47, 51, 91, 94, 117-122, 162, 164
Kršnjavi, Isidor 49
Kukuljević Sakcinski, Ivan 96, 145
Kukoč, Toni 18, 91
Kusturica, Emir 17, 34, 94, 136, 149, 167
Kvaternik, Eugen Dido 110

L

Lazar, knez 28, 86, 150
Lukić, Milan 148

M

Maček, Vlatko 73, 87
Mao Ce Tung 163
Matoš, Antun Gustav 122
Marković, Svetozar 137
Marković, Zdenka 50, 53
Martić, fra Grgo 97, 98, 145
Marx, Karl 163
Matkovščik, Ivan 131
Mazzini, Giuseppe *36*
Mažuranić, Matija 144, 145, 146
McLean, Fitzroy 16
Mehmedbašić, Muhamed 28
Mekuli, Esad 64
Meštrović, Ivan 22, 43, 113, 115, 123
Mihailović, Draža 10, 92-94, 140, 167
Milošević, Slobodan 9, 19, 67, 148, 168
Mladić, Ratko 148, 149
Molotov, Vjačeslav 159
Moljević, Stevan 140
Morillon, Philippe 17
Murat, sultan 28
Mussolini, Benito 10, 62, 63, 68, 69, 92, 161

N

Napoleon 154, 155
Nedić, Milan 10, 59, 92, 124, 126, 139
Ninčić, Momčilo 88, 89
Nikolić, Jovan 114
Nikolić, Tomislav 33
Nušić, Branislav 38, 175

NJ

Njegoš , Petar II Petrović 99, 103, 104, 121, 126, 150

O

Obilić, Miloš 28, 104
Obradović, Dositej 59
Obrenović, Aleksandar 38
Ovidije 101
Owen, lord David 9, 15, 16

P

Pacelli, Eugenio, papa Pio XII 141
Pašić, Muhidin 135, 139, 140
Pašić, Nikola 27
Pavelić, Ante 91, 92, 109-112, 145
Pavle, knez 73, 74, 79, 80, 82, 83, 87, 162
Pavlović, Leposava Bela 108, 109
Pavlović, Kosta 93
Pfeffer, Leo 27, 28, 175
Pribičević, Svetozar 43, 44
Princip, Gavrilo 21, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 36, 128
Prosperov Novak, Slobodan 137

R

Radica, Bogdan 162
Radić, Stjepan 9, 43, 44, 47, 50, 51, 56
Raić, Božo 150
Rakić, Milan 24, 175
Rauch, Pavao 49
Ribbentrop, Joachim 77, 78, 80, 81, 84
Ristić, Marko 92-94
Rittig, Svetozar 43
Roosevelt, Franklin 88, 115
Rushdi, Salman 136, 149

S

Schmitt, Carl 103
Schoups, Joseph 17
Sekulić, Isidora 73

Selimović, Meša 19
Shomrony, Amiel 113
Simović, Dušan 86-88
Skerletz, Ivan 37
Sokolović, Mehmed paša 61, 130, 131, 132
Sokolović, Makarije 132, 133
Stadler, Josip 31, 32, 175
Staljin, Josif 10, 77, 120, 159, 167
Stepinac, Alojzije 108-116
Stojadinović, Milan 16, 30, 56, 62-64, 68-70, 73, 74, 76, 82, 103, 119, 161, 165
Stojanović, Mladen 21
Stranjaković, Dragoslav 93

Š

Šabanović, Murat 136
Šefer, Emanuel 94
Šegedin, Petar 107
Šufflay, Milan 49
Šumenković, Ilija 90

T

Tankosić, Vojislav 29, 34, 36
Tito, Josip Broz 65, 114, 121, 164, 165
Tresić Pavičić, Ante 22
Tripalo, Miko 107
Trumbić, Ante 53, 54
Tucović, Dimitrije 23, 119

U

Ujević, Tin 22, 122

V

Varešanin, Marijan 30
Vidaković, Marko 114
Vidmar, Josip 118, 119
Vinaver, Stanislav 16
Višnjić, Filip 127, 128, 154
Vojnović , Ivo 22, 41, 47, 48, 102
Vučić, Aleksandar 18
Vulin, Aleksandar 33

W

West, Rebecca 16

Z

Zogović, Radovan 162
Zrinski, Nikola Šubić 132
Zulfikarpašić, Adil 139

Ž

Žerajić, Bogdan 30
Žujović, Mladen 93

BILJEŠKA O AUTORU

Davor Kristić rođen je 24. studenoga 1965. u Travniku. Osnovnu i srednju školu završio je u Karlovcu, a diplomirao je politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Autor je knjige *Poetika Nicka Cavea i biblijski motivi*. Odlikovan je medaljom Oluja 95. Radio je kao konzul savjetnik u hrvatskome konzulatu u New Yorku i veleposlanstvima u Ateni i Podgorici.

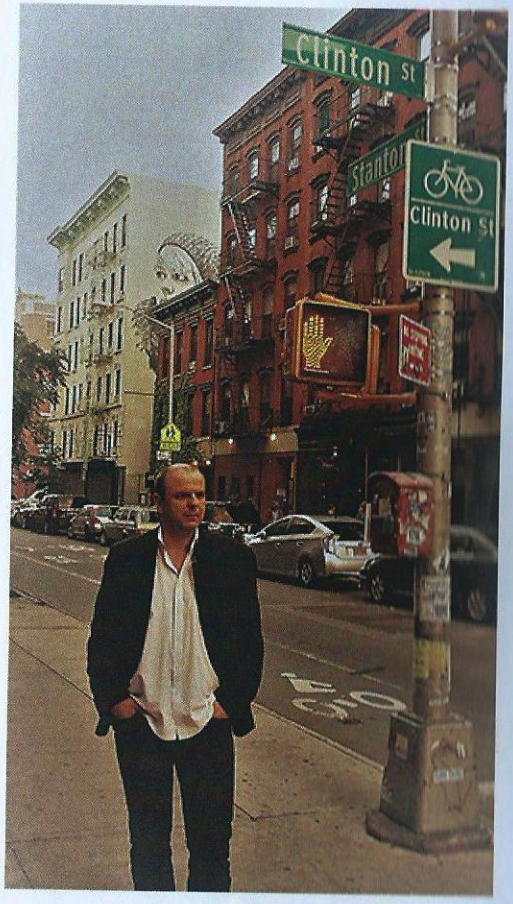

Andrić je postavljen za vicekonzula u New Yorku, u koji na koncu nikada nije otišao. Na fotografiji autor knjige u newyorškoj ulici Clinton opjevanoj u stihovima Leonarda Cohena u pjesmi „Famous Blue Raincoat". U pozadini je stan u kojemu je Cohen živio na drugom katu smeđe zgrade, neposredno uz mural na zidu za koji sam uvjeren da je Marianne, premda slikar murala tvrdi suprotno.